

13. జడనిది (వృశ) నీటికి స్థానమైనది (సముద్రము)

నీరు—అపః శ్రీభూమ్ని వ్యాపి సలిం కమలం జలమ్ ।

పయః కీలాం మమృతం జీవనం భువనంవనమ్ ॥

కబస్త ముదకం పాథః పుష్కరం సర్వతోముఖమ్ ।

అమౌర్వ స్తోయపానీయ నీరక్షిరామ్ముశమ్మరమ్ ॥

కృపీటం కార్దవశ్రీస్యా జ్ఞీవనీయం కుశం విషమ్ ।

మేఘపుష్పం ఘనరసం త్రిఘద్యే అవ్య మమృయమ్ ॥—అపః

మాది నె = నశించెనె.

ఈమైక = ఈవిధముగ. అడిచినది = త్వరపడ, రిత్త = ఒట్టి. నెల+వగలు = పూర్తి

చింతలు. ఒయ్యనక = నెమ్మదిగ. 14. కర్దము (వి) కార్యము (ప్ర). అంబు, ప్రోతన.

జనిత, అభయము = నీటిప్రవాహముచే గల్గిన రక్షణము. 16. కాఱక = కీటింపగా.

వేడుకకాఱులు(రూ) వేడుకకాండ్రు. క్రందుకొనంగక = మూలగా (చుట్టు చుట్టుగా)

17. ఎత్తెలక = ఊత, వల, కొడమ, తిట్ట మొదలగు చేపలఁబట్టు సాధనములవంటివి

ఎత్తెలు, క్రువ్వగక = గ్రుచ్చగా. 18. ఒందింగా = పొందినట్లుగా. అమందక

= చుటుకగా (జాగ్రత్తగా). దఱినెడక = సమీపించెదను. 19. గుడి = గుత్తి.

21. రొంపి = బురద. తొలుచు = కడుగు. దురితంబునకుక = అపదకు. పొర

దప్పి = ప్రమాదమునుదాటి. సంప్రాంతగతిక = తొలుపాటుతో.

22. ఉపాయము+ఏది = ఉపాయము చెడి (ఉ. తోచక), పట్టు = దైర్యము.

చకిత = చలించు. వికలభావ = ఎడఁబాటు భావముగల. ఇంద్రియంబు+ఐ = మనస్సు

గలవాడై. 23. జడుడు = మూఁడు.

24. అనువుతో = ఉపాయముతో. దృతి = దైర్యము. అభ్యుక్ = పేరుగలవాని

25. ధుర్యతక = భారమువహించు శక్తితో, న+అగతములు = రానట్టివి, నయ

+అదాద్యుడు = ధర్మముల దెలిసిన బుడఁడు. పొరయును = పొందును.

26. పగలు (రూ) పగవాండ్రు. పగవారు. అగ్గము+ఐ = లోకుడై. ఏ+పరు

నన = ఏవిధమున. నిస్తరించువాడు = దాఱువాడు.

27. లాగలక = బోటియలయందు. మహిజము = చెట్లు. ప్యాయపదములు.

వృక్షోమహిరుహాశ్వాభి విచివీ పాదపస్తయః ।

అనోకహాకుటస్సాలః పలాశ్చద్రుద్రమాగమాః—అపః.

కొంచు—భయపడు. పులులు = పిట్ట [పక్షి]. 28. ఎరలు—అహారములు. బారికి

—పొందకు. బెగ్గులింది—భయపడి. 29. త్రెవ్వక—తెగునట్లు. వెరపు+ఆరగక

—ఉపాయము కల్గినట్లుగా. ఆరిత్యము—పిరోధము. అలవజపు—పూను.

30. సంగతి—సహవాసము. ఉత్పంగము—ఒడి. తక్కుడు—పీడుదును.

31. అర్ధరజ్జుడవు — అవిదలలోనవారికి దిక్కెనవాడవు. అనఘ — పాపములు చేయనివాడ. హితంబు — మేలు. పాచి — నదరి, ఓడుట — భయపడుటచేత,
 32. చంపి — పంచతంత్రములనొకటి [మైత్రి]. విదుగర — విదుదుల
 33. ఉబాకము — గ్రుడ్లగూని, నకులము — ముంగిస, అచట — [చూ] అచ్చట
 అచట, అచ్చోట, అచోట, నిజ + ఇచ్చుక — ఇష్టమువచ్చినట్లు.
 34. మూషికము — ఎలుక, ఉరిచేరులు — ఉరుల్రాళ్ళు. 35. కానకాని — స్థిర
 పడి. 36. కడక — పూనికతో. 37. ఊసన — పొందిన, నెట్టన — అచక్కము
 [కప్పక]. 38. తలఁకు + ఓ — తలఁకువో 40. వెనక — తొందికగా. 41. భావ్యము —
 తగినది. 42. కృపాంబును — కత్తిని. 43. ఓడకు — భయపడకు. 44. సుగ్ధ +
 అగుట = కునకలగుట. ఉదాత్తభంగిగక — గంభీరముగా. 45. భయమోక్షణము —
 భయముతీరుట. ఉత్తరడవు — తగినవాడవు. 51. స్ఫురణము — తోఁచుట.
 52. పెద్దక కదియుట — ఎక్కువగా పమీపించుట [కలియుట].
 53. దీమంబులు పజ్జ = ప్రతిరూపములప్రక్క, నేఁగికాండ్రజంతువులనుక్రమింపఁ
 జేయుటకై ప్రాచీతో జంతువుల ప్రతిరూపము జేసియుంచెదరు. వానినిజూచి క్రూర
 మృగములకుజేర వెంటనే చంపుదురు. అపమ, తగిలి — ఆకపడి.
 54. కార్యము పొంచెక — కార్యముకొఱకు. వాతిక — నోటికి.
 55. అమిషము — మాంసము, ఉత్ + గత వికారీభూతమై — పైకిపొంగిన వికారముతో
 గూడినదై, నీసుత.....విని — నీవిద్దులు, మిత్రుల సమదాయమైనను,
 57. బిలుపు + ఉరిక — గడ్డిఉరిలో కతమున — కారణమున; వలసి — కావలసి
 80. సుహృత్ + భావము — మిత్రసంబంధభావము (మైత్రి)
 88. కౌంతేయ + అగ్రజాడు — కుంతీపుత్రులలో పెద్దవాడగు ధర్మరాజు.
 కాంతనవునితో — శంతనుని కుమారుడగు వీష్ణునితో. దురితంబులు —
 పాపములు, తొడరును — కల్లును.
 89. శారిక — గోరువంక. అర్మిలిక — ప్రేమతో, దారకుడు — బాలకుడు.
 నొగిల్చి — పగులగొట్టి. ఎనకము — ప్రీతి. ఎనఁగక — కలుగఁగా.
 70. అర్థిక — వాత్సల్యముతో. పాపజాతివడుచు — పాపములొనరించు రావల్లి
 మిడుక — జీవము. మిడుక — కదలిపోవ.
 71. క్రౌర్యరకులు — దుర్మార్గకార్యములచే యానక్తిగలవాడు. 72. గ్రుడ్లు —
 గ్రుడ్లు. గోళ్లు — గోకులు, గోరులు, గోర్లు. 73. చేతక + చేతక — చేనేతక — వెను
 వెంటనే. 76. నొంచి — నొప్పుచేసి [చంపి], బేలుపడి — మోసపోయి. క్రమ్యులు —
 మఱు. 78. తుచ్చులు — నీచులు. కలఁక — కలఁత [వింక]. 82. పాయునే గూపమై;
 రహస్యముగ మానిపోవునా [ప్రొద్దు]. 85. వాలి — పోకి, [కలిగి]. పెద్దక — పెద్ద,
 వెనుకటి, [వివరీకపు]. 87. గుబ్బిలిలు — మందు, బడబాగ్ని — నీటిలోనివిషము.

త్రేతాగ్నులు — గార్జనత్యము, రక్షితగ్ని, అహవనీయము. వైవావితో సభ్యము, అపసత్యముజేర్చిన పంచాగ్నులగును. 88. ఇమ్ము+బన—అనుకూలమైన,

కావ్య విమర్శ.

కవి:—ప్రస్తుత భారతభాగమును వ్రాసిన కవి తిక్కన సోమయాజి, సంస్కృత భారతమును మొదట తెనిగించిన ప్రసిద్ధకవులు నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱన, వీరినే కవి త్రయ మందురు. కవితాశిల్పమున కవిత్రయముననేగాక మొత్తము తెలుగు కవితాలోక మున నగ్రగణ్యుడు తిక్కన. శ్రీ. ౪. 1250లో “చోడ సింహాసనస్తావనాచార్య” బిరుద విరాజితుడగు తిక్క భూపాలుడు గతించగ నతని కుమారుడు మనుమనీర్తి నెల్లూరు రాజ్యపాలకుడయ్యెను. అతనిరాజ్యము కావలినుండి కంచినఱకు వ్యాపించియుండెను. కాని పాండ్య, హోయిసల, కాకతీయ, దేవగిరి రాజుల యంతఃకలహ కల్లోలములలో నెల్లూరు రాజు నలిగిపోవుచుండెను.

అట్టి సమయమున కవి తిక్కన రాజునకు కుడిభుజమై యెన్నియో మంత్రాంగములు నెఱపెను. కాకతీయు గణపతిదేవ చక్రవర్తితో రాయబారముని రాదకార్యములఁ జక్కఁ బెట్టెను. రాజుగారిచే “మామా!” యని పిలువఁబడి మహామంత్రి, మహాకవియై వెలపెను ఇతని వంశము తలము, ఖడ్గములను చేఁబట్టి వన్నెకెక్కిన వీరులు. విద్యాంనులుదప్పించిన వంశము. ఇతని ముర్రాత మంత్రిభాస్కరుడు కవి. భాస్కరుని తనయుడు సిద్ధనామా త్యుడు మనుమనీర్తి కడ మహామంత్రి. సిద్ధన తమ్ముడగు కొమ్మన గుంటూరుపట్టణము వకు రండనాథుడు. కొమ్మన కుమారుడే మహాభారతమున బిరునెనిమిది పర్వములు రచించి భాషాయోషకు భూషణములుకై చేసిన తిక్కన. తిక్కన పెదతిండియగు సిద్ధన మంత్రి వరతనూజుడే తెలుగుపెలుగుల వెదజల్లిన పీఠవచుడు ఖడ్గతిక్కన. ఇట్టిది వీరి వంశము. వీరింటిపేరు కొట్టదువు వారు: కొన్నాళ్ళవెనుక గుంటూరివారనియు మారినది.

ఇతని కాలమున వీరకైవ, వైష్ణవ మతకలహములతో దేశమల్లకల్లోలమై కళ్ళలమగుచుండెను, ఇశ్వరుఁ సంఘము నుద్ధరింప నశైవీశభావమున వైవవైష్ణవాభేద ముగ ‘హరిహరమూర్తి’ ని సృష్టించి భారతము నతనికంకితమిడెను. దీనినే తన భారత రచనమున దొలుత విరాటపర్వమున —

“శ్రీయన గౌరి నాఁబరఁగు చెల్వకుఁ జిత్తము వల్లవింప త
ద్రాయికమూర్తియై హరిహరంబగు రూపముఁ దాల్చి ‘విష్ణు రూ
పాయ నమశ్శివాయ’ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయత కేవల మెచ్చు పరకత్వముఁ గొల్పెద నిష్టనీర్తికి”

అని మహాత్మర సరతత్త్వస్వరూపముగు హరిహరారాధనముజేయుచును ప్రజలకుఁ బ్రదోషము గావించినాడు. ఇతఁడు సకలరాష్ట్ర పారంగతుఁడు; రాజనీలిజ్ఞుఁడు; కదామర్మజ్ఞుడైన కవి; వైదిక ధర్మనిరతుఁడు. ఇతఁడు యాగమొనర్పి సోమయాజి యయ్యెను. 'మనుమనీధి మహేశసమస్తరాజ్య భారభారేయుడై' యుగయుగముల తెలుఁగుగర్వతో వెలుఁగు పీఠధారక కావ్యమును వెలయించినాడు. ఇతనికి కవిజిహ్వా, ఉభయకవి మిత్రుఁ డను బిరుదములు సార్థకములు. ఇతని యితర రచనలు విజయసేనము, కవివాగ్మండము, నిర్వచనోత్తరరామాయణము. ఇతని సమకాలికులు మారన కేతనాదులు.

కావ్యము:—భారతమొక పీఠకావ్యము. భారతీయ జీవనము, సంస్కృతికిది ప్రతిబింబము. అందుచే ప్రపంచముందలి మహోత్కృష్టగ్రంథమనఁదగు హోమయ వ్రాసిన 'ఇలియడ్' సరసమ నీర్మి విశ్వకావ్యమై విశ్వజవీనత నందినది. సంస్కృతభారత ప్రఖ్యాతికి ప్రపంచ వివిధభాషలలో దాని యనువాదములే ప్రబల విదర్శనములు. దీనిని రచించిన మహామనీషి వేదవ్యాసమహర్షి. దీనికి "జయ" యను నామాంతరము గలదు. దుష్టశక్తులమధ్య శిష్టలకుఁ గల్గిన జయమే భారత యుద్ధవలము. దానినిబట్టి దీనికి జయమను పేరుగల్గెను. సంఖ్యలనుబట్టి జ = 8. య = 1. వీనిని త్రిప్పి దదివిన 18 వచ్చును. మహా భారత రణమున వీ 18 సంఖ్యకు, సన్నిహిత సంబంధమున్నందునను వీ పేరు చెల్లినది. కావ్యసందేశమున మిక్కిలి బరువైనది లేదా భారతీయులచరిత్రను గుడించినదిగాన భారత మనఁబడినది. తెనుఁగు భారతమౌదివర్తమున వన్నయ చాకొన్న యట్లు

“ధర్మ తత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రులని,
యధ్యాత్మ విదులు వేదాంతమనియు,
నీతి వివక్షణుల్ నీతి శాస్త్రులని,

కవి వృషభులు మహాకావ్యమనియు,

లాక్షణీకులు సర్వలక్షణాంబునియును,

నైతిహాసీకు లితిహాస మనియు,

బరమ పౌరాణీకుల్ బహు పురాణసముచ్చ

యంబని మహా గొనియాడుచుండ

వివిధ వేద తత్త్వవేది వేదవ్యాసుఁ

డాది ముని పరాశరాత్మజుండు

విష్ణు సన్నిభుండు విశ్వజవీనమై

సరఃగుచుండఁ జేసె భారతంబు” — ఈభారతమును భారతీయ విజ్ఞాన సర్వస్వమనవచ్చును. ఇందులేవి జ్ఞానాంశమింకే గ్రంథమున లేదనుట యతిశయోక్తిగాదు. ఇందలి విషయమునుబట్టి, దీనిని ఇతిహాసము, పురాణము, కావ్యము, శాస్త్రమనియు, తెప్పఁదగును. వింటే భారతము విను; తింటే గారెలు తిను మను సామెత భారతమందలి

కమ్మని నీకులు, కమనీయ ధర్మములఁబట్టి జనించినది. భారతము నన్నయ దృష్టిలో

“అమృతాద్యానకళాంబోలిని, వేదాద్ధామల చ్చాయమై
 మమహావర్ణ చతుష్క పుష్పవిరళిః” శోలిల్లి కృష్ణార్జునో
 త్రమ నానాగుణ కీర్తనార్థపరిమై ద్వైపాయనోద్ధాన తా
 త మహావారిజాత మమరూఢా త్రాసురప్రార్థ్యమై”

కోరిన కోరిక లీదేర్చు పారిజాతమై, పురుషార్థములను మనకుఁ బ్రబోధించుచున్నది.

చెఱకు గదలోఁ గణపుగణపున సారమెక్కుదున్నట్లుగాఁ బర్యవర్తమునకు రసా
 దిక్య మదికమగుట భారతభాగములకుఁ బర్యమిని పేరుగల్గినది. ప్రధానపర్యములు అది
 నుండి స్వర్గారోహణము వఱకుఁ బదునెనిమిది. అందు మనపాఠ్యభాగము శాంతివర్ణాంతర్గ
 తము. ఉపనిషత్తుల నాఱుమును, సర్వవేదాంత సంగ్రహము, జగద్వివ్యాతమగు ‘భగవద్గీత’
 ఫీష్టపర్యము లోనిది. ఉద్యోగ, ఆనుశాసనిక పర్యములు స్మృతి (పట్ట) శాస్త్రములు.
 విరాటపర్యము ‘నా రహస్య్యుదయోల్లాసీ’ యైన ప్రబంధము. శాంతిపర్యమొక సాంఘిక
 రాజకీయ ధర్మశాస్త్రము. తిక్కన నాటకీయతైలిని బట్టి మహాభారతము నంతటిని నాటక
 నమచ్చయనుచునుఁ దలంపవచ్చును. ఇట్లు భారతము సారస్వతమున నమోఘస్థానము
 నాక్రమించి యమరత్వమందినది.

తెలుగు భారతమున నాదిపర్యము, పభావర్యము, నరణ్యపర్వమున గొంతభాగ
 మును నన్నయ, విరాటమునుండి స్వర్గారోహణమువఱకు పదునెనిమిది పర్యములు
 తిక్కన. అరణ్యపర్యశేషము నెట్టామ్రేగ్గడయను కవిశ్రయము విరచించిరి అందు తిక్కన
 భారతభాగమును మనము చదువఁబోవుచున్నాము.

కవితః — పాదారణముగాఁ గవిభావస్ఫురమునుబట్టియో లేక ప్రతిభాశక్తినిబట్టియో
 కవితకు గారవమిచ్చును. పదికాలాలుపాటు కావ్యజగత్తున నట్టికృతి త్రుకుకఁగలదు. తిక్క
 నకవి ప్రతిభాసంపన్నుడైన కవిత్రిహ్యు. తామచేఁబట్టినభారతమా విశ్వప్రఖ్యాతవిషయగౌరవ
 గాత. తాదిపూవుల సేకగింపు. దీనిపరితముత్తమ కవిత, తిక్కన కవిభారీకుల నెమ్ములకు
 తిక్కనవంటి రసజ్ఞలే కావలయునేమో: కాని పెద్దల యరుగుజాదిలనుండి కొంత
 యెరయుదము.

నన్నయ కవికాల్పకృతము వైదిక మతపునరుద్ధరణముకాఁగా తిక్కన్నది యదైక్యత
 మతసహనశాంతిపౌఖ్యదమైనది. సంస్కృత భూయిష్టమైన నన్నయ కవిత్వము, కండ
 వట్టిన యరితి తెలుగు పలుకుల విండిన తిక్కన కవిత్వము రెండును ద్రాక్షపాకమునబడి
 రుచిమాడు రసార్ధసహాయం యామోదమును బడయు చున్నది. నన్నయతైలి కథా
 కథావకముకాఁగా తిక్కన్నది నాటకీయము. మూఁడవ కవయెగు ఎట్లున్న ప్రబంధపరమేఖ్య
 యుడైనను, నన్నయ తిక్కనల సర్వ విషయముల ననుసరించెను. కొన్నిచోటుల
 నన్నయనే మిక్కువగా నభిమానించెను.

తిక్కన పదోచిత్తము, సహజవర్ణనాచార్యము, మానవుల వివిధసమయములలోని మానసికావస్థవివరణాశక్తి, పాత్రపోషణము, నాటకీయసంభాషణ, ప్రకృతిపరిశీలనము, కథావస్తునిర్మాణము — ఈ మున్నగు కవితాగుణములఁ దిక్కనకుఁ దిక్కనమే నాకీ. దీనికుదాహరణములు తిక్కన భారతమున గొల్లెడు.

పంచతంత్రకథలలోని ఎకవశ్యేదులపలె ముఖ్యముగా మనసాత్మభాగమున మూడు చేపలుకథ, పలికరోమకులకథ, బ్రహ్మరత్నపూజని కథలలో పాత్రములను నిండు జీవములుగ నడిపినారు తిక్కన. మనవమానసికస్వభావచిత్రముల నిండు విశదముగఁగొంప నగును. చిన్నచిన్న కథలనిర్మాణమున కావ్యశిల్పమర్కాదలు నటించెను. చక్కని కావ్య నందేక మిచ్చెను.

తిక్కన కవిక లోకోత్పలతోఁగూడి జాతీయముగనుండును. శబ్దగాంభీర్యముకన్న భావగాంభీర్యమితనిలో నెక్కువ. అర్థగోచరము, వదలాదిత్యముల కితని చుండెనేనిన చెయ్యి. ఇతఁడు నిరంకుశుడై సంస్కృతభాగమందలి కితనుతగ్గించి రహితికి భంగము గానితీయన పెంచి, తగ్గించి మార్చివ్రాసినాడు. చెప్పఁబోవు భావమునకు మెఱుఁగు విచ్చు నేడ ల క్రొత్త పాద్యకృమను నితఁడు స్వకపోషణముగ సృష్టించును. కితకు భంగము గావించున సహజవర్ణనలు గామించును. బౌద్ధిత్యమునెఱిఁగి తనకథకు నగిషీవని కావ్య మర్కాదల నొనరించును. కొన్నిప్రాత యచ్చతెఱుఁగుపదములు మనకర్తముగాక పోవ చ్చును గాని తిక్కన కాంక్షునాటి కవి వ్యవహారములోవివే. కొన్నింటి యర్థము మారి పోయినది. ఇప్పటికిని కొన్ని నెల్లారు మందలమున వాడుకలోనున్నవి. ఈవదముల తిగిదిగి కృతకసమావములకు రాదు. ఇతనికి శబ్దాలంకారములన్న నంత ప్రీతిలేదు. ఉపమల నెడనెడ వాడియున్నాడు.

ప్రశ్నోత్తరములు.

భీష్ముడు ధర్మజునకే ధర్మరహస్యము లెఱిఁగించెను :

భారతపతనమున మీరెఱుఁగఁదగు ధర్మము లెవ్వి :

కురుక్షేత్ర సంగ్రామము ముగిసెను. ధర్మమువైపు విజయము లభించెను. ధర్మజునికి పట్టాభిషేకము జరిగెను. అతఁడు ధృతరాష్ట్ర గాంధారుల తమయింటఁ బూజించుచు చల్లగా రాజ్యము నేలుచుండెను. కాని యపార బంధుమిత్ర క్షయించునకు ధర్మరాజు హృదయము పొగులుచుండెను. దీనివెఱిఁగిన శ్రీకృష్ణుడతని మనోవేదన మాపునెంచెను. అందులకై యోగవతి తీరమున శరతర్పణకుఁడైన భీష్మునియొద్దకు ధర్మసందమని గొనిపోయెను. కలధర్మముల ధర్మజునకువదేశించుము, శోకమోహగ్రస్తులగు జనుల కన్ను రెఱుచు

యేగదా మీదోటివారి బుద్ధి విస్తారమునకు పలమని యతని నియమించెను. కాని భీష్ముడు "వాదహాతములచే శరీరము పులియుచున్నది. మాటాడక శక్తిలేదు. నేనీకార్యమొనర్పలేన"ని ప్రార్థించి కృష్ణుడు గంగేయునకు దప్పిక, ఆకలి, బాధ పోనడిచెను. శరీర మానస కుళంకర్షము నొసంగె. అటనుండి భీష్ముడు త్యాహమున ధర్మరాజున కనేక నీకులు, రాజ ధర్మములు, సాంఘికనియములు సాదరముగ నుపదేశించెను. ఈయత్నము ధర్మములు కాంకిపర్వమంతయు విండియున్నవి. ఇందులో గొన్ని ధర్మములు మన ప్రస్తుత పఠనీయ భారతమున లభ్యములగుచున్నవి.

కథలద్వారా నీకుల గణపుట సర్వసాధారణము. పసిపాపలనుండి ముడువలులవలకు కథల నుత్పాదించువారే. కథామూలమున నీతిబోధన మతి సులభము. అదేవనిగా నోరంత ప్రాప్తంబు నుండు. నీకులుచెప్పిన చప్పిడిగనుండును: వినువారి మనోపీడుల నిలువపు; దాని ప్రభావము వారిపై నిలువదు. కేవలము కథచెప్పి నీకులను చెప్పకపోయినను లోపములేదు. వీలన కథ. కథలోని పాత్రలు వినువారి హృదయపలకముల ప్రతిఫలించును. మంచి చెడు లేవియో వారే తెలిసికొనగలరు. ఇందుచేతనే యిది భీష్ముడు దొప్పించి గొప్పధర్మముల గావహ్యపాఠ్యానము, మూడుదేవలు, పరితరోమకులకథ, బ్రహ్మదత్త పూజవికథ అను నాల్గు కథలవలన తెలిసికొనుచున్నాము.

ఇక విందలి ధర్మరహస్యములెన్నియో వారయుదము. పారియాత్ర మను పర్వ కమున గావవ్యుడను నొక బోయఁడుండెను. ఆకఁడు ధర్మబుద్ధి గలవాఁడు. స్వధర్మ వర్తనఁడు. కల్లిదండ్రులఁ బూజించువాఁడు. మునివరుల కాహారపదార్థముల నిచ్చును. పగ వారి వేపురనైన చంపగలఁడు. ఇంతటి పరోపకారబుద్ధుని కమకు నొడయుండవు గమ్మని ప్రార్థించిరి. ఈవిషయమునుబట్టి స్వధర్మవర్తనము, గురుజనభక్తి. పరోపకారమున వర బోయఁడిట్లనియె. "అయ్యా: శిశుముని ప్రీతిసులఁ జంపరాదు. అన్యాయముగ నీకడులవరిం చుట పాపము. ప్రీతి చెఱవట్టరాదు. అన్నింటి వాఁడు జీవిని గూర్చుట పాపము. బావల నంకటపెట్టరాదు. దాని హితమునకై నమరమొనర్చినను మహాపుణ్యమే. వ్యవసాయమునకు భగ్గుమొనరించుట గొప్ప దురంతము. ప్రజలకు బాధగావించినవాఁడు శప మును దొలుతు పురుగువలె నశించును. ఇందలి ధర్మాధర్మములెఱింగి వేషెప్పినట్లుండురేని వేను మీ కొడయుండ నగుచుననెను. అందులకు వారు సంకనించి యన్యైవర్తించి సుఖ ముగ వర్తిల్లిరి. కథాపాత్రలమూలమున మనోరంజకముగ భారతమున నీకు లుద్బోధించఁబడినవి.

దీర్ఘదర్శి, ప్రావృతాలంకారు, దీర్ఘసూక్రుఁడను మూఁడు దేవలలో మందమతి దీర్ఘ సూక్రుఁడు. ఈగుణములన్నియు మానవులవే. "జడనిది చందంబున నిమ్మడువాపుగ నిప్పు వేమి చూడెనె," యని పోసురియై, యాలోచనలేక కడకు జాలరుల చేఁజిక్కి యుక్కిరి

చిక్కిరియై పచ్చినది. వీర్లముగా రాజోష్ణకష్టముల నాలోచించి దీర్ఘదర్శి వేజ్ఞాక మడుపును సురక్షితముగఁ జేరినది. ఆసమయమునకుఁ దట్టిన యుపాయముతో ప్రాప్తకాలజ్ఞుడు ప్రాణభయము బాసెను. ఇందరి భావము కదవటి పద్యములలో నెంతచక్కఁగఁ బొందుపఱచి చునకండిచ్చినది భారతము.

మూడవ కథలో పరితుఁడు ఎలాక, రోమకుఁడు పిల్లి, రోమకుఁడు మృగయుఁడు పన్నెన వలలోఁజీక్సెను. ఆసమయమున పరితుఁడెర కొఱకు వలకు రాఁగా వానికొక గూఁబ, ముంగిన కోఁచినవి. ఎలాకకు ముందు నుయ్యి వెనుక గొయ్యి, దైర్యమున బిల్లితోమైత్రి వహించి దాని యొడిఁజేరి, యా యావదఁ గడచెను. గూఁబ, ముంగిన పోయినను, వ్యాసము ప్రకారము ఎలాక వలను పూర్తిగఁగొఱుకక కొఱుకుచున్నట్లు నటించెను. వేఱుకాఁడు వచ్చు నమయమున వలను ద్రెంచెను. మరల పిల్లి చెవికింపుగా తనతో మైత్రి గావింపుమని దర్శపన్నములాడెను. కాని యీ మాయమాటల తెలుక జేయిపోక, "మైత్రి గర్భియు శత్రుకాగుణ మెప్పుడేని జూపవచ్చును. ఏనుఁగులు ప్రతిరూపములఁజూచి భ్రమని శత్రులచేఁ జిక్కుటలేదా : పాములఁ బట్టవచ్చు దెలుల దానినోటికి చేయొక రక్షించుకో వలెనో యట్లే కార్యావసరమునుబట్టి శత్రువులతో మైత్రిఁ బాటించవలెను. కాన వీకునేను పొడుగుననుండి సాయ మొనర్తును. నీవు మాంసాశనుఁడవు. నీకాఁకరిగొన్నప్పుడు నన్ను చంపకమానవు. అవదలో ఒరస్వర ముపాయమున సాయమొనర్చుకొంటిమి. ఇంత నెయ్యము చాలును. అని ఇంతటితో కథలోని నీతులనే గాక యెలాకచే ప్రసిద్ధమైన కుక్ర నీతిని దెల్పినాఁడు వీష్ణువాద్యుఁడు.

బ్రహ్మదత్త పూజని కథలో రాకుమారుఁడు కారిక పిల్లను కల పగులఁగొట్టి చంపును. పిల్లకల్లి పూజని కోపమున రాజుకొడుకు కనుగ్రుడ్లు పెఱికి పైకెగరెను. బ్రహ్మదత్తి రాజు దానితో "జరిగినదేదో జరిగినది. నివల్ల పాపములేదు, నీవు నన్నువదలి వెళ్లకు. నాకు చాల విపాదముగ నున్నదనెను. కాని రాజు మానసిక ప్రవర్తనమెఱిగిన కారిక తిరిగి రాలేదు. ఈకథలో మన మెఱుఁగు సుదాక్షమగు దర్శములివి. రాజులు నిష్కరుణులు; మేలు మఱచెదరు; అక్రూరుల నెప్పుడు నమ్మరాదు. పాపమునకుఁ బ్రతిఫలము జేదేతనే యనుభవించెదరు. చెడ్డకుబదులు చెడ్డచేసినను పాపములేదు. మనచేత భారవడిన వారి కడకు మనము చేరరాదు. చూటలతీపికిలోఁబడి విరోధులచెంతఁ జేరరాదు. క్షిద్రావర్తిన పగకల్లును. ఎగ చెట్టులోని యగ్నిపంటిది. జననీ జనకులు, అన్నదమ్ములు, బిడ్డలనే నమ్మరాదన్నచో పగవారిని నమ్మవచ్చునా : కాలవశమున మేలు గీరు జనులకబ్బును. బడబాగ్నివలె పల్లనిమాటలలో గోపమడిఁగి యుండును. ఈవిధమున నినుగు జనింపని దర్శములఁ జిక్కిని కథలవలన నెన్నింటినో దర్శకావతు వీష్ణుఁ దెలింగించెను.

సందర్భ సహితవాక్యాలు :

1. శిశుజన మునిజన స్త్రీజనంబులఁ జంపఁగాదు . — 6 ప.

ఈ వాక్యము రిక్తన భారత శాంతిపర్వములోనిది. భీష్ముఁడు ధర్మజాన కనేక ధర్మముల బోధించుచుఁ గావచ్చొసాభ్యానము జెప్పెను కావవ్యుఁడొక బోయవాఁడు. కాని ధర్మవ్రతవర్తకుఁడు; గురుజనభక్తుఁడు; పరోపకార పాఠీఁడు. అందుచే నాపాలమునగల దస్యులు దానిని తమకుఁ బ్రభువుగవృత్తిని ప్రార్థించిరి. అందుల కతఁడు కొన్ని ధర్మములు చెప్పి, యట్ల మీరు నడచుకొనునెడ నేను మీకొడయుఁడ నగుదునని చెప్పెను. ఆసందర్భ ములోనిదే యీ వర్ణవాక్యము.

పనిసిల్లరి, మునుల, అఁడువారిని జంపరాదు. అది మహాపాపమని భావము.

మాటనః— వైపద్యమున నేయికర సందర్భమిచ్చినను విదే జవాది.

2. మఱిమూచి కొందఁమొయ్యన తఱితో— — 19 ప.

ఈవాక్యము రిక్తన భారత శాంతిపర్వమునందలిది. భీష్ముఁడు ధర్మతనయునకు ధర్మోపదేశము చేయుచు మూఁడుచేపల కథను జెప్పెను. దీర్ఘదర్శి, ప్రాప్తకాలజ్ఞుఁడు. దీర్ఘసూతుఁడను నవి మూఁడుచేపలు. ఇందు దీర్ఘదర్శి “సమవ్రమువలె నీమడుగున్నది. ఇంతలో, నేమి మాడినది? వృధాదిగులు వలదు. సమయమువచ్చినప్పుడు చూచికొందము”ని తనమిత్రులతో చెప్పి సందర్భములోనిదీ వాక్యము. దీర్ఘదర్శి, ప్రాప్తకాలజ్ఞుఁడు తమబుద్ధి విలముచే ప్రాణరక్షణ మొనర్చుకొందురు. కాని దీర్ఘసూతుఁడు సమయము వచ్చినప్పుడు చూచికొందమును మందబుద్ధిచే ననువులబాటును. సమయము వచ్చినపు డుపాయమూలో చింతుకొందమని భావము.

3. పరమ సంశయమయ్యెడు బ్రతుకుఁగాంచు — 24 ప.

ఈవాక్యము భారత శాంతిపర్వము నందలిది. భీష్ముఁడు ధర్మజానకు ధర్మబోధఁ గావించుచు మూఁడుచేపల కథను చెప్పెను. ఆకథలో దీర్ఘసూతుఁడను చేప ముందును గూర్చి యాలోచించక మందమతియై యాపదకు గురియయ్యెను. జాలరులచేఁ జిక్కినను, అయికాలమునకుఁ దోఁచునటుల దైర్ఘ్యముతో మెలఁగవలయుననువాఁడు ప్రాప్తకాలజ్ఞుని వలఁ జెదిపోవునను సందర్భమున బైవిధమున వివరితము.

సమయము వచ్చినపుడాలోచించి యుచితమగు నటులొనర్తుము. ఇప్పుడు తొందఱేఁ ఆనువాఁడు పరమసందేహుడు బ్రతుకును పొందునని భావము.

4. నీకనఁను! హితఁబు నేయవలదయ్యె — 31 ప.

ఈవాక్యము భారతకాంక్ష పూర్వకము. భీష్ముడు ధర్మరాజున కనేక ధర్మము చెబుచున్నాడు. అనమయమున పరితపోమకుల కథ నుడివెను. అదవిలో పరితుఁ డనునొకనియొక బొటియలో, రోమకుఁడను పిల్లి చెట్టుమీఁదను నకుంచుచుండినవి. ఒకనాఁడు రోమకుఁడొక మృగయుని వలలోఁ జిక్కినను, ఆత్రోవనెరకై యెఱుకరాగా గూఱి, ముంగిస దానిని మ్రింగఁజూచినవి. ఆయావదఁ గడువ నెఱుక పిల్లితో ప్రైత్రి నాపేక్షించెను. తన్ను పిల్లియొడిలోఁగూర్చుండ పెట్టుకొమ్మని వేడెను. ఆమాటలకుఁ బిల్లి “సీవాత్త శరణ్యుఁడవు. నీకు భగవంతుని సాక్షిగ సాయమొనర్తును. నీకు హితము నేయవలదా?” అనుచు నయ మున బల్కినది.

పుణ్యాత్ముఁడా! నీకు మేలు తప్పక చేసెదనని భావము. ఇచ్చట పిల్లి వలత్రాళ్లను త్రొంచి యెఱుక తన్నుద్దరించినను ప్రతిపదాపేక్షతో నెఱుకకు “అనఘా!” అని యుద్ధించి పల్కినది.

5. నిన్నుజెందె బుద్ధి నిశ్చయరలు — 32 ప.

పైదానికి వలె సందర్భము, ఎఱుక వఱకును.

6 కటా : కృతఘ్నుతకు నెలవగు బొప్పనె ? — 36 ప.

4వ. సందర్భమువ్రాసిదీనిఁజేర్చుము. పిల్లియెఱుకకునాశ్రయమిచ్చెను గూఱి, ముంగిస భయపడి పాటిపోయినవి. అపిమ్మట పిల్లిని రక్షించుట యెఱుకభావము. కానియెఱుక వలను త్రొవక మెల్లపెల్లగఁ గలచుచుండెను. ఇందులకు రోమకుఁడు కిని “నిన్ను కాపాడితిని. దేనికొకకాలస్వముజేయుచున్నావు ద్రోహుఁడవు కాఁబోతుము? కటా! నీవు కృతఘ్నుతకు నెలవగుట తగునా?” యని యెఱుకతో ననియె.

ఎవరును చేసినమేలు మఱువరాదు. కృతఘ్నుతకు నెలవగుట తగదని భావము.

7. నను నాపదఁ బాపవలదె నమ్మి రయమునఁ — 40 ప.

సందర్భము పైదానివలెనే.

నిన్ను నేను ఆపదలో కాపాడితిని. నేను దుష్టజంతువైనను నన్నును ఆదేవిధముగా నాపదఁ బాప వలదా? యని భావము.

8. ఆరయ నీతి విదుల తెరువుగాదు. — 47 ప.

ఈవాక్యము భారత కాంతివర్కమునందలిది. భీష్ముడు ధర్మోపదేశము జేయుచు న్నాఁడు. అసందర్భమున పరితపోమకకథ చెప్పఁబడినది. మృగయుని రాకతో పరితుఁడు రోమకునివలనుండి విముక్తుని గావించెను. చెట్టుమీఁది వలతుఁడు బొటియలోని యెఱుకతోఁ

తైవిధమున బిల్పెను. పిపు నాకు మేలు జేసితివి. ఇప్పుడు మనకు మైత్రి గల్గినది. ఇట్లమన జరిగముచే నుభము లనుభవించవలెను. కాని యీసుభము వదలి దూరముగ వేలు పడి యుండవలెననుచున్నావు. ఇది నీతివాదుల పద్ధతి గాదనెను. నీతిగలవారి మార్గ మది కోదని భావము.

9. తన్ను నొరులు నమ్మెడునట్లయ్యుండి యొరుల నమ్మకునికినీతి. 69వ

సందర్భము 8 వ దాని వలెనే. ఇది పద్యభావమును వివరింపుము.

10. రాజులెందుకు నమ్మికకుఁ బాత్రములె ? 71 వ.

ఈవాక్యము శాంతిపర్వములోనిది. భీష్ముడు ధర్మజానకు ధర్మరహస్యము లెఱిగించుచు బ్రహ్మదత్త పూజని విషయము దెల్పెను. పూజనియను శారీక తనపిల్లను రాజు తనయుడు చంపుటనుజూచి దుఃఖించి యీవిధముగఁ బిల్పెను. శారీక యింపారు పండ్లను తన బిడ్డకిచ్చునపుడెల్ల రాజు బిడ్డకుఁగూడ విచ్చుచుండెను. ఇంతమచ్చికతో నుండియు రాజు పండుమఁడన్యాయముగఁ దనబిడ్డను చంపినాడు. అందుచే రాజులకు కరుణలేదు; హితము నుజుటవాడు. వీరినమ్మరాదని తనకో ననుకొనెను.

రాజులనేకాలమునను, నేవోటను నమ్మరాదని భావము.

11. ఏజేసితి మాతొందు గీడు నెందదు నన్నుకా, 75వ.

పైసందర్భముతో దీనిని జేర్చుము. శారీక రాజుగారితోనన్న మాట యిది.

12. పగ జనించు నిట్లు భంగు లైదు. 81వ.

10 వ సందర్భముతో దీనిని వ్రాయుము. బ్రహ్మదత్తుడు శారీకపైఁ బగఁబెట్టుకొనుటకై దానిని తిరిగి రమ్మని మాయమాటలాడెను. కాని శారీక జాగ్రత్తపడినది. కీడుచేసిన వారికడకు రారాదని పైదర్శమును మడిచెను.

విరోధకారణములను విశదము గావించినాడు.

13. కీడునౌలెను జనులకు మూఁడు. 85 వ.

దీనికి జవాబు 2 వ దాని వలెనే.

ఈ క్రింది పద్యముల ప్రతిపదార్థములు, భావములు, ముఖ్యములు.

కథాసారాంశము.

భారత యుద్ధమున పాండవులు విజయమైరి. రర్మజానకుఁ బట్టాభిషేకము జరిగెను. శ్రీకృష్ణుని యనుమతమున బీష్మాచార్యులు రర్మజాని కనేక రర్మములు వదేశించెను. అందు మన పాత్యభాగమున గవవ్యోపాఖ్యానము, మూడు చేపలకథ, పలిక రోమకుల కథ, బ్రహ్మదత్త పూజని కథ యను నాల్గు కథలు గొప్ప నీతులతో వెలయుచున్నవి.

సారియాత్ర పర్వతమున కావవృక్షము నొక బోయఁడుండెను. ఆతఁడు సహజ సద్గుణసముపేతుఁడు. అందుచే దస్కులు వానిని తమకు రాజువగు మని వేడిరి. ఆతఁడు వారికిసద్గర్భములఁ దెల్పి యటులే ప్రవర్తిల్లు నటుల వారిని మార్చి వారి కొడ యుఁ దయ్యెను. దీర్ఘదర్శి రాఁబోవు కష్టముల గుర్తించి యెండిపోవు మరువును వదలి సురక్షితస్థానముఁ జేరెను. ప్రావృతాలక్ష్మఁడప్పుటికి తోచినట్లు జాలరుల వలను వోచి కఱచి యుండి వలలఁ గడుగు వప్పుడు మెల్లన జారి నీళ్లలోఁ బడి ప్రాణరక్షణ మొనర్చు కొనెను. దీర్ఘసూక్రుఁడు మందమతి గాన జాలరుల చేఁజిక్కి చచ్చెను. మూడవ కథలో వలలోఁ జిక్కిన రోమకుఁడను పిల్లితో పలికుఁడను ఎఱక మైత్రి వహించి ముంగిన గూజల బారినుండి తన్నుదాను కాపాడుకొనెను. వేటకాఁడు వచ్చు సమయమున వలత్రాళ్లఁ దెంచి పిల్లి ప్రాణముల రక్షించెను. కాని పిల్లి యెంత వేడినను దూరముగ నుండుచే నుంచిదని యెంచెను.

బ్రహ్మదత్తుఁడు పెంచిన శారికకొక పిల్లగలదు. దానిని రాకొమాదుఁ డన్యాయ ముగఁ జంపెను. దానిచే శారికకు కోవము వచ్చెను. బదులు రాకొమాదుని కన్నులు బొడిచి గగనమున తెగవెను. రాజు పగ సారించినెంచి దానినెంత వేడినను వాని దుష్ట బుద్ధి నెఱేగి శారిక తిరిగి వాని కడకు రాలేదు.

ఉత్తరరామాయణము.

8 అధ్యాయము.

లక్ష్మణనిర్వాణము.

అర్థాదులు.

1. గర్భకుత్తిని—గర్భమనెడి ముత్తైపుచివ్వులో. రూపుగని—స్వరూపమును (అకృతిని) చూచి. ముక్త+అగ్రగణ్యత—మోక్షము బొందుటలో మొట్టమొదటిస్థానమును బొందెను. దుర్వాసుడు:—బ్రహ్మమానవ పుత్త్రుడు అత్రిముచి. అతనిభార్య అనమూయ. వీరికి సంతానము లేకుండెను. అత్రి తపస్సుజేయఁ ద్రిమూర్తులు ప్రత్యక్షమైరి. మాతకలతో నీకుపుత్త్రులు పుట్టుదురనిరి. అదేరీతిగా బ్రహ్మయంశమున జన్మిండును, వర్ణయంశమున దత్తాత్రేయుఁడును, శివునంశమున దుర్వాసుఁడును జనించిరి.

తపస్+రాత్రీదుహమునకు—తపస్సనెడి చెట్టనకు. పరి+అకృతికా—పండుఅను రూపమున. రహించెకా—వర్జిలైన. ఈరెండుపాదముల రూపకమును నలంకారము.

విభూతి—విశ్వరూపు. అనలి(రూ)అలి. అశి—సమాహము. గోచరతకాచెందెకా—కాన్పించెను. మోసల (రూ) మొగసాల—ముందఱ (సమీపమున).

పూర్వగత:—లోకసంచారముచేయు దుర్వాసుఁడొకనాఁ డిందుని కడకేఁగెను అప్పుడిందుఁ డుద్యానవనమున విహరించుచుండెను. దుర్వాసుఁడు నానిగొక పూల మాంబిచ్చెను. ఇంద్రుఁడదాని లెక్కఁజేయక తనయేనుగపై వేసెను. ఏనుఁగు దానినిఁ గ్రింద బాటవైచెను. దీనినిఁజూచి ఇంద్రులు నవ్విరి. అనమానము. జేసెగదాయని దుర్వాసునికీ కోపము వచ్చెను. మొదలే ముక్కుపై కోపము. “నీ నీరి సముద్రములోఁబడుగాక!” యని ఇంద్రుని శపించెను.

2. జటిల+అగ్రేపర—మునులలో గొప్పవాఁడా ఏకాంత—రహస్యమైన. లంపట—క్షుణగల. దేశన+గతి—మనోబాసము. రోషాగ్ని... డై. రోష+అగ్ని—రోష మనెడి అగ్నియొక్క. జ్వలిత—మండుచున్న జ్వలితా—మండుటనంటి. చటల—మెలయుచున్న. క్రూర—భయంకరమైన. కట+అక్షిఁడై—కడగంటిహపులుగల వాఁడై. పౌమిత్రితో—సుమిత్రానందనుఁడగు లక్ష్మణునితో.

కా॥ మునివరా యదివేళగడు. శ్రీరాముఁడేకాంత కార్యమున నున్నాఁడు. వేమనుఁ గొంతవేపు రోరాడు. ఇందులకు క్షణంపుడు. అచి లక్ష్మణుఁడు విప్లవంప రోషాగ్ని జ్వలింతో క్రూరకలాక్షిఁడై మరల నిట్లినెను.

3. పితామహనకు—బ్రహ్మదేవునకు. వ్యవ+అగ్రణికి—రాజశ్రేష్ఠునకు. (రామునకు)

ఈవు (రూ) నీవు. ఈడు — మీరు, ఈరణ — మీరిలు, ఏను — ఏము, కినిసి — కోపించి.

6. వాసరరాజవంశముచే — సూర్యవంశమున మఱివంటివాడగు శ్రీరాముడు. వాసర రాజ్ + సుతా — సూర్యపుత్రుడైన యముని. దుర్వాసుని రాజమునుపుశ్రీరామచంద్రుడు ఏకాంతమున యమునితో మాటలాడుచుండెను. యముడు మునివేషధారియై రామునికడకువచ్చి తాను రహస్యవిషయము బ్రహ్మనుండి కొనివచ్చినవియు, తను సంభాషణము చెవరు వినరాదనియు, ఒకనేక నెవరైన సంభాషణము మధ్యలో నరు దెంచిన వానిని చంపవలెననియు శ్రీరామునిచే కఠోర ప్రతిజ్ఞగావించెను. ఇందుచే లక్ష్మణుని ద్వారము కడ నుంచి యెవరిని లోపలికి రానియవలదని కట్టడజేసెను. కాని దుర్వాసుని కావమనకు భయపడి లక్ష్మణుడు “ పెక్కండ్రు మదియుకంటె నరయ నొక్కని చావు మేల ” ని యెంచిన దీశాలిగావున దుర్వాసాగమనమును అన్నకు వివేదింప సాహసించెను. ఇట్లు యను, దుర్వాసుల రాజయే లక్ష్మణ నిర్యాణమునకు గారణమైనది. బ్రహ్మ సందేశము ప్రకారము శ్రీరాముడును తన యవతారము చాలించి వైకుంఠమున కేగును.

8. ఒల్పుక — టొట్టు ఒలిచిన. బడిదములు — ఈపేరుగల భక్త్యము. కలమ + అన్నము — కలమ మను జాతి వరిబియ్యపుటన్నము. నింది — నిందించి.

7. కీనాకుని — యమధర్మరాజాయొక్క. ఊనిన — పూనిన, (వట్టిన); 5వ, పద్య వివరణ మున చెప్పినట్లు. శ్రీరాముడు యమునితో తమరహస్యసంభాషణ మధ్యమున వచ్చిన నెవ్వరినైన దాను చంపెదనని ప్రతివ జేసెను.

8. కటకట — అయ్యయ్యో. సూముడు — కొడుకు; కాలుడు — యముడు. ఈ + వెడ మాట — ఈ వ్యర్థపుమాట; అవకార్యముగలు — వీధపుణసులు.

9. ప్రక + చందన + అంగన, సౌఖ్యముల్ — పూలు. చందనము, స్త్రీవలని సుఖములు. వంతకా — చింతను. ఒదవకా — కల్లనట్లు. ఉపవరించె — వేపించెను. మత్ + అర్థము గా — నాకొకతై. శక్రజిత్ — ఇంద్రజిత్తు.

ఇంద్రజిత్తు: — రావణుని కుమారుడు. ౦ మరావణ యుద్ధమున వింద్రజిత్తు రామలక్ష్మణుల నాగాత్మమున ఇందించెను. కాని గరుడునిప్రభావమున వారు బంధవిముక్తులయిరి. మరల వింద్రజిత్తునకు లక్ష్మణునకు సంకులనమరము జరిగెను. కల్లకడవ దుశ్శాత్రు ముచే లక్ష్మణుడింద్రజిత్తును జంపెను.

అతికాయుడు: — రావణునకు ద్వానమాలినియందు జవించిన పుత్రుడు. మహాబలశాలి, లక్ష్మణ బ్రహ్మాత్మముచే గూలెను.

ఇట్టి హేతుకా — ఇటువంటి మంచిగోరువానిని. (ఇష్టని) విశ్వాసి — నమ్ముక మైనవానిని.

అప్పుడా—జేనుముగోరువానిని, నొంతుడా (దూ) నొంచుదుడా—వంపుదును.

10. శోక బాష్ప + అకులిత + నేత్రుండు + ఐ—దుఃఖమువలని కన్నీటిబిందువులచే చెదరిన గన్నులు కలవాడై, పనవి—ప్రలాపించి, నూలుకొల్పి—సరిజేసికొని.

11. పెల్లెనడా—అధిక్యముచే, రేగి—విజృంభించి, పొలియకకడా—చచ్చునట్లు, తలఁకక—భయపడక (ఐంకక), సరికి—విందకు.

12. అతుల గుణ + అభరణ—సాటిరాని మంచిగుణములను భూషణములుగాఁగలవాఁడా.

13. గూరిచి (దూ) గూర్చి, గుఱిచి, గుఱించి, కోవిదులు (వృ) ఏమి తెలియనివాడు ; (జ్ఞానులు), రాక్షసి—భూమి (వర్యా).

భూహూమి రచలా సంతారసా విశ్వంభరా స్థిరా
ధరాధరిత్రీ ధరణిః క్షోణీర్వ్యా కాశ్యవీక్షితిః ||
సర్వంసహా వసుమతీ వసుధోర్వీ వసుంధరా
గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీశ్వేవవిర్యేదివీ మహాః ||
విపులా గహ్వరీ చాత్రీ గౌరిలా కుంభివీ క్షమా
జగతీ రత్నగర్భాచ భూతరాత్రిభ్రీ మేఖలా ||— అమరము.

14. తొఱంగి—త్యజించి, విలసిత—ప్రకాశించు.

15. తేర్చి—విషయ విచారణమున సారాంశమును తేర్చి.

16. అనుకృతము + అంతముగా—అనత్యము నశింపగా.

17. విత్యము—కాశ్యతము . మనరా—బ్రతుకలేరా ; తెగువ—సాహసము.

18. నభ్యస్తోమము—సభలోని పెద్దలసమూహము, చెట్టి—చెడ్డ, దూఱగడా—దూషింపఁగ

20. ఎడవక + ఎడఁబాయక, (వదలక), శోకవిషాదమూర్తి + ఐ—ఏడ్చు, ఉపాయము తోచక మనసునగల్గి విచారముయొక్క యాకృతియై.

21. ఆదలుచు—దుఃఖించుచు, తరంగిణి—అలలుగల (నది)

సదీసరితో, తరంగిణి శైవలివితటిసీహాదివీ దువీ

ప్రోతస్విదీ ద్వీపవతీ స్రవంతీ నిమ్నగావగా

కూలంకసా విర్వరిణీ రోదోపత్రా సరస్వతీ || — అమ

యోగము—పరమాత్మలో కూడిక.

22. నగ్నసూనవృష్టిక—పువ్వులవాననను, కాహళము—దక్కయనువాద్యము.

అ + మహా + ఉజ్వలవిది—అయొక్కగొప్పప్రకాశమువలన స్థానమైవలక్ష్మణుని.

కథాసారాంశము.

శ్రీ రాముడు చచ్చగా రాజ్యమేలుచుండెను. బ్రహ్మయోగిని యముడు మునిచేప ముగ రాముని కడకు వచ్చెను. “ఏక భూగ్రమున్నది, మనము మాంసాదు సప్తకైవధ వచ్చినను దానిని జంపెదమని ప్రతిజ్ఞ బాసమ”ని చెప్పెను. రాముడా ప్రసంగ బాసెను. చార్మముకడ లక్ష్మణునించిరి. లోపల శ్రీ రామునిలో యముడు శ్రీ రామానుంజరావము చొంది స్వర్ణమునకు రావలయునిని బ్రహ్మమాటయినగా చెప్పెను.

ఇంతలో ముక్కోనియగు దుర్వాసుడను కలువెంచెను. అన్నమాట జపవాటని లక్ష్మణుడు మునికి లోపలలోప గనుచు నిచ్చుచేడు. దుర్వాసుడు గ్రుండై “సన్నత్యగించు వారెవరు? నన్ను లోనికి దొడియనిదో నిన్ను నిండుమీద్రాదులనందఱు భస్మమగునటుల శపించెదన”నెను. లక్ష్మణుడాలోచించి పెక్కండ్ర మేలు కొఱకార్యర్యాగమునకు బాసు కొనెను. దుర్వాసుని రాక నన్నకెఱిగించెను. శ్రీరాముని గుండెలో జండవదెను; లోక తప్పుడయ్యెను. దుర్వాసుని మాటించి వానియాకలి యడఁగు నటుల భోజనందిదెను. తృప్తరై ముని వెడలిపోయెను.

లోకబాష్పాకులితనేత్రుడగు శ్రీరామచంద్రుఁ డీవిషాదవృత్తాంతమును మంత్రులకు హితులకు నివేదించెను. వారికేమియుఁ దోఁజలేదు. కులగురువు వశ్యుఁడు “రామా! లోక ములు నాశమగుటకంతఁ దమ్ముఁడెక్కవా? సత్యముదప్పకుము. ప్రతిజ్ఞాపాలనమొనర్చు మ”ని గట్టిగాఁ బర్రెను. రామచంద్రుడు తమ్ముని కొఱకంతయో చింతించెను. తుదకుఁ జంపింప మనసురాక లక్ష్మణు నెదికేసి వెడలిపోయెను. కాని యన్నవలె సత్యధర్మగుణ బద్ధుడగు లక్ష్మణుడు సత్యముకొఱకై సరయూనదిలోఁ గ్రుంకి యాత్మత్యాగ మొనర్చు కొనెను. దేవేంద్రుడతనిని స్వర్గమునకుఁ గొంపొయెను.

కావ్యవిమర్శ.

కవి:— మనము చదువఁదోవు ఉత్తరరామాయణ కావ్యకర్త కంకంటి పాపరాజు. ఇతఁడు సుమారు నూఱేండ్లకు ముందటికవి. పదునెన్నిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగమున నీగ్రంథమును రచించెను. ఇప్పటి మదరాసు రాష్ట్రమున పొన్నేరితాలూకా నంటియున్న సముద్రత్రావిమునగల పులికాటు సరస్సున రాజకీయోద్యోగిగ నుండెనట. సమీరకుమార విజయము, భర్తృహరి ముఖాపితముల వ్రాసిన పుష్పగిరి తిప్పాన్న యితని మిత్రుఁడు. తనకావ్య నిర్మాణమున మత్సరాము గల్పించి “కిరీటికి శౌరి శోదై నయట్లు లమ్మహాకవి సాహాయ్యమాచరించెనని పాపరాజు గ్రంథపీఠికలోఁ జెప్పుకొన్నాడు. కొందఱియంశము నూఁతగాఁగని తిమ్మకవిరచనమున తోడయ్యెనని, కొందఱు తిమ్మకవియే పూర్తిగ్రంథము

వ్రాసి ఋణమిముక్తికై పున్నకమును పాపరాజునకిచ్చెననియు, పాపరాజు తనపేర నాగ్రంథమును వెలయించెననియు, కట్టుకథల నల్లియున్నాడు. వీనిని నమ్మరాదు. ఏలన కథాశిల్పమునను, కైలిలోను. తిమ్మన రచన యాగ్రంథమున గానుపించదు.

కావ్యము: — భారతీయసాహిత్యమున ప్రసిద్ధి నొందిన గ్రంథములలో మొదటిది రామాయణము, అందుచే వాల్మీకి రామాయణమును నాదికావ్య ముందురు. దీనికుపబలముగఁ గ్రాంఠమిధున గాఢము జెప్పబుందురు. అంతమాత్రమున నాగరకజాతికి యంతకు ముందు కవిత లేద నలేము.

వేదములు ప్రభునమ్మితములని, పురాణేతిహాసములు సుహృత్సమ్మితములని, కావ్యములు కాంతానమ్మితములనియు పెద్దలందురు. రామాయణమొకకావ్యము. ప్రియురాలు తనవిభు నేవిధమున మెప్పించునో, వలచి వలవించునో, యావిధమున నీ రామాయణమును జదువువారిని సద్దర్శములపైపు సునాయాసముగ మళ్లించఁ గలదు.

రామాయణమొక భారతీయ సాంఘికకావ్యగ్రంథమనవచ్చును. సమాజదర్శము లిందు చక్కఁగఁ దెలుపఁబడియున్నవి. ఈకథ మనపిల్లల కుగ్గుణాలతో నేర్పెదము. రామాయణమున నేడుకాండములు, ఇరువదినాలుగువేల శ్లోకములున్నవి. రామాయణ కావ్య భాగములను కాండములందురు.

ఈకావ్యమును సంస్కృతముననే పెక్కురు కవులు గద్యనాటకపంపువులుగ రచించిరి. తెలుఁగుభాషలో పద్యములుగ, గద్యములుగ, ద్విపదలుగ, యక్షగానములుగ, నాటకములుగ, గేయములుగ, హరికథలుగ ననేక రీతుల బహుళగ్రంథములు జనించినవి ఇతర పరభాషల సంగతి పనిలేదు. ఇవియన్నియు రామాయణ కావ్యప్రఖ్యాతికి ప్రబల నిదర్శనములు. “రామవేళ్వరు చరిత్రము నెందఱెన్ని గతులకా వర్ణించినం గ్రాలదే” యని దీని యుత్కృష్టతను కంకంటియే చాటియున్నాడు. తెలుఁగు రామాయణములలో ముఖ్యము లైనవి. రంగనాథ, భాస్కర, నిర్వచనోత్తర, మొల్ల, గోపీనాథ, ఆంధ్రవాల్మీకి, జనమంచి, కృష్ణ, విశ్వనాథ రామాయణములు

ఇందఱు రామాయణ కవులలో సుత్తరకాండ కథను వ్రాసినవారు బాల తక్కువ. తిక్కన, కంకంటి పాపరాజుమాత్ర ముత్తరరామాయణములను వ్రాసిరి. తిక్కన రామాయణమునకుంటె పాపరాజు రామాయణ మనేకవిధముల మిన్నయైనది. పాపరాజు కృతి కేమి యదృష్టమోకాని తెలుఁగుసీమలో దీనిని పురాణముగవినని నిరక్షరాస్యుఁడు నైత ముండఁదనుట సత్యదూరముగాదు.

కవిత:—ప్రబంధములకు చీడలుపట్టి కీడించిన యుగమున గట్టుకడపట పుట్టియు, చీకటపల్లిన తెలుఁగు ప్రబంధమిది యొక్కటే. ఇందు మహాకావ్య లక్షణములన్నియు విందారుగా, నిమిదియున్నవి. ఏవట్లునను రసము చిప్పిలుచుండును. ఇందలి కైలి మధుర

మంజుల మనోహరము. కవి ప్రతిభ ప్రతిఘట్టమున ప్రతిఫలించుచున్నది. లోకోక్తులు, శబ్దాలంకారములంతట నున్నవి. ఇందు ప్రధానముగ కరుణ, శృంగార, వీరరసములు పోషింపఁబడియున్నవి. రంభారావణసంవాదము, సీతారాముల జలక్రీడలలో శృంగారమును, రావణ శ్రీరామ వీరకృత్తిములందు వీరమును, సీతావ్రవాసము, ప్రస్తుత పాశ్చాత్యులుగల లక్ష్మణనిర్యాణముందు కరుణమును రసవత్తరమైన ఘట్టములు.

1. లక్ష్మణనిర్యాణమును సంగ్రహముగఁ దెల్పుము.

2. లక్ష్మణనిర్యాణమునుదెల్పి దానినుండి నీవు గ్రహించు ధర్మముల వ్రాయునది.

అది శ్రీరామ రాజ్యకాలము. భరతాది సోదరులు శత్రువుల జయించి రాజ్యమున కాంతిని నెలకొల్పిరి. శ్రీరాముని చల్లనిపాలనమున ప్రజలు హాయిగానుండిరి. కొంతకాల మునకు కొసల్యకై కేయాసుమిత్రులు దివమున కేగిరి. శ్రీరామాదులు అవతారమువాలించు కాలమాసన్నమైనది.

బ్రహ్మ యముని శ్రీరామచంద్రుని కడకే యుదంతమును దెలుపఁబెను. జముఁడు మునివేషధారియై రామునితో “రహస్య విషయములఁ గొన్ని యేకాంతమున నాడవలయు. మన సంభాషణమొకరు వినరాదు. మధ్యనెవరైన నీతిదోఁగి మనకడకేతెంచిన వాని నీవు చంపవలయును. ఈ నియమమును బాటించిన నారహస్యమును నివేదింతున”నియె. శ్రీరాముఁడు కొంత తడవు చింతించి, తరువాత లక్ష్మణుని బిలిచి, “వాఁకిది కాచియుండుము. ఎవరైన నాకొఱకు వచ్చిన వేళగాదని పొమ్మని చెప్పుమ”ని నియమించెను. మాయముని తాను బ్రహ్మకడనుండి వచ్చితినినియు, విశ తామసమచేయక అవతారమును వదలి స్వర్గమునకు రావలసిన కాలమైనది. కాన తెలియఁబఱచితినినియు బ్రహ్మవలుకుల విన్నవించు చుండెను.

అట్టిసమయమున అత్రి-అనసూయల తపోఫలమును, దుద్రాంశ సంభూతుఁడును, ముక్కోపియునగు దుర్వాసుఁడు రాముని సభయొక్క మొగసాలకు వచ్చెను. లక్ష్మణుని గాంచి తనరాకను రామునకుఁ దెల్పుమన నతఁడు వివేకుఁడై “జటిలాగ్రేసరః ఇది వేళ గాదు. రముచంకస్వామి ఏకాంతమున గొన్నివిషయములఁ జర్చించుచున్నాడు”అని మాఱు బలికెను. అంతకే దుర్వాసుఁడుగ్రహించి కన్నులనిప్పులు గ్రక్క “నన్నునిలువఁ ద్రిమూర్తులైన శక్తిలేదు. ఇతఁ నీవెంత ? నావిషయము జెప్పనిచో మీబంధునచివుల సందఱను దిగ్గులుగ శపింతుననెను. అందులకు సౌమిత్రి గడగడ వడఁకెను. పెక్కుర మృతికంటెఁ దానొక్కని మృతియే మేలని యెంచి యన్నతో ముని రాకను విన్నవించెను.

ఇనవంశమణి యముని వీడుకొల్పి దుర్వాసునికి మ్రొక్కి ఘనస్వాగత మొనంగెను.

విచ్చేసిన కార్యమేమని వినయమున బ్రశ్నింప “వేయేండ్లు తపమొనర్చి కృశించితిని. నాకు ఆకలి మెండైనది. దీనిని దీర్చువా ?” అని యడిగెను. వెంటనే కమ్మని భోజనమమర్చుచుండెను. యతియు మనసార భుజించి సాగిపోయెను.

కాని యాదుర్బలము రాముని హృదయమును గలచివైచెను. “అయ్యో! కాలుఁ దేల వచ్చెను ? నేనేమిటికిఁ బ్రతిజ్ఞ నొనర్పితిని ? నా యనుంగు సోదరుని వదలి సేనెలల నిల్చును? నానోటితో నీకతిన వాక్కెల్లు చెప్పుదును? తమ్ముఁడా లక్ష్మణా! యీప్రతిససాకుగా నిన్ను మృతినొందఁ జేయుటకేనా నన్నెప్పుడు నమ్మి కొలిచితివి.” అని యెఱ్ఱుచున్న అన్నతో లక్ష్మణుఁడు “నన్నుగూర్చి చింతింపకుఁడు, కోవిదు లాపదలచేఁ గలంగరు. ఎవరికి గానివిదిఁ గడువచ్చునా? మీరు ప్రతిన ఓప్పిన దారుణ క్రుంగదా? రాజులు స్వకుల ధర్మము మానుదురా? నన్ను త్యజింప కున్న మీరసత్య మాడినట్లగు. కారణము నేను గాన దత్తలము నన్ను జెందు. కావున సరసాలకా! నన్నే త్యజించి సత్యము, కీర్తిని నిల్పుఁడి.” యని ప్రార్థింప, శ్రీరాముఁడు భేదహృదయుడై కులగురువు, మంత్రులు, హితులతో జరిగిన యదుదశమును జెప్పి హిత మెఱిగింపుఁడని వేదెను.

సఖానదుల కేమియుఁదోచ లేదు. అప్పుడు వశిష్ఠుఁడు “రామా! ప్రతిన దప్పిన సబ్దము చెప్పినట్లలే. అసత్యముచే ధర్మము, అధర్మముచే లోకములు నశించును. లోకములు నశించుటకంటె నొక్క సోదరుఁ డెక్కుఁడా ? సకలమనిత్యము; సత్యమొక్కటే విత్యము. మన పూర్వరాజులు సత్యనందులై యశము నందిరి. మీతండ్రి యబద్ధమాద నోడియే గదా నిన్ను గానలకుఁ జంపెను. సత్యమార్గమునపే బ్రవర్తింపు” మన సభ్యులు విదిని నిందించిరి. శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునితో “తమ్ముఁడా! యెంత తప్పు చేసినను నీవంటి సోదరుని జంపలేను. ప్రతిభావంతులకుఁ జంపుటయు, విడచుటయు నొక్కటే. నిన్ను త్యజించితిని. నీయిష్టమైన చోటికి పొమ్మ” నెను. అందులకు శోకవిషాదమూర్తి సౌమిత్రి, యన్న పాదములకు సాఁగిలి మ్రొక్కి-సభయంతయు గోరుననేడ్చుచుండవెడలి పోయెను. సరయానదిలోఁ గ్రుంకి యోగశక్తిని తన తొల్లింటి యావము చాల్చెను. ఇంతలో దేవేంద్రుఁడు పూలవాన గురిపించుచు న్వర్గమునకుఁ గొంపోయెను.

ఇది కరుణ రస భరిత ముట్టము. దీనిచే శ్రీరాముని సవ్యవసానీతపునీతకోమల హృదయముచెలియు చున్నది. కాజిధర్మముల నొకయక్షర మేనితప్పని నృపుఁడు శ్రీరాముఁడు. అందులకే వనవాసము, నీకా వియోగమును భరించెను. కాని సోదరుని మరణమునకుఁ దాను కారణభూతుడైనప్పుఁ డతఁడు పడిన బాధ, దుఃఖ మలవి గానిది. సత్యవర్మపాలనమువలె నితని యందలి సోదరప్రేమ పవిత్రమైనది. పెద్దలతోఁ జరిపించెను. కుల గురువు నైకము లక్ష్మణ మృతికేదాటి జూపెను. కాని తన ప్రియసోదరుని దానెట్లు చంపఁగలడు? అందుకే యెటకేని బొమ్మని మార్గాంతరము జూపెను. ఇతఁ లక్ష్మణుఁడట్టి యన్నకుఁ దగిన తమ్ముఁడే, అతని గురుజనభక్తి, సోదరప్రేమ,

అత్యుత్కృష్టము, ప్రజానుజనము లమోఘములు. “ పెక్కుండు మడియుకంటె
వరయ నొక్కనిచావు మేల”ను సితని వాక్కు ఇతని త్యాగమయ జీవితమునకు గీటుడాయ.
ఇట్టి సుగుణశోభితు లగు శ్రీరామలక్ష్మణుల జీవితములు మనకాదర్శప్రాయములు గదా:

శ్రీరాముని గుణశీలములు.

శ్రీరాముడు ప్రతిజ్ఞాపాలకుడు. గురుమునిజనభిక్తుడు. బ్రాత్యవత్సలుడు.
ప్రజాభిప్రాయ మెఱుంగఁ గోరు ప్రభువు. పత్య ధర్మబద్ధుడు. రామరాజ్యమును
స్థాపించి సార్వకము జేసిన రాజు.

శ్రీరామవంశుడు ప్రజలను చల్లఁగా నేజించెను. బ్రహ్మ శ్రీరామాదుల నవ
తారము చాలింపు మని యమునితోఁ జెప్పియంపెను. యముడు యతి వేషమున శ్రీరా
మునితో “రహస్యము లాడవలయు. మనమేకాంతమున నున్నపుడటతెవరు రాదు.
అటుల వచ్చిన వారిని చంపు నటులఁ బ్రతినబూనిన నాసందేశము జెప్పుదునని”యెను.
శ్రీరాముఁ డందుల కంగీకరించి, యట్లే ప్రతిజ్ఞ బూపెను. తరువాత నిజరూపమున
యముడు బ్రహ్మ పుత్రైంచిన విషయము నివేదించెను.

ఇంకలో దుర్వాసుఁడు వచ్చుట, లోకరక్షణార్థము దుర్వాసుని కాపమున కోడి
లక్ష్మణుఁడు ఏకాంతమున నున్నరామునిఁజూచి మునిరాకను దెల్పుట జరిగినవి. ఇట
నుండి మనము శోకమూర్తియగు శ్రీరామమూర్తిని జూచుచున్నాము. అడుగులకు మడు
గులొత్తు తమ్ముడు, అన్నకొఱకై యన్నిసౌఖ్యములఁ ద్యజించిన తమ్ముడు, అడవి
లోఁ బడునాలుగేండ్లు నిద్రాహారములుమాని నేవనల్పిన తమ్ముడు, చిన్ననాఁడుఁగోలె
దనతో మెలఁగిన ననుగుఁడ తమ్ముడు. ఇట్టి తమ్ముని నేదొక్క ప్రతినకొఱకై అన్న
చేజేతులఁ జంపింపవలయును. చంపుపెట్లు? శోకబాష్పాకులకుడై యేమి చేయుటకుఁ
దోచక సభానదుల యతిప్రాయ మడిగినాడు. ప్రజాభిప్రాయమునకుఁ గట్టువడిన
ప్రభువు శ్రీరాముడు. అందుచే సర్వమును వారి తెలింగించినాడు. వారికిని తోడు
నీడ లేరా? వారేమి చెప్పగలరు?

కడకు వసిష్ఠుఁడు లేచినాడు. రాజనీతి ధర్మములు చెప్పినాడు. “ప్రతిజ్ఞాపా
లనము సర్వదా శ్రేయము. మనరాజులందఱు ప్రతిజ్ఞాపాలకులు. ప్రతిన దొలఁగిన
నబద్ధమాడినటులగును. అనత్యముచే దర్మము హతమగును, దర్మములేనిచో జగ
ములు నశించు. పెక్కులోకములు నశించుకంటె నొక్క తమ్ముఁడెక్కువా? అన్ని
యు ననిత్యములు. సత్యమొక్కటే నిత్యము. రామా! సత్యపాలనము కొఱకే గదా
వీతంద్రి నిన్ను ఆదపులకుఁ బంపెను. కాన సత్యముచేఁ గీర్తినొందుము”

గురుమునిజనభక్తుడైన శ్రీరామునికి ధర్మములన్నియు నాచరణీయములనియే తోచినవి. దుర్వాసమునియొకల భక్తిచేతనే దుఃఖమును దిగమ్రుంగి యాతని నిష్ఠ మృష్టాన్నములఁ దృప్తి గావించెను. సత్యమన్న శ్రీరామునకుఁ బ్రాణము. అన్ని ధర్మములకదెఱిగినవే. కాని యీనాడతని హృదయ మన్నింటికంటెఁ ఓమ్ముని యందే లగ్నమైనది. వారి యన్నదమ్ముల సరాగమట్టిది. కాని యేమి చేయఁగలడు? రాజధర్మముల నుల్లంఘించలేని ప్రభువుగదా! ఒక మధ్య మార్గమును వెదకినాఁడు. లక్ష్మణునెటకేని వెదలి పొమ్మన్నాఁడు. నెటాన్! ఎంత మంచిమార్గము. శ్రీరాముఁడు రాజధర్మముల మీరలేదు. తానొనర్చిన ప్రతిజ్ఞను పాలించినాఁడు. తమ్ముని చంపినాఁడను కళంకమును సంపాదించ లేదు. అతని ప్రాణరక్షణకు మార్గమును జూపినాఁడు. కాని పైసుగుఱములతో నర్ప కేమాత్రమును దీసిపోవని తమ్ముఁడు, లక్ష్మణుఁ డాత్మత్యాగము జేసినాఁడు:

ఈ భారతదేశమున రామరాజ్యమును స్థాపించినవాఁడు శ్రీరాముఁడు. ఆత్మత్యాగమెట్టిదో చూపినవాఁడు లక్ష్మణుఁడు. ఆ యన్నదమ్ముల సుగుణములు చునకావశ్యమను సరణీయములు:

సందర్భసహితవ్యాఖ్యలు

1. పెక్కంగ్రు మడియుకంటె నరయ నొక్కని చావు మేలు. — 4వ.

ఈవాక్యముత్తరరామాయణములోనిది. శ్రీరాముఁడేకాంతముగి మునివేషధారి యగు యమునితో రహస్యవిషయములు మాట్లాడుచుండెను. ఆసమయమున నెవ్వరు లోపల రాకూడదు; వచ్చిన వాడెవఁడైనను చంపఁబడవలసినదే యనిరామునిచే యముఁడు ప్రతిన గావించెను. లక్ష్మణుఁడు ద్వారము కడఁగావలి యుండెను. అట్టి యగుభ కాలమున దుర్వాసుఁడు రామదర్శనమున కేతెంచెను. లక్ష్మణుఁడు వినయముతో లోపలకుఁ బోరాదతని విన్నవించెను. కాని సహజక్రోధియగు దుర్వాసుఁడెగిరి “నన్నుద్దిం చుటకు త్రిమూర్తులకే శక్తిలేదు. నీవెంత? నారాకను రాజనకుఁ డెల్చునిచో హితబాంధవ మంత్రులతో మిమ్ముందఱిని దగ్ధులగు నటుల శపింతువని గర్జించెను. ఆ మాటలకు లక్ష్మణుఁడే వాక్యమును దన మనస్సులోఁ దలంచెను.

లక్ష్మణుఁడే బ్రతుకఁగోరిన మునిశాపమునకుఁ దలంప హతులగుదుడో కదా! కాఁబట్టి యనేకులు చచ్చుటకంటె తానొకఁడు చనిపోవుటే మేలని భావము.

2. కటిక మనంబుతోడ నవకార్యము లిట్టివి యాచరింతురే? — 8వ.

ఈవాక్యము కంకంటి పాపరాజ కృతమగు ఉత్తరరామాయణములోనిది. దుర్యా
మవిరాకను లక్ష్మణుఁ డవ్వకెఱిగించెను. దుర్యాసుఁడు సంతృప్తిగా భుజించిపోయెను.
తాని రామునికిది గొప్ప యాపదఁ దెచ్చి పెట్టెను. శ్రీరాముఁడు యమునితో నొన
ర్పిన ప్రతిజ్ఞను బట్టి లక్ష్మణుఁడు మృతుఁడు గావలయు. దుర్భరచింతాక్రాంతుఁడై
“అయ్యో! ఈకాలుఁడేల వచ్చెను? ఈమహాప్రతిజ్ఞను నేనేలఁ బూనితి? నుజనాత్ముఁడై
న నాయనుఁగు దమ్మునిఁబాసి నేనెట్లుండగలను? ఈవెదిమాట లెట్లు నోరాడి యాడఁగ
లను?” అని దుఃఖించు సందర్భములోనివీ మాటలు:

దయలేని గుండెతో విట్టి చెడ్డపను లెవ్వరైన చేయుదురా? చేయరని భావము.

3. ఇట్టి రమ్ముని బ్రతిన్తై యెట్లు నొంతు? — 9 ప.

4. ఏమి నేయుదుఁ దుది డైవ మెంతనేనె? — 9 ప.

జవాబు 2 వ దాని వలె.

5. ఎవ్వారికిఁ గాలముఁ గడవ వచ్చునె? — 13 ప.

ఈ వాక్యము కంకంటి ఉత్తరరామాయణము లోనిది. శ్రీరాముఁడు దానొనర్పిన
ప్రతిజ్ఞచే లక్ష్మణుని జంపించు దాహణ పరిస్థితి యేర్పడినది. ప్రియసోదరుని యెడఁబా
యలేక రాముఁడు శోకభాష్పాకులితనేత్రుఁడై యతని సుగుణములు దలంచి తలంచి
పొగిలెను. లక్ష్మణా! ఇందులకేనా నన్ను నమ్మి కొలిచితివని యెద్ద లక్ష్మణుండన్న
వనునయించు సందర్భములోనిది వాక్యము. “నన్ను గుఱించి చింతింపకుము. కోవి
దులు ఆపదలలోఁ గలఁత నొందుదురా?” అని పల్కెను.

ఎవరికిఁగాని లోకమున తమతమ విధిని దాఁటఁ దరముగాదు. ఏకాలమున నేది
రావలెనో యది వచ్చునని భావము.

6. కోవిదు లాపదలకా గలంగరు. — 13 ప.

7. స్వకుల ధర్మము మానుదురే నరాధిపుల్? — 13 ప.

జవాబు 5వ దానివలెనే.

8. లోకతతులు వెక్కు నాశమగుకంటె నహోదరుఁ డొక్కఁ
డెక్కుఁడే: — 17 ప.

ఈవాక్యము కంకంటి ఉత్తరరామాయణము లోనిది. ఒకానొక ప్రతిసమ బట్టి
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుని జంపింపవలెను. సత్యధర్మనిరతుఁడైన శ్రీరామునికిది జటిల
సమస్యయైనది. తన్ను నమ్మి తనకెంతయో నేవ యొనర్పిన యనుఁగుఁడమ్ము నెట్లు

చంపగలఁడు; రామునకి దిక్కుదోఁచక సభాసదుల కీయుదంతముజెప్పి హితము దెల్పుఁ డని యడిగెను. సభ్యులెవ్వరికేమియుఁ దట్టలేదు. వసిష్ఠుఁడు “రాజా! నీకు ప్రతిష్ఠా పాలనమే యవసరము. తమ్మునికొఱకు ధర్మము వీడరాదు. అట్లానర్చిన నసత్య మాడినట్లగు. అసత్యమున ధర్మము, నధర్మమున లోకతతులు నాశమగు నను సంద ర్భమున సీవాక్కమును జెప్పెను.

లోకములన్నియు రాముఁడబద్ధమాడిన నశించును. ఈలోకములకించె తమ్ముఁ దెక్కువగాదు. కాన లోక హితార్థమై తమ్ముని త్యజించుచే యుత్తమ మని భావము.

9. సకల మనిత్య మెప్పటికి; సత్యము నిత్యము — 18 ప.

జవాబు 8వ ప్రశ్నవలె.

ఈక్రింది పద్యముల ప్రతిపదార్థములు, భావములు ముఖ్యములు.

2, 18, 22.

మొల్లరామాయణము.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని దర్శించుట.

1. పావని(వృ)వవనుని(వాయుదేవుని)కుమారుఁడగు నాంజనేయుఁడు, అప్పుడు. పావన....పేతఁ. పావన—వవిశ్రమైన. విభ్యాత—ప్రసన్నుడై జెందిన. సుగుణ—నల్గుణముల యొక్క. భావ+ఉపేతఁ—తలపులతోకూడిన దానిని. వేవిక—వేచించుచున్న. దనుజవ్రాతఁ—తాక్షనుల గుంపుగల దానిని. భూవనితాజాతఁ—భూమాత కుమార్తెయగు దానిని. నిత్య—నిల్లప్పుడును, పూతఁ—వవిశ్రమైన దానిని. సీతఁ—సీతను. కనుగొనెఁ—చూచెను, అలం—అంత్యానుప్రాసము,

2. ఆరామఁ—ఆవనితను. శింకుపావృక్షంబు—అశోకి మను చెట్టు.

3. వేఁగి—తపించి. లోఁగి—అణగి. తొరఁగు—కారుచున్న. తోఁగి—మునిగి. అలం—లాటానుప్రాసము.

4. సీత+అవహృత, హృదయుఁడు—సీతచే నవహరింపఁ బడిన మనస్సుగల వాఁడై (సీతను కామించిన వాఁడై), మజ్జనము—స్నానము. అంబరంబులు—గుడ్డలు. నమ్మిశితంబు—కలసినది. మవ్వంపుఁతారి—మనోహరమైన వాసన, నివ్వటి

నైదు—కలిగెడు (ఒప్పు). మెత్తి—పూసి. మకుటంబులు—కిరీటములు. మణిమండితంబులు—మణులతో నలంకరింపఁ బడిన—(పొడుగఁబడిన). కుండలంబులు—చెవుల యాభరణములు. భాను—సూర్యునియొక్క. ప్రభా—కాంతితో సమముగ. విరిసికంబులు—ప్రకాశించునవి. ముక్తాహారంబులు—ముత్యాలపేటలు. అంగుళీయకములు—ఉంగరములు. స్థగితంబు—చెక్కఁబడినది. చంద్రహాసము—కత్తి. కందర్ప—మన్మథునియొక్క. విలాస—శృంగార భావములచే. సుందరుండు—అందఁగాఁడు. అమర—దేవతలయొక్క. ఉరగ—నాగులయొక్క. అంగనలు—స్త్రీలు. ఆలవట్టంబులు—ఉత్సవపు గొడుగులు. చత్రంబులు—గొడుగులు. తాలవృంతములు—తాటి విగనకజ్జలు. కరదీపికాసహస్రంబులు—వేయి చేతి దివ్యియలు. విబుంద—వెనుక. ఏతేర (యా) ఏగుదేర. ఆరామంబు—ఉద్యానము. గంధవాతూలము—మంచి వాసనల గాలి. హస్త—చేతుల చేతను. ఉరువత్త—శ్రేష్ఠమగు చీరలతోను. కేశ—వెంట్రుకలతోను పరుసగా. మాటియు—మఱుంగపరిచియు. కప్పియు. అడచియు—అణఁగునట్లొర్చియు. క్రమాంకారము. ధూసరము—బూడిద రంగు గలది. మేఘ+చన్నంబు—మబ్బులచేఁ గప్పఁబడినది. డంబున—రీతిగా. కుందనంపు శలాక—బంగారు తీగ. పోలె, వైవడి, డంబున, లాగున—ఈవాక్యములలో ఉపమాలంకారము.

5. అతత—విరివియైన. నయవాక్య—నేర్పైన మాటల యొక్క. ఫణితి—మాగ్గమున. చేతన+భవ—మన్మథుని యొక్క. నిశిత—వాడియైన. అంబిక—బాణముల యొక్క. వాతంబుల—పడుటలు చేత. నొచ్చి—బాధపడి.

6. తోయజ దళ+అక్షి—నీటి యందు వుట్టిన తామర రేకుల వంటి కన్నులు గల దానా. వలపు+రాయఁడు—ప్రేమకు రాజు (మన్మథుఁడు). పటసాయకములు—తీక్షణమైన బాణములు. ఏర్పి—కూర్చి. తోయద వతంబున—మేఘ మాగ్గమున (ఆకాసమున). ఆమేయరుచి—అశక్య మగు కాంతి. ఉధురాయఁడు—నక్షత్రముల రాజు (చంద్రుఁడు). వడికా కాయంగ—వేసంగిలోని వెగ యెండ కాయఁగా. కీరములు—చిలుకలు. అశివ్రజము—కుమ్మెదల గుంపు. లత+అంగీ—తీగ వంటి మృదువైన శరీరము గల దానా. అలం : అతిశయోక్తి.

8. అలక+ఈశ్వరుండు—అలక అను నగరమునకు పతి కుబేరుఁడు. ఉపాయనముగ—విహమతిగ. చీనిచీన+అంబరములు—వ్రక్షస్త మగు చీనాదేశమందలి పట్టు పత్తములు. దివిజ+అధినాథుండు—దేవేంద్రుఁడు. ఉల్లసత్—ప్రసవములు—ప్రకాశించు పూలు; పూవు(పర్యా) ప్రియః సుమనసః పుష్పప్రసూనం కుసుమం సుమమ్—అమరదక్షిణ+అధీకుండు—యముఁడు. సురభి—ముర యను వాసన ద్రవ్యము. అదియాన—వచ్చు నను ఆశ.

9. వీటికి—వీడునకు (నగరమునకు). ఏడువారసులు—ఏడు సముద్రములు:—

“అవణేక్ష సురా సర్పి దది క్షీర మహార్ణవాః”-అమ, పెచ్చుపెరుగు — ఎక్కువగు భండా
రము — ధనాగారము, నవనిధానంబులకా — తొమ్మిది విధము లగు ధనరాకులతో, నవ
నిధులు: — “మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శంఖో మకిర కచ్చిపా । ముకుందః కుంద నీలోచ
వరశ్చ నిధయో నవ.”-అమ.

10. శ్వసనుండు — వాయుదేవుడు, సహ్యార్థనము — టిట్టుట, అర్జునాదుడు —
వరుణుడు, పావకుండు — అగ్ని, శమనుండు — యముడు, పాల్ + అరి — ఇంద్రుడు,
కల్పకప్రకరంబులు — కల్పవృక్షముల సముదాయములు, దిసుజ + ఈశ్వరుండు —
నైఋతి, కైండ — చేయూత, నరవాహనుడు — కుదేరుడు, ఈశానుడు — శివుడు
గురుడు — బృహస్పతి, సరవికా — క్రిమముతో.

11. శంకర + అచలము — కైలాసపర్వతము, మొత్తిరి — నలుగఱ గొట్టిరిని
ఒత్తిరి — నొక్కిరిసి (బాదించితిని), త్రైశ్శకాకా — చచ్చినట్లుగ, భోగింరములు — నాగ
రాజుల కుత్తుకలు, అలం: దీపకము.

రావణుడు కైలాసమెత్తుట :— విశ్రవసునికి కైకనికి జనించిన వాడు
రావణుడు, ఇకడు సోదరులతోఁ గలసి బ్రహ్మను గూర్చి రవి మొనర్చి గొప్ప
పరములఁ బడసెను. గర్వంబున గన్ను గానక యతఁడొసర్చిన దురంతముల కుంతులేడు.
నిండు జవ్వనమున నొక పారి కైలాసమును బెకలింపఁ బోయి కాలదుద్రుని కాలిద్రేల
దగుల్కొని గిజగిజ లాడి శృంగభంగము గావింపఁ బడెను,

12. దుర్లభ్యులు — వనపర్వతప్రవాహాదు లందు కష్టముగ నుండు బ్రోవలు
అలం: కావ్యలింగము, 13. జలది — సంద్రము, లావు — బలము, వారిజము — తామర
పూవు, అలం: విషమము, 14. మను — బ్రదుకు, దానవులు — రక్షకులు, అలం:
కావ్యలింగము.

15. నగదరుడో — విష్ణువో, నగధన్వుడో — శివుడో, నగభేదియో — పర్వ
తములఁ గూల్చిన వాడగు ఇంద్రుడో.

16. నాకశ్రీలు — దేవలోకమందలి వనితలు 17. సూటింపకాకా — సరిపడు
నట్లుగా, ప్రతి — ఈడు.

18. లోలాక్షిణి — చలించు కన్నులు గల శ్రీలను, మత్త + ఇభ, కుంభస్థనీ
— మదించిన యేనుగ యొక్క కుంభ స్థలముల వంటి కుచములు గల దానా, అలం:
వ్యతిరేకము.

19. ప్రీడ — సిగ్గు, ఉడిగి — వడిలి, మృదు + ఉత్తల్ — మెత్తని మాటలు,
సువతీ — సుందర మగు వలు వరుస గల దానా, 20. మచ్చున — విధమున.

22, 24. పరదార - ఇతరుని పెండ్లము. న్యాయము - ధర్మము. అలం; నిది ర్భనము.

25. సంగరరంగము - యుద్ధభూమి. మాతంగ - పనుఁగులయొక్కయు. తురంగ - గుఱ్ఱములయొక్కయు. శతాంగి - రథముల యొక్కయు.

విరాధుఁడు :— సీతారామలక్ష్మణులరణ్యమున చిత్రికూటము దాటిపోవుచుండిరి ఆసమయమున విరాధుఁడను రక్కసుఁడు సీత వెట్టుకొని గగనమార్గమున కెగిరెను. వెంటనే శ్రీరాముఁడు వానిని జంపి గరుడాత్మమున సీతను భద్రముగా నేలకుఁ జేర్చెను.

ఖరుఁడు :— శూర్పణఖను లక్ష్మణుఁడు ముక్కుచెవులు ఖండించెను. ఆమె యేడ్చుచు ఖరదూషణాది సోదరుల కీవిషయమును చెప్పి ఖరుఁడు పదునల్లవేల రాక్షస నైస్యమున శ్రీరామునివైఁ గవిసెను. ఘోరయుద్ధము జరిగెను. శ్రీరామపంధ్రుఁడు నైస్యము హతము జేసి ఖరుని శిరమును ద్రుంచెను. వెంటనే దూషణుఁడు విజృంభింప వాని మూఁడు తలలను ఖండించెను.

26. కూకటి - పిల్లజాట్లు. దైత్యులు - రక్కసులు. రజమునక - దుమ్ముచే. ఈపద్యమున తాటకవధ, విశ్వామిత్ర యజ్ఞసంరక్షణము, శివదనుర్భంగము, ఖరదూషణ వధ, అహల్యాశాపముక్తి, మారీచివధ అను నామాయణ ముఖ్యపుట్టములు పేర్కొన బడినవి.

27. పొంకిము - పొందిక. చేవ (రూపా) చేగ - గర్వము, సారము.

28. అలాపములు - సంభాషణలు. పారావారమున్ - సంధ్రమును, కట్టి - వంతెన కట్టి, ఘోర+అఙ్గి - భయంకరమగు పోరులో, కోటిరయ్యక్తంబుగా - కిరీటముతో కలసి. మస్తముల్ (రూ) మస్తకముల్ - తలలు, భుక్తుల్ - భోజనములు. భూత+అశి క్క - పితృదముల గుంపునకు.

తా|| రావణా! వీరాలాపములు పల్కనేరి? సమస్తమును విశదముగా విను. రామ పుండు సముద్రమును గట్టి కోపమున నిన్ను భయంకర యుద్ధమున గవియును. తన బలి సంపదతోఁ క్రూరాత్మముల నీ తలలు కిరీటములతో నఱికి పితృతండమునకు భోజన ములు పెట్టును.

29. అరూఢ... విదిక, అరూఢ - ప్రసిద్ధమగు, ప్రతిమాన - ఈడగునట్టి, విక్రమ - సరాక్రమమనెడి. కళా - విద్యయొక్క. అహంకార - కోపముయొక్క. తేజన్+నిధి - కాంతికి తావై నవానివి. శ్రీరామున్, సుగుణ+అభిరాము - మంచిగుణములచే నొప్పు వానిని, తెగదక - నిందింప, చేకొన్న - పూసుకొనిన. నిన్ను. అజిలో - యుద్ధ ములో. దారక - తన భార్యను, దొంగిలితి (వి)+అండు, విఘ్నరగతిక - కఠినముగా. దండించి. ఖండింపక - నఱకుటకు, మున్నీరు - సంధ్రమును. ఎట్లు+బవసు. అలంక

కోపముతో, నేడు+ఎల్లి - ఈదినమొ, తేపో. దాట వచ్చు. కాంతింపుమా.

తా|| ప్రసిద్ధ మగు పరాక్రమ కళాతేజోనిధియును, సుగుణాభిరాముడునునగు శ్రీరాముని నిందింపఁ బూని నావు. తన భార్యను దొంగలించితి వని కోపమున నిన్ను కఠినముగా యుద్ధమున శిక్షింప సముద్రము నెట్లయిన దాటి వచ్చును. కాన నేడు తేవు కొంత శాంతింపుమా.

30. చీరికి - లేశమునకు, ఒడుపు - ఐట్లు. కాల+అహి - నల్ల త్రాచుపాము.

31. అటది - అఁడుది. 32. కుయ్యడక - మొఱపెట్టక, అలం: రోకోక్తి.

33. అకాంక్ష - కోరిక. భావజతేశిక - మనస్థత క్రిడ యందు.

34. రాక+ఇందు+బింబ+అననా - పున్నమ చంద్రుని బింబము వంటి మొగము గలదానా. భీమ... మహిమః: భీమ - భయంకరమైన, అబోప - విజృంభణము చేయు. భుజ - భుజము యొక్క. ప్రతాప - శౌర్యముయొక్క. మహిమః - గొప్పదనముచే. భీమ+అదలంబు+ఎత్తి - భయంకరమైన షర్వతమునెత్తి, సుత్రామ - దేవేంద్రుడు, అది - మొదలగు, దిక్+క్షణ - దిక్పాలకుల యొక్క. వైస్యముల. సంగ్రామంబులో - పొరులో, ఓర్చి - జయించి. ఉద్ధామ - గంభీరమగు, ప్రౌఢిక - నేర్పుతో. చెలంగుచు+ఉండెడు - ప్రకాశించు చుండెడు, కళాదాముండ - కళలకు (విద్యలకు) స్థానమైన వాడును లేక కళలచే వెలుగువాడును. నాముందటన్, రాముఁ, గీముని. చెప్పక గిప్పకవగరా.

తా|| పున్నమ చంద్రుఁ డోలు మోముగల కాంతా: భయంకరమైన నాభుజులప్రతాపముజే మున్ను భయానికములగు కొండల నెత్తి కొట్టితిని. దేవేంద్రుని దిక్పాలకుల యుద్ధమున జయించితిని. గంభీరమగు నేర్పుతో ప్రకాశించు కళాదాముండను. అట్టి నా మ్రోల రాముఁడా? గీముఁడా? వాని పేరు చెప్ప గిప్ప నిచ్చట నవ్వరా? అని రావణుడు సీతతో: గోపమున బల్కెను.

35. మంజువాణి - మనోహరమైన నవాక్కులు గల దానా. హేలను - తిరస్కారముతో. వేల్పుమాకలచే - దేవతల గుంపుచేత. వెట్టి - ప్రతిఫలము. కూలి లేశ నిరంకుశలకు పేదలు చేయు చాకిరి. గణములతో - శివునిసహచరబృందములతో పవణగర్భుని చేత - బ్రహ్మ చేత. ఈవద్యమున రావణుని దుండగములు. వ్యాకచరిత్ర వికడ మగు చున్నవి.

36. పేద - బలహీనమైన, ఒడ్డి - అడ్డముంచి. శిత - వాడియైన, కళారధార - కత్తివారర. 37. జంకించి - భయపడఁ జేసి.

38. సురవరుఁడో - దేవేంద్రుఁడో. దనంజయుఁడో - అగ్నియొ. సూర్యతనూజుఁడో - యముఁడో. యాతుధానుఁడో - నైఋతియొ. శరదివిభుఁడో - సముద్రవాదుఁడై న పరుణుఁడో. పురకాననమిత్రుఁడో - త్రిపురాసురులను - రక్షించిన శివుని చెలికాడైన

కుజేరుడో, తోగిభూషణుడో — సర్పములను భూషణములుగాఁ గల శివుడో, అలంః శంభో హము. 39. గాటపు జంకెనయె — ఎక్కువైన బెడరింపే. కరవాలువకు — కత్తికి.

40. సంకరుహ + అక్షరి — బురదలోఁ బుట్టిన పద్మదళములవంటి కన్నులు గల వారి యొక్క. వై దేహీకా — విదేహ రాజతనయ యగు వీతకు.

41. కడికండలుగఁ — (కండ + కండ) — ముక్కలు ముక్కలుగ. కోనుక, ఎత్తుక (60) — ఇట్టి పదములు వ్యాకరణ సమ్మతములు గావు. కోనీకొవి, ఎత్తికొవి — పరి యైన రూపములు, పరిలంబు — మాంసము.

42. అరుణిత + ఎఱ్ఱనైన, భీషణ — భయంకరమైన.

44. గంధపహు పుత్త్రుఁడు — వాయువు కుమారుడైన హనుమంతుడు. లంఘించి — దుమికి, సత్త్వము — బలము, కూలి — తగ్గి. బలువిధి — బలము లేక. అడఁగిన — నశించిన. తెగును — మరణించును. తెఱఁగు — విధానము.

45. దివిజ + అరి — దేవతల శత్రువు (రావణుడు). భామము — ఇల్లు.

46. యామివీచర కామినులు — రాత్రించరు లగు రక్కస వనితలు.

47. శుంభత్ — ప్రకాశించు. రత్న — రత్నములతోఁ బొదిగిన, కోటిరముల్ — కిరీ టములు. కలనా — యుద్ధమునందు. ఉద్వహండు — పేరు గలవాడు. గంధద్విపంబు — మదించిన ఏనుఁగు. 48. శుద్ధాంతపు దేవి — అంతఃపురము నందలి రాణి.

51. ఇమ్మగ — సుఖముగ. 54. ఒడికము + బొ — అందమగు.

56. ఈవు + ఇయ్యంగను — వీవు ఇచ్చుటకును. శ్రీరఘువుంగవుఁడు — రఘువంశ మున శ్రేష్ఠుడైన శ్రీరాముఁడు.

57. ముద్రిక — ఉంగరము. కువలయ + ఈక్షణ — పల్లగలువల వంటి కన్నులు గలది. వల్లభు చందము — పతి యొక్క తీరు.

59. విస్ఫుట పణితి — చక్కగాఁ దెలియు విధమున.

60. దాఁగురించి — మోసము జేసి. హేమవిభూషణ + అవళుక — ఇంగారునగల సముదాయమును. తామరస + ఆత్మనందనుఁడు — తామరులకు మిత్రుడైన సూర్యుని పుత్త్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడు.

61. అర్కసంభవునకు — సూర్యపుత్త్రుఁడగు సుగ్రీవునకు.

వారిసుగ్రీవులు:—సుగ్రీవుని అన్న వారి. వారి మహా బల శాలియై కిష్కింధ నేణ ముండెను. ఒకసారి దుందుభి యను రక్కసునకును వారికిని పోరయ్యెను. వారిరువు రొక బలము బ్రవేశించిరి. చాల పేదటికి రక్తధార లుట నుండి బయటకు జమ్మ చది గాంచి

శుగ్రీవుడు త్రియంబుడి వారి ధని ప్రోయేనేమో యని పెద్ద బండ నాబిలద్వారమున కడ్డు వైచి నగరమునకు పోతి పోయెను. దుందుభిని జంపిన వారి యెట్టులో బలము దాటి, కిష్కింధకు వచ్చెను. తన రాజ్యము నవహరింప నిట్లు మోసగించె నని వారి కోపగించి తమ్ముని నగరము నుండి వెడలఁ గొట్టెను. ఇదియే వారి సుగ్రీవ కలహ కారణము. సుగ్రీవుడు హనుమంతుఁడను మంత్రితో ఋశ్యమూకవర్చతమును జేరెను.

దుందుభి:- ఇతఁడు మాయావి కౌడుకు. హిమవంతుని రణమునకు రమ్మని బిలువ నతఁడు వారి కడకుఁ బొమ్మనెను. మధువనమున వారి దుందుభునికి భయంకర యుద్ధము జరిగెను. వారి దుందుభిని జంపి పైకి వినరెను. ఆశవము ఋశ్యమూకాద్రిని దవమొనర్చు కొనుచున్న మతంగముని పైఁబడెను. అతఁడు వారి నా వర్చతమునకు వచ్చిన చచ్చునట్లు శంపించెను. అందుచే సుగ్రీవున కావర్చతమే శరణ్యమైనది.

— ఏడుతాడులు:- సుగ్రీవుడు శ్రీరామునితో నఖ్యము జేసి యతనికి సాయముజేయ మాట నిచ్చెను. వారి నుండి తన్ను రక్షింప వేదెను. వారి మహాజలాలి గాన రాముని బలమెఱుంగఁగోరనవఁడు సప్త తాళముల నొక్కి బాణమున తెగ వేసెను. ఇప్పుడే రాముడు దుందుభి కశేబరమును గూడిఁ బదియొల్లసముల దూర మెగురఁ జిమ్మెను.

82. తాళ్లుతాడులు:- తాటిచెట్లు.

83. శంఖపునఁ - అనత్తినే. వార్తిన - సంద్రమును. పొత్తపుమునన్ - చెట్టుమీద.

84. దళేశ - అజ్ఞము - తెల్లవామర. కంబుజన్నిటము - కంబముతో పాటి యగు నది. గుల్మము - చీలివృంధ - యుగంబులు. జంట్లు. వీనవక్షము - బలనినయెడ. అలం పర్యాయోక్తము. 85. ఉరుతర - మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన 86. కుశేశయ నయన - తామరవంటి కన్నులుగలది. 87. దేవిదీ - దైత్యకాలి. 88. అంబరవిదిన - ఆకాశ మార్గమునందు.

89. 71. రవికులహృదండ్రుడు - సూర్యకుల మను సముద్రమునకు చంద్రుని వంటి వాడు. వర్చవచయము లందు సూర్య చంద్రుల గతి ననుసరించు సముద్రమున నలలు అలుపోలులు చూపును. చంద్రుఁడు కీరసాగర మథవ వచయమును సముద్రమున జరించె నని ప్రాణములు. ఖగోళము. మూర్త్యుచంద్రులు సముద్రుని బిడ్డల వలె పోల్చుట కవి సమయము. బ్రహ్మకల్పములో బ్రహ్మసమున బ్రహ్మ దినములు. 71 మహాయుగములు = 1 మన్వంతరము. 14 మన్వంతరములు = 1 బ్రహ్మదినము. జ్యోతిష గ్రంథములఁ బట్టి 864,0000,000 మానవ సంవత్సరములు.

74. కాలులు - పరుషమైన మాటలు. 75. నెతివేటి - అందమైన జడ. జీర్ణ + అంబరము - చినిగిన గుడ్డ. ఓలియన్ - చుట్టి చిత్ + అశనన్ధతి - ఆహారముతీసికొనని గతి. తారకద్రహ్మమంత్రము - తారక మనెడి ("రామ") వరమాశ్మను గూర్చిన మంత్రము గ హవనీమన - అరణ్యప్రాంతము నందు. అలం: స్వభావోక్తి.

80. ఇనుడు - సూర్యుడు, చనిదిన్ - సమద్రమును, 81. నెగడవు - లలిం
చవు, బుధనుత చరితా - జ్ఞానముచే స్తుతింపఁ దగిన నడవడిక గలవాఁడా.

85. బలబృందముతో - వైన్యసమూహముతో, అజిరోన్ - యుద్ధమునందు, రాజ
సము - రజోగుణము వలన గల్గినది, త్రిగుణములు:-సత్వము, రజస్సు, తమస్సు.

కావ్యవిమర్శ.

కవయిత్రి:- మొల్లరామాయణమును మొల్ల యను కవయిత్రి రచించినది. ఈమె నెల్లూరి
మండలమునకుఁ జెందిన దని స్థూలముగఁ దెలియునే కాని జీవితవివరము లంతఁగా దెలియవు.
ఈమె వంశాదికముల నీమె తండ్రి యాతుకూరి కేసయ యని మాత్రము గ్రంథపీఠికలో
వ్రాసికొన్నది. తక్కిన వివరములు గాన రావు. ఈమె కవితక్కిన శిష్యురాలనియు, తెనాలి
రామకృష్ణుని సమకాలికురాలనియుఁ గొన్ని కట్టు కథలలోఁ బ్రచారమున్నది. కాని వానిని
సమ్మతఁ దగిన ప్రమాణములు లేవు. ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రసంగ్రహకర్త శ్రీకృష్ణదేవరాయల
సమకాలికురాలేమో యని సందేహముగఁ దెల్పినాఁడు. ఈమె తన రామాయణమున
గవిస్తుతిలోఁ బ్రేనాధుని వజ్రకుఁ గవి కవులనే పేర్కొన్నందున నీమె శ్రీనాథునకుఁ బిమ్మట
(పదునైదవశతాబ్దము) నుండి యుండ వచ్చును.

ఈమె గోపవరపు శ్రీకంఠమల్లేశ్వరము చేతఁ గవిత్వము నేర్చు కొంటి ననియు
గురులింగజంగమార్చనవరుఁడగు నాథుకూరి కేసయ వరపుత్రి ననియుఁ జెప్పి కొన్నందున
నీమె శ్రైవమతమునకుఁ జెందిన దని చెప్ప వచ్చును. కాని వైష్ణవపరమగు రామాయణ
మును వ్రాసిన మతసహసముగను జాలెను.

కావ్యము:- శ్రీతరరామాయణ కావ్యవిమర్శనలోని భాగమును జుర్రువు కొనుఁడు. ఈమెయు
రామాయణమును “నేదమై ఖోచ కున్న వెట్టిన చెప్పెకా” “దైవమైన రఘురాము
నుతింపినఁ ద్రప్పు గల్లనో” యని రామాయణప్రాశస్త్యమును మనముగఁ గొండాడినది.

కవిత:- మొల్ల గౌడశబ్దములతోఁ గావ్య మొల్లరా దనియు, గంధువ మాటలతో సుందర
ముగ, వీనుతాచిందుగాఁ గవిత నల్ల వలయు నను నభిమతము గలది. ఈక్రింది పద్యము
లలో నామె దెలుగు కవిత రూపులేఖలఁ దెల్లము జేసినది.

“తనె పోక నోరు తీయన యగు రీతి

తోడ నర్థ మెల్లఁ దోచ కుండ

గౌడశబ్దములను గూర్చిన కావ్యము

మూఁగ చెవిటి వారి మువ్వుటగును.

కందువ మాటలు సామెత
 లందముగాఁ గూర్చి చెప్ప నది తెలుఁగునకుం
 బొందె రుచియై వీనుల
 విందై మది కానుపించు విలుధుల మదికిఁ

మొల్లరామాయణము సరళశైలిలో నుదీకారపు సొంపు నింపుల వెలయు చున్నది. శబ్దాలంకారములతో మధురమంజులమార్గవధారావిలసిత మైనది. ఈమె కవిశ్రయము, పోతన శ్రీనాథాది పూర్వకవులగ్రంథముల జీర్ణించుకొని, వారి పోకడలతోఁ దన కావ్యమున మెఱుఁగుట దిద్దుకొనెను. ఉదాహరణమునకు 1 "సురవరుఁడో ధనంజయుఁడో 2 వీలమేఘచ్చాయఁ బోలు దేహము వాఁడు మొల్ల.రా.సుం.కా. అను పద్యములు పోతనను జైర్చి కి రెచ్చును. రావణుఁడు నీతకు తన గొప్పదనమును జెప్పు సందర్భము తోని

"ఎవ్వని వీఁటికి నేడు వరాసులు పెట్టని కోటలై పెచ్చు పెరుగు.....
 అను పద్యము తిక్కన విరాటపర్వము లోని ధర్మరాజును వర్ణించు.

"ఎవ్వని వాఁకిట నిభమదవంకంబు

ధాజభూషణరజోరాజి నడఁగు.....

నను పద్యమునకు నచ్చు పోత వలె దిగినది. ఇట్లని కేవల మీమెకవిత యనుకరణ మన రాదు. మొల్లరామాయణము చిన్న కావ్య మైనను పురుషులు వ్రాసిన పెక్కు రామాయణముల కన్నను మిన్నగ చున్నది.

కథాసారాంశము.

హనుమంతుఁ డశోకవనమున నీతను గుర్తించెను, అశోకవృక్షము మీఁద సూక్ష్మ రూపమున మందెను. కామోద్రేఁకుడైన రావణుఁడు నీతను గవయఁ గోరి యామెను దుర్భాష లాడెను; రాముని విందించెను. నీత యా మాటలకు రోసి తీవ్ర మైన జవాబు చెప్పెను. అందులకు దళకంతుడు మిక్కిలి కోపించి యామెను జంపఁ జంద్రహాసమును దూపెను. అనమయమున గొందఱు సుందరాంగనలు రావణుని వారిచిరి. రెండు నెలలలో నీత నెల్లయిన నొడంబిఱుఁ దని రాక్షసకామినులకుఁ జెప్పి రావణుఁడు పెదలి పోయెను. తరువాత దక్కవవసిత లనిసి నిద్రించిరి. త్రిజట శ్రీరాముఁ డేఱెంచి రావణుని జంపి నీతను గొవిపోవు చున్నయిల కలగనెను. అవిషయ మందఱికిఁజెప్పి యామె నీత నోదా ర్పెను.

అపిమ్మట సందఱు నిదురింప హనుమంతుఁడు చెట్టు దిగి వచ్చి, శ్రీరాముని యొంగర మిచ్చి నీతకు తన్నెఱింగించు కొనెను. నీత నమ్మ లేదు. కాని శ్రీరామవృత్తాంతము సర్వము వివేదించెను. తన విజన్యరూపమును జూపెను. అప్పుడు జానకి హనుమంతుని నమ్మి

తన యుంగరము నానవాలుగ నిచ్చినది. తన్ను మన్నింపు మని లక్ష్యమునకుఁ జెప్పు మని నది. ఆమె దీవన లంది తప్పక శ్రీరామునితో త్వరలో వచ్చెద మని జెప్పి హనుమంతుఁడు తిరిగి పోయెను.

ప్రశ్నోత్తరములు

1. సీతతో రావణుఁడు వత్కిన దుష్టభాషణము లెట్టివి?
రావణుఁ డేవిధమున దన్ను దాను పొగడు కొనెను?

హనుమంతుఁడు లంకకు జని సీతను గుర్తించి అశోకవృక్షము మీఁద సూక్ష్మభాషమున నుండెను. ఆసమయమున రావణుఁడు సీతపై మోహము గొని పన్నీట స్నాన మాడి, దివ్యాంబరాభరణభూషితుడై రాజదర్శమున సీత కడ కలుదెంచెను. మన్మథజాణ వీడితుడై యీ విధమున బ్రేలఁ జొచ్చెను.

లతాంగీ: మన్మథుఁడు నన్ను కరములతోఁ గొట్టుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడు సెగ యెండలు గాయఁ దొడఁగెను. కోయిలలు; చిల్కలు, తుమ్మెదలు మ్రోయుచున్నవి. నీవు మాత్రము నన్నుగ్రహింపవు. ఇది న్యాయమా? కుబేరుఁ డంపిన చీని చీనాంబరములు, దేవేంద్రుఁ డీచ్ఛు పారిజాతప్రసూనములు, యముఁ డంపిన సుగంధములు, అదిశేషుఁ డంపిన యాభరణములు మాయించి మిక్కుటముగఁ గలవు. ఈ భోగములతో నాతోకాముకేళి నుభయముల ననుభవింపుము. రామునిపై నడియాస వదలుము.

తరుణీ: ఎవని లంకకు వీడు సంద్రములు పెట్టనికోటలో ననుదిన మెవని నింద్రాది దేవతలు సేవింతురో. ఎవని చెఱసాలలో గంధర్వకాంత యుందురో. ఎవని ధనాగరమున నవనిదులు విలసిల్లునో యట్టిరావణుఁడ నేను. పుష్పకవిమాన మెక్కి తిరుగుకొత్తి నాకే కలదు. నాభుజాకర్త్రీకిఁ బ్రతి లేదు. నాకు భయపడి వాయు పూర్వును. వరుణుఁడు కలయంపి నట్లును; అగ్ని వంటలు సేయును; యముఁడు పరిచర్య లొనరించు; ఇంద్రుఁడు కల్పకముల నిచ్చును; వైకుంఠకైదండ లొసఁగు; కుబేరుఁడు మానగరికి వెచ్చ మిచ్చును. శివుఁ డైశ్వర్యము విచ్చును. బృహస్పతి వంచాంగము జడువును. అమరకిన్నరాదివనితలు కొలువ వైభవముననుందును. వైలాసము నెత్తి బంతి వలె మొత్తినాడను. దిక్పాలకుల గర్వము వీడఁ దఱిమితిని. శత్రురాజుల జంపితిని.

సఖీ: జడలు చరించి ఋషుల వలె వడవులలో దమ్మునితో గూరగాయలు గూడుగా గుఱుచు రాముఁడేవిధమున లంకకు రాఁగలఁడు? మహాసముద్రము నింకఁజేయ నేరదు ఈఁదలేదు. వారధియూ కట్ట లేదు. ఆ నదులకు నముద్రము ధాటు బలము లేదు. వారి

జాక్షి: ఇంక వారు వచ్చు తెట్లు చెప్పుమా? దానవులము మానభవక్షకులము. కాన మానవులను మేము గెలువఁ గలము. రాక్షసుల గెలువ నరల తరమగునా? మీరాజా నాకెదురట? ఇది యేవ రైన విన్న నవ్వి పోరా? ఆ రాముఁడు విష్ణువో? శివుఁడో? ఇంద్రుఁడో? నాతోఁ గొంత కొంతకుఁ బోరాడుటకు.

కాంతా! నీ కన్నులు, నీ కుచములు, నీ ముఖకాంతు లమరకాంతలకును లేవు. సురయక్షకిన్నరాదిలోలాక్షిలు అందమున నీతో సరి రారు. మత్తేభకుంభస్తనీ! నిగ్గే యలంకారముగా, భయము వీడి నాతో సరసాలాడుమా. బేడిసల నేలు కన్నులతో నన్ను జూడుమా! "అవి మోహందకారమున కన్ను గానక యున్మాదుని వలె దుర్బాష లాడెను.

2. సీత తృణంబు ద్వారా రావణునితోఁ బల్కిన వీరా లాపము లెట్టివి? దుర్బాష లాడిన రావణుని సీత యెట్లు మందలించినది?

రావణుఁ డాడు దుర్బాషలకు సీత క్రుంగిపోయినది. ఒడలు మండి పోయినది. రోషంబున నొక గడ్డి పతకము చేరిబట్టి రావణునితో నిల్లినది.

వతినే దైవముగా నెప్పుడు తలఁచుచున్న కాంతలఁజెలువఁ బ్రతిన గల వాడవీవు. అట్టి నీతో బదులు మాట లాడుట కంటె వేఱు పాప మున్నదా? ఇతరుల భార్యల ననే ఓండు దుర్మతుల కాయువు నశించును. పుణ్యమా చెడును, నజ్ఞులని నిందించిన నరకమున బడుదు రను నీతిని విన లేదా? తన సాహసమును దానే పొగడు కొను వాడు మీనుఁ డని నీకుఁ దెలియును. అట్టిదో నిన్ను నీవే పొగడు కొంటివి. నీతి దప్పిన నీ దుర్బాషలు మేల రానివి.

సీత శౌర్యవంతుడైనచో చతురంగబలముతో సంగరరంగమున విలువ శక్తి లేక నన్ను దొంగిలించి తెచ్చినావేల? విరాధుఁడు ఖరుడుఁ మున్నగు నీ వారి పాటు జూచియు నీకు బుద్ధి లేక పోయెను. ఇప్పుడీ తువ్వపుఁ బల్కులు బల్కు న్యాయమా?

శ్రీరాముఁడు కేవలము మానవుఁడు, రాజమాత్రుఁడుగాదు. నిల్లి జాట్లు ముడి వేయ లేని లేఁత్రాయముననే తాటకను జంపెను. విశ్వామిత్రుని యాగసంరక్షణసమయమున మీ రాక్షసుల పెక్కండ్ర సమయించెను. రారాజులు వ్రేలం జూప లేని హరధనుస్సును విఱి చెను. వనవాస కాలమున ఖరదూషణాదిదనుజుల హతము గావించెను. కాలి దుమ్ముచే తాతి బండ నొక కాంతగా మార్చెను. మాయామృగమును గూలవేసె, అతఁడు లోకరక్షకుడైన నారాయణుఁడు. అట్టి శ్రీరామభూపాలునకు నీ లంక యెంత? నీ రక్షకుల పొంక మెంత? నీ వెంత? నీ బలమెంత? మాట లేల? నీవే చూచెదవు గాక!

రావణా! వీరాలాపము లాడనేల? రాఘవుఁడు తప్పక పారావారము గట్టి రాఁగలఁడు. కోపస్ఫూర్తితో నిన్ను పమరమున డీకొనఁ గలడు. తనశక్తిసంపదతో నీ పదితలలను

శరీరములతో నేలఁ ద్రోసి పికావముల కాహారములు పెట్టఁగలఁడు. ప్రసిద్ధమగు పరాక్రమ కళాహంకారతేజోనిదియును, సుగుణభిరామఁడును నగు శ్రీరాముని నిందింపఁ బూనితివి. తన భార్యను దొంగిలించితి వను కోపమున కఠినముగా సమరమున నిన్ను శిక్షింప నము ద్రము నెట్లయిన దాఁటివచ్చును. కాన నేఁడు తేవు కొంత కాఁతింపుమా" యని సీత వీరా లాపములు బల్కి దుష్టాత్ముఁడగు రావణుని మందలించినది.

1. హత్య గావింపఁ బూనిన రావణుని బారినుండి సీత యే విధమున గాపాడఁ బడెను?

రావణుని బారినుండి సీత నెవరే విధమున రక్షించిరి?

రావణుఁడు కామోద్రేకుఁడై సీతను దన్ను బొందు మని దుర్భాషలాడెను. అందుకా నతీసుతల్లి భయపడక శ్రీరాముని పరాక్రమాదులఁ దెల్పును పరదారలఁ గవయఁ గోరుట మహా పాపమని బుద్ధి చెప్పెను. దుర్మాఘుఁడు, నిరంకు కుఁడగురావణుని కామోద్రేకుల గోప మును గల్గించెను. తన్నొక స్త్రీ చీరికిగొనక వీరాలాపము లాడుటయా? ఒకడువు తప్పిన నల్లత్రాచు వలె మహారోషమున మండిపడి యీవిధమున సీతను భయపెట్టఁ జొచ్చెను.

అఁడుదానవని దయ జూడ నన్నే దిక్కురింకువా? మూటలాడకుండ నీ నాలుక తూటలుగాఁ జేయకున్న దోషము నాదేగదా! నాకులోబడి మొఱపెట్టుకొనక నాతో ధీకొని కయ్యానికిఁ గాలు దువ్వఁ గడగినది. అందఱు చూచుచుండ దీనిని చీలికలుగా చీల్చి దయ్యాలకు బలిపెట్టెదను. బలిమితోఁ బైకొని కోరిక దీర రమింపక వదలిపెట్టిన గర్వముతో నిట్లులే నవ్వునుకాని నన్ను గైకొనునా?

రాకేందుబింబాననా! భయంకరమైన నాభుజిబల ప్రభావమున ముందు ఖీతినిగొల్పు పర్వతముల నెత్తి కొట్టితివి. గొప్ప నేర్పుతో ప్రకాశించు వాఁడను. అట్టి నా ముందట రాముఁడా? గీముఁడా? వాని పేరు చెప్ప గిప్ప విచట నవ్వరా? పుష్పక విమానమెక్కి సర్వలోకము నాయాజ్ఞతో నిల్చి చుట్టితివి. దేవకలచేత వెట్టి చాకిరి చేయించితివి. పూరితవలె శివగణములతోఁ గైలాసమెత్తివైచితివి. ఉగ్రతపమైనర్చి బ్రహ్మచే పరములు సంపాదించితివి. గంధర్వాది కాంతలను చెఱి వట్టితి. ఇట్టిసామర్థ్యము నానొక్కనికి గాక భూలోకమున నెవరికైన నేనాఁడైనగలదా? ఒక బలహీనుఁడగు నరుని నన్నెదిరింప నొడ్డి భయములేక యిట్లు దుర్భాష లఱచుచున్నది. నాయీ నిశిత ఖడ్గమున దీని నాలుకను మొదలంటి కోసి పాఱవైచెదను.

అని కన్నుగానని కోపమున జంధ్రహాసమున జరిపించి లేవనెంచెను. అంతలో గొందఱు వ్రెయసుందడ లడ్డము సొచ్చి రావణుని నిట్లనున యిందిరి. "మహారాజా! ఈమె యబల. మీరు కోపించుటకీమె సురవరుఁడా? ధనంజయుఁడా? లేక మఱి దిక్కలుదా? ఈ

తడుజేపై నీవు ప్రతాపము జూపకు, ఈమెను దారుణమృగహత్య గావింపఁ దగునా? మీ రిట్లు కోపించు చేరి; కత్తికివనిత యర్హమగునా? మమ్ములను మన్నించి యీ మాటికిమెను గావుము". ఈవిధముగా శాంతపదనములఁ బ్రయములు పలుకు నా సుందరాంగుల విన్నపములు మన్నించి, సీతకు గావలిఁగాయు ఏకజట, ద్విజట, త్రిజట, దుర్ముఖి, వాయుముఖి, కూర్పణు మున్నగు రాక్షస స్త్రీలను జూచి యిట్లనియె.

రెండు నెలలు గడువెచ్చితిని ఈ లోపల మీనేర్పినటుల సీత నొడఁబఱపుఁడు, అది యిష్ట పడనిచో దాని కందలుకోసి తినుఁదని పనికి రోషాతుకతనేత్రుఁడై తిరిగి నగరికేఁ గెను, పైవిధమున గొందఱు సుందరాంగనలు సీతను రాముని బారినుండి రక్షించిరి.

4. హనుమంతుఁడు సీతను దర్శించిన వృత్తాంతమును దెల్పుఁడు?

సీత హనుమంతులు పరస్పరము తమ్మెటుల గుర్తించుకొనిరి?

అశోక వృక్షము క్రింద ననవరతము "రామా, రామా!" యని పలుకు చున్న సతీ రత్నమును హనుమంతుఁడు సీత యని తలఁచెను నూత్నరూపమున నా చెట్టుమీఁద నెక్కి గూర్చుండెను. ఇంతలో దుర్మగుఁడ రావణుఁడట తఱుదెంచెను. నోటపచింపరాని ముఱుకుల వంటి పలుకుల మోహండుఁడై సీతను నొప్పించెను. సీతయూ దుర్బాషలకు రోసి, "పతినే దైవముగానెంచు పతివ్రతఁ జెఱుపనెంచు సీత" బదులాడుటకంటె బాపమున్నదా? మరరాపేక్షచే ఆయువు నశించును. సత్పురుషులదూషింప నరకమును నీతి నెఱుఁగఁవా? వీరాహసముల వీవేతెల్పుకొంటివి, కాని యంత వీరుడఁపు నన్నేల దొంగిలిచ్చి తెచ్చితివి? నీవీరాలాపములేల; శ్రీరామచంద్రమూర్తి మహావీరుఁడు తప్పక లంకకు రాఁగలఁడు." అని సీత వానిని లెక్కఁ జేయక వీరవాక్యము లాడెను.

ఆమాటలకు రావణుఁడు ఒడుపు దప్పిన కాలసర్పము వలె మండిపడి జంద్రహాసమును దూసి యామెను నఱుక బోయెను. వెంటనే యచటనున్న గొందఱు ప్రియునుందరులద్ద వచ్చి రావణుని యాదారుణ కృత్యమునుంచి తొలఁగించిరి. మంచి మాటలచే వాని కోపమును జల్లార్చిరి. సీత మనసు మార్చుకొనుటకు రెండు నెలలు గడువొసగెను. అంతకును నొడంబడనిచో నామె కందలఁగోసి భక్షింపుడఁసి కూర్పణబాది రక్కసులకుఁ గట్టడి జేసి రావణుఁడు తన నగరి కేఁగెను, సీత తన పరాభవమును, దుస్థితిని భర్తృనిం దను తలంచి గోడున నేడ్చుచుండెను. సహజసంతాపమున తోడి యమర కాంతలు సీత వెంట నేడ్చిరి. అమగువల పరిదేవనకు ప్రకృతియే పరితపించు నట్లుండెను.

అన్నియు నాలోకించు చున్న హనుమంతుఁడాగ్రహమున "ఇప్పుడే రావణుని చంపుదునా? ఒకచో నేని రక్కసుని చేతిలోఁ బడిన వక్కడ సీతను గానక రామలక్ష్మణులు

క్రూంగి కృశించును. వారిని గన లేక సీతయుఁ బ్రాణము త్యజించును. కాన దళకంఠునిపై దెగించుట కిది యదనుగాదు. సీతకు నాడు రాక తెల్పి, రామభద్రుభద్రములు చెప్పవలెను. ఆ మీఁద రావణవదఁజూతము"ని కొంచెముశాంతించెను. రాక్షసాంగనలుఅరిసి నిద్రించిరి. అందుత్రిజటయను నిశాచరి "శ్రీరాముఁడు రావణుని జంపి సీతను గొనిపోవుటను గల గంటిని. ఇవిసీతకు శుభసూచకములు. కాన సీతోచులి నేవియుఁ గఠినోక్తులొడకుఁడు. ఈదేవియేమన కురక్ష" యని, సీతను గాంచి "అమ్మా భయపడకుము. నీ మగఁడు నిన్ను గొని పోవును. కరుణతో మమ్ము ఓక్షింపు" మని చెప్పెను. కొంత తడవునకు మరల రాక్షసాంగనలు నిద్రించిరి.

ఇదే సమయమని హనుమంతుఁడు "ఉన్నాఁడు రాముఁడు లెప్పుగా. నినుగొని పోవఁద్యరలో రానున్నాడమ్మా"యనియనఁగ నచ్చెరువున సీత వైన జూచెను. కాని రావణుని హయలనినమ్మలేదు. ఈ రావమూహించి హనుమంతుఁడు క్రిందికి లంఘించి, సింధుభక్తితో రామభద్రుని సర్వవృత్తాంత మెఱింగించెను. కడపట రాముఁడంపిన యానవాలు ఉదగరమునూఁటామిజ కిచ్చెను. దానినిగాంచగనే సీతకుఁ గొంత నమ్మకము దొరికినది. కాని వివరముగ "సీతిషయము, మా రామచంద్రుని సంగతి దెల్పనిచో నిను నమ్మ లేననెను. అందులకు మారుతి శ్రీరామసుగ్రీవన్నీహము, వాలివద, సీతాన్వేషణము మున్నగు వృత్తాంతములఁ బూసగ్రుచ్చి నటించిన్నవించెను. శ్రీరామచంద్రుని యాపురేఖ లను చర్చించెను.

అప్పుటికిని సీతి "సమ్మి నా యంగరమీజాలను. సీనిజరూపము జూపుమా" యన హనుమంతుఁడంబరపీఠ పఠకు బెరిగి బ్రహ్మాండస్వరూపమును జూపెను. సీత కిప్పుడు పూర్తినమ్మకము గుదిరినది. "మహోపకారమొనర్పితివి. నీమేలు మఱువను. బ్రహ్మాకల్పములు వర్ణింపము. నాయాదుర్భర వేదనమును శ్రీరామచంద్రునకుఁ దెల్పుము. సీతి వారగుఁడైన నీ లక్ష్మణుని "యవివేకముచే నిందించి నత్పల మిక్కడనుభవించుచుంటిని. లక్ష్మణుని నన్ను మన్నింపు"మని చెప్పుమనగా హనుమంతుఁడీడ్లినెను.

"అమ్మా, నావీపున గూర్చుండుము. సూర్యోదయములోపల నీభర్త కడకుఁ జేర్చెదను,"కాన సీత "ఇదే సీతిగాదు. నన్ను దొంగిలీతచేసిన రావణుని యుద్ధమున జంపక వాని వలె దొంగిలీ కొనిపోవుట దొరలకుచితముగాదు. అట్లానర్పిన రాముని రావణుని కన్న పెద్ద దొంగ యందుడు. దీనిచే నవయోగము గలుగు. కావున నీవు పోయియిచ్చియు నావతికి విన్నవింపుమన హనుమంతుఁడు వల్లె యన యోమిచే దీవనములు జొంది మరల చనెను.

క్రింది వారి గుణశీలముఁ జర్పించునది.

1. రావణుఁడు. 2. సీత.

రా వ ణు ఁ డు

రావణుఁడు విశ్రవసుని కుమారుఁడు; రాక్షసుడు; అలంకారప్రియుఁడు; పరశ్రీ లో యుఁడు; విరంకుశప్రభువు; గర్వాంధుఁడు; కాముకుఁడు, కాన నాఁడువారి యెడ దాక్షిణ్యము జూపువాఁడు; పరులవీడించు దుర్మార్గుఁడు, ప్రస్తుత కథాభాగమును బట్టి రావణుఁడు పై గుణములతో నొప్పుచున్నాఁడు.

సీతయందు కామానక్తుడైన రావణుఁడు పన్నీట స్నానమాడి దివ్యాంబరములు, నవ్య భూషణములు ధరించెను. రాజ దర్శమున సీతమ్రొలనిలిచెను. ఒడలు తెలియక నన్ను ప్రేమించుమని విరహతాపమున విన్నవించెను. అలంకరించు కొనిపోయిన జానకి తనపై వలపునిలుపు నను మోహితీరేకమున నశేషదివ్యాభరణములు ధరించెను.

ఇతఁడు విరంకుశప్రభువు గాన సర్వస్వపతులను, నష్టదిక్పాలురను, దేవతలను జయించెను. వారిచే నూడిగములు చేయించుకొను చుండెను. వాయుదేవుఁడు లంకలో మా డ్పునఁట; అగ్ని సాకములు దయాదు చేయునఁట; ఏమి దౌష్ట్యపాలనము; ఇతనికి భయ పడి యందఱును లోఁబడి వర్తించెదరు. ఈవిషయములను దన్ను దాను మెచ్చు కొనుచు సీతకుఁ దెల్పెను. “ఎవ్వని చెఱసాల నేఁప్రొద్దునుండురు గంధర్వ సురయక్ష గరుడ కాం తలు, అమరకిన్నరగంధర్వయక్షభుజగనిద్ద కింపురుషాంగనల్ చేరికొలువ” — ఈపలుకుల నుండి రావణుడేవిధమున పరశ్రీలోలుఁడో మనకు బోధపడఁ గలదు.

చిన్నతనముననే బ్రహ్మచే వరములు పొంది గర్వాంధుడై కన్ను మిన్ను గాన కుండెను. అందుచే తనప్రతాపమును సీతతో “ఎత్తి తి శంకరాచలము..... మొదలగు నద్యములలో తెగ పొగచు కొనెను. ఇతని దృష్టికి శ్రీరాముఁడదవిని దవసి వలెనుండు బల హీనుఁడు, కూరగాయలు దినువాడేఁరీతి లంకకు రాఁగలఁడని పరిహసించెను. జలధిదాఁడి రావు చాలదఁట నరులకు. అందుచే రాముఁడు లంకకెట్లనచ్చు చెప్పును వారిజాక్షి యని నవాలు జేసినాఁడు. దానవుడైన రావణుని మానవమాత్రుఁడగు రాముఁడు గెలువ లేఁడట; ఏమి గర్వము; ఏమియహంకారమో చూడుఁడు.

సీతను గామింపఁగోరి యసహ్యభావణము లాడెను. రాముని పరిహాసించెను. సీత పతి నిందకు రోసి రావణుని గోపమున మందలించినది. అప్పుడు రావణుఁడుగ్రకోపమున సీతను నణుక ఖడ్గము నెత్తెను. ఇంతలో నచటనున్న కొందిఁలు సుందరాంగులట్లు దగిలి యామెను చంప వలదని శాంత పదనముల బ్రతిమాలిరి. అకోపమెటులఁబోయెనో రావణుఁడెత్తిన కత్తిని చించెను. సీతను జక్కఁపెట్టుటకు రెండు నెలలు గడువిచ్చెను. మఱియు సీతను గూర్చి రావణుఁడు “అటదిగాయని కూరిమి పాటించిన” యని వాకోన్నాఁడు. ఈనందర్పములను బట్టి కామానన్తుండు గాన రావణునికిఁ బ్రత్యేకముగా శ్రీలయోదః గాంత పక్షపాతము గలదని దెలియు చున్నది.

రావణుని యాసురకృత్యములనంతములు; అత్యంత ఘోరములు. అతని జీవిత మంతయు పరపీడాసత్తమై యుండెను. “ఎత్తితి శంకరాచలము.....భీమాబోచ.... అఖల లోకముల నాయాజ్ఞ నిల్పితి.....మన్నగు పద్యసారాంశమీవిషయమును ఋజువు చేయును. ఈవిధమున రాక్షసేశ్వరుడైన రావణుఁడు లోకకంటకుడై యొప్పెను.

సీత.

సీత మహాపతివ్రత; అపతారమూర్తి, చల్లని ప్రభువగు శ్రీరామ పత్ని; ఆదర్శ ప్రాయురాలగు భారతీయవనిత; పతినింద కోర్వనిసతి; ప్రతివిషయమును జక్కఁగా పరీక్షించినగాని దేలికగ నమ్మదు; కష్టములనోర్పు యిల్లాలు; తన తప్పునకు పశ్చాత్తాప పడు వనిత. సకల దర్శముల నెఱింగిన పాదిష్ఠి, ఆపదలందైనను ఋజు మార్గమున జరింప నిచ్చగలది. ధీరురాలు.

రావణుఁడు సీతను కామించినాఁడు. తన్ను బొందుమని బహు విధముల బ్రతిమాలి నాఁడు; బలవరాక్రములఁ బ్రకటించినాఁడు; నజతదనని కత్తి నెత్తి జళిపించి నాఁడు; శం డలుగాఁగోసి తినుఁడని రాక్షసాంగనలతోఁజెప్పి బెదరించినాఁడు. ఈయదరింపులకు బెద రింపులకు మహాపతివ్రత, ధీరురాలగు సీత కించిత్తుకూడ భయపడలేదు. పతినిందకు రోసి రావణుని గోపమున మందలించినది. రాక్షసులమధ్య తన్ను జంప కత్తి నెత్తినను భయ పడలేదు. నిర్లక్ష్యనూచనగా గడ్డిపఱకను చేఁబూని జవాబు చెప్పినది. శ్రీరాముని గొప్పదన మును విశదము జేసినది. ఇవి యన్నియు నీమె ధీరత్వమును, పతిభక్తిని జాటును.

పతితోడి జీవితమే సతికి సంభాష్యమని భర్తతోనరణ్యమున కేగినది. రావణుఁడు చెఱబట్ట రేయింబవట్ల “రామ; రామ;” యని పతి ర్ధానముననే ప్రాణములు పెట్టుకొన్నది, అమె విడుదలపెన్నెఱివేటి జడలు గట్టినది, వస్త్రము చినిగిపోయినది. అమె కిప్పుడు దుష్మే మైపూత, భూమియే శయ్య. తారకబ్రహ్మమంత్రమే జపము. రావణునికామె జెప్పిన మాటలు రతనాల మూటలు. “పతివ్రతలఁ జెఱుప నెందు నీతో మాటలాడుటే మహాపావము. పరులభార్యలఁగోరిన వారికాయువు నశించును. సజ్జనుల దూషింప శ్రేణ్యము చెడును, సరకము తప్పదు. తన పాపాసకృత్యముల, గొప్పలందానే బీకగుకొనరాదు. సీతిరహతమైన మాటలు వినరాదు,” ఇవి జానకీదేవి చరిత్రకుదాహరణములు.

హనుమంతుడు తన్ను వీపువై నెక్కించుకొని శ్రీరామునికడఁ జేర్చెదనని చెప్పఁ గా సీత యావిధమున బలికినది. “రావణుఁడు దొంగయై నన్ను గొనివచ్చినాఁడు ఇప్పుడు నీవును ఆ దొంగవని చేసెదవా? ఈవని నీవు చేసిన రావణునికంటె రాముఁడే దొంగ యందుడు. దొంగిలి కొనిపోవుట దొరలకుఁదగునా?” ఇట్టి ధర్మములు భారతీయాధర్మములు. ఇందుచే సీత ఆదర్శ ప్రాయురాలి గుణావతీయ వనిత.

అరణ్యవాసమున నెన్నోకష్టములఁ బడినది రావణుని యొద్ద నామెవడిన కష్టము లలవిగానివి. దినదినగండములు. ఎన్నియో ఘాయలతో రావణుఁడామెను జెలుప నెంచి పొంచి యున్నాఁడు. ఈకష్టసముద్రమున నామె మునుఁగుచుఁదేలుచు నున్నది. హనుమంతుఁడామెజేమమును గోరువాఁడు; రామభక్తుఁడు, ఆత్మఁడు తనవిషయమును, శ్రీరామలక్ష్మణోదంతమును జెప్పిననుగూడ సీత వానిని నమ్మలేదు. వీలనన నామె యను దివము రాక్షసమాయలఁగాంచుచున్నది. ఇదియు రావణచర్యయేమొనని యామె సందియము. తడకు హనుమంతుని నిజస్వరూపమును బరీక్షించినగాని యామె వానిని నమ్మలేదు. నమ్మితన యుంగరమాన వాలుగా నీయలేదు. ఇందుచే నామె ప్రతివిషయమును జక్కఁగా బరీక్షించినగాని నమ్మదని తెలియుచున్నది. ఇంత జాగ్రత్తగా నున్నందుననే యామె తన సతీత్వమును సంరక్షించు కొనఁగల్గినది.

సీత బంగారులేడిని బట్టఁబోయిన భర్త విషయమై యాందోళనముతో అక్ష్మణుని కఠినముగా మాటలాడినది. ఆసావమునకుఁ దన్ను శ్రమింపుమని బ్రత్యేకముగా లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుచున్నది. తనకప్పునకుఁదానే పశ్చాత్తాప పడినది. ఈభుక్తుమున సీత మన హృదయముల గరఁగించును. అమె రాక్షసులమధ్య మహావదలోనున్నను రావణునకు బుజామార్గములఁ జూపినది. బంగారమును గాల్చుకొలది వన్నెపొచ్చునట్లు భాదలఁబడు సీత సతీత్వము మిక్కిలి ప్రశంసించినది.

సందర్శన సహిత వ్యాఖ్యలు:—

1. విడుపు మడియాస రామభూవిభుని మీఁద—రీస.

ఈవాక్యము మొల్లరామాయణములోవిధి. రావణుఁడు కామాంధకారమున నొక నాఁడు సీత కదలేకొనెను. “మన్మథుఁడు వన్ను బాదింపుచున్నాఁడు, వెన్నెలయొడ యైవది. వన్ను గృహతో నేలుకొమ్ము. నాకష్టదిక్కాలకు లూడిగము నేయుదుడు. అష్టైశ్వర్యములున్నవి, మోహనులర నాతో కాముకేశి గావించి నుభయమభింపుట మంచిది. అంతేగాని రాముని మీఁది యధియాస యేల?” నని దుర్భాషలాడెను.

ఆదియాస యన వచ్చుననియాళ.

2. వైభవంబున జెలు వొందువాఁడఁ దరుణి—10వ.

జవాబు. పైదాని మాదిరియే.

3. రాముడేరీతి లంకకు రాగలండు?—12ప.

మొదటి దాని జవాబుతో దీనిని జేర్చుము. రామలక్ష్మణులు మనులవలె నడపు లతో దిరుగు చుండురు. వారికాహారము కూరగాయలే, అట్టి వారెటుల లంకకు రాగలరు? రాలేరని భావము.

4. దానవులను గెలువ నరుల తరమే జగతిన్?—14ప.

మొదటిదాని జవాబు దీనిని వ్రాయుము. రాక్షసులు నరులను గెలువగలరు. నరుల భక్షింపు రక్తస్థుల నరులుగిల్పలేదు. నరుడైన రాముడు లంకకు రాగలడా? నన్ను జంపగలడా యని భావము.

5. పరదారాపేక్షకులగు పురుషుల కాయువు నశించును.—22ప.

ఈ వాక్యము మొల్లరామాయణములోనిది. రావణుడు సీతను కామించి దుర్బాష లాడినందుకు రోసి సీతపై విధమున బల్కెను. పరిసేదైవముగా నెంచు సతుల జెలువ నెంచు వాడవు. సీతో బదులాడుతే పాపము. ఇతరుల భార్యలంగోరు వాని కాయువు నశించును; పుణ్యము నెడును. సత్పురుషుల నిందింప నరకము వచ్చును. ఈవిషయము సీవు విన లేదా? యని బుద్ధి చెప్పినది.

6. సిద్ధంబీమాట వేదసిద్ధాంతముగాన్ —48ప.

ఈ వాక్యము మొల్లరామాయణములోనిది. రావణుడు సీతను పొందగోరెను. దుర్బాషలాడెను. సీత రోసి బదులు బుద్ధిచెప్ప రావణుడుగ్రుండై కత్తి దూపెను. కాని కొందఱు నుందరాంగులు వారించిరి. తరువాత రెండు నెలలలో నామెనొడంబఱువడని వెడలి పోయెను అంత నందఱులని కనుమూసిరి. త్రిజట కొక స్వప్నము వచ్చెను. రాముడు రావణుని చంపి సీతను గొంపోవుచున్నట్లు కలగనెను. ఆమె మేలుకొని యీ విషయ ముచటి సఘలతో చెప్పు సందర్భములోనిదీవాక్యము.

వేదమందఱిచేత నమ్మదగినంత ప్రామాణ్యమును బొందియున్నవి. ఆవేదమువలె పైవిషయమును దప్పక జరుగునని భావము.

7. నేనా రత్నంబు నమ్మి సీతీయఁ జూమి?—67ప.

మొల్లరామాయణము నందలిదీవాక్యము. రావణుడు వెడలిప పెనుక రాక్షసాంగ నలు విఠించిరి. ఆదేయదనని హనుమంతుడు సీతకడకు దిగి వచ్చెను. సీత నమ్ము నటుల నుంగరము జూపి. శ్రీరాము వృత్తాంతమును విన్నవించెను. కాని సీత పూర్తిగ వానిని నమ్మలేదు. ఏలన రావణమాయ యేమోనని సందేహము. ఆసందర్భమున “సీ విజయవము చూడనిదే నా యుంగరమును గుఱుకుగా సీతీయ” నని జానకి పత్నినది.

8. పతికి దయ పుట్టఁగా విన్నపంబునేయు. — 74వ.

మొల్లరామాయణములోనిదీ వాక్యము. హనుమంతుడు సీతకు రామోదంతమును దెల్పెను. గుర్తుగా రాముని యుంగరము విచ్చెను. తన నిజ రూపమును జూపెను. సీత నమ్మినది. వీనులారా రామలక్ష్మణుల క్షేమములు విన్నది. తనవిషయములు “రాము నతెఱింగించుచుని చెప్పుసందర్భములోనివీ మాటలు. అంజనేయా: యిప్పుడే రావణుడు వచ్చి నన్నెన్ని కాఱులాడెనో వీవును వినుచుంటివి గదా: ఈ సంగతులనన్నియు నావతికి నాపై ఓయపుట్టు నటుల విన్నవించు” మనెను.

9. దొంగిలికొని పోవఁదగునె దొరలకు నెందున్? — 83వ

ఈ మాటలు మొల్లరామాయణము లోనివి. జానకి తనకన్య గాధను హనుమంతు వితో జెప్పెను. అతని హృదయము కరగి పోయెను. అసందర్భమున “అమ్మా: సీతీభాద యేల: నావీవున గూర్చుండుము. సూర్యోదయములోపల నిన్ను నీవతికడఁ జేర్చఁగలన నెను. ఆ సందర్భమున సీత ప్రేమిధమున జల్గినది. అమ్మా: నీవంతపని జేయఁగలవా? డవే. కాని దీనిచే కీర్తిరాదు. రావణుడు నన్ను దొంగిలి తెచ్చెను. నీవీకార్యమొనర్చిన రావణుని కంటె రాముని పెద్దదొంగ యందురు. దొంగయగు రావణుని జంపక నన్ను దొరలగు శ్రీరాములు దొంగిలికొని పోదగునా? యని చెప్పెను.

ఈ క్రింది పద్యముల ప్రతిపదార్థములు, తాత్పర్యములతిముఖ్యములు.

28, 29, 34.

భా గ వ త ము.

దశమస్కంధము—పూర్వార్థము.

శ్రీకృష్ణుడు కాలయవనుని జంపుట.

అర్థాదులు

1. వికారదుండు-విద్వాంసుడు, 2. బాహు-భుజముయొక్క, కర్మ-ఆదమమైన గర్వ+ఉన్నతిన=గర్వాతిశయమచేత. వనమండు=గాలి, అత్రములన్=మేఘము లను. దర్పంబు+గర్వము, అలం: ఉపమ, అంత్యానుప్రాసము. 3. తాదృకుడు=అట్టి వాడు 5. మేరన్=చుర్యాదితో. దో+సామర్థ్యంబున=భుజములనేర్చుతో. అన్య 6+బాహుశ్రోత్యంబు=నాయొక్క-భుజములయొక్క ప్రతాపము సంగ్రామక్షోణిన్=యుద్ధభూమిలో. అత్యుదే=అదికుడా: 7. నీలజీమాత=కారుమబ్బులతో. నన్నిట=సాటియగు. తామరస+అభ=తామరలవంటి కాంతిగల. శ్రీవత్స=శ్రీవత్సమనుభవపు.

యొక్క. లాంఛన = గుర్తుచే, అందిత = ఒప్పుచున్న. మహత్ + ఉరము = గొప్పయెడ.
 శ్రీకర = సంపదలుకలుగజేయు. వీత = వసువురంగుగల, కాశేయచేలము = పట్టు గుడ్డ.
 అలంఃపర్యాయోక్తము. అంత్యానుప్రాసము, తాపస + ఉత్తమా = ఋషిశ్రేష్ఠుఁడః.....
 8. కాదన పోరన్ - యుద్ధమున జంకను. మత్.....కీలములః మత్ - నాయొక్క.
 కలహ - జగడమనెడి. కర్కశ - కఠినమైన. బాహు - భుజములందలి. ధనుః + విముక్త
 - వింటినుండి విడువఁ బడిన. నానా - అనేక. దృఢ - బలమైన. హేమ - బంగారపు.
 పుంఖ - పింజలుగల. కఠిన - గట్టియగు. జ్వలత్ - మండుచున్న. అప్ర - బాణములు
 యొక్క. పరంపర - పరుసలచే. సమ + ఉత్పాదిత - పుట్టింపఁబడిన, వహ్ని - అగ్ని
 యొక్క. కీలముల - జ్వాలలచేత..... అలంః, కావ్యాధావత్తి.

తా|| మునులలో గొప్పవాఁడః గొల్లవాఁడెంత? ప్రళయాంతకుఁడు వచ్చి యెదు
 రించి నప్పటికిని యుద్ధమాడఁగాదనను. జగడమున నాచేతి ధనుర్బాణములచే విడువఁబడిన
 బాణాగ్ని జ్వాలల చేత బూడిద చేసెదను.

10. ప్లేచ్ఛులనఁగా ననార్య జాతుల వారని పూర్వుల అభిప్రాయము. 11. ఎల్లి -
 తేవు, ఎల్లింటి - తేవటి. యవసులు, మాగధులు - అనార్యవృషకులు, 12. వాసవపురి -
 ఇంద్రనగరము. (అమరావతి) అలఃఅంత్యానుప్రాసము. 14. మంగళ - శుభయునిచ్చు.
 సగుణ - సుగుణములచే. సంకర్పిత - తృప్తిపఱచబడిన. గహ్వారికిన్ - భూదేవిగలవానికి
 గురు - పెద్దదగు. దర్పిత - గర్వించిన. దుఃఖప్రవాహతరికిన్ - శోకమునుప్రవాహమునకు.
 ఓడ యగు నట్టివానికి. అలఃఅంత్యానుప్రాసము. 15. నందన - దేవేంద్రుని ఉద్యానవనము.
 నిర్గమించు - దాటిపోవు. పూర్వదిక్ + గజము - తూర్పుదిక్కున భూమిని మోయు 'ఐరా
 వతము'ను ఏనుగు. గహ్వరము - గుహ. కంఠీరవంబు - సింహము. హరిహయ - ఇం
 దునియొక్క. దిక్ + అంతరాళంబున - దిశయగు తూర్పులోభాగమున. పరిపంది - శక్రపు
 (దాటిదోపుడు దొంగ) పెంపున, తెఱంగున, కైవడి - అనుపదములతో నంక మగు
 వాక్యములలో ఉపమాలంకారము. 16. తరగ + ఓసుంబుల్ - అలలయొక్కన మూహము.
 పరిసర్పింపు - చుట్టిరావు. అసి - కత్తి. ఆయుధ + ఉత్కరము - ఆయుధముల రాశి.
 శక్రవాస - ఇంద్రధనుస్సుతో. యుత - కూడిన. మేఘస్ఫూర్తితో - మేఘమును తోసిం
 చుటతో. 17. నిర్ + ముక్త + ఆయుధుండు - వదలిన ఆయుధములు గలవాఁడు. నన్ను +
 ఓర్వఁగనో - నన్ను ఓడించుటకో. శ్రీన్ - సంపదను. అలఃసందేహము. 18. అభిము
 ఖుండు + బ - ఎదురుగతిరిగిన వాడై. ఇభరాజగమనము - గజేంద్రమువంటి తిన్ననినడక.
 వనజాత + అఱిఁడు..... 20. సింహమధ్యుడు - సింహము వంటి నన్నది నడుము
 గలవాఁడు. రమావఱిఁడు - అందమైన (లక్ష్మీయక్తుఁడు) యెదగలవాఁడు.....
 అంభోధరదేహుడు - మేఘమువంటి నల్లని శరీరచ్ఛాయ గలవాఁడు..... ఇందుముఖుండు
 - చంద్రునివంటి కాంతిగలమోముగలవాఁడు..... నత్.....కుండలుండు; నత్ - మే
 లైన. వనమాల - తోమాలె. హార - హారములను. కంకణ - కడియములును.
 నమిద్యుత్ - పోడుచున్న (చలించుచున్న) కుండలుండు - అంటుకోళ్ళుకలవాఁడు.....
 గాఢ + ఉద్ధికిన్ - ఎక్కువ గర్వముతో. అలంఃఅంత్యానుప్రాసము.

21. చటుల - చలిండు. వాల - తోకతో. అఫీల - భయంకరమైన. నైహికేయు నిభంగి - రాహునివలె. లాలిత - ఇంపగు. ఇతర - వేఱు. జటాలతిక - తీగవంటిజడ. తూలన్ = కదలఁగా. ప్రళయ + అవసర = ప్రళయకాలమందలి. బృహత్ = పెద్ద. భాను = సూర్యునియొక్క. హ్యేతిద్యుతిన్ = కిరణముల కాంతివలె. పరుష = కఠినమైన. అరుణ = ఎఱ్ఱని. శ్మశ్రువటలి = మీసముల సముదాయము. వ్రేలన్ = వ్రేలాడిగా. కాదంబి = మేఘ మాలలచే. ఛన్న = కప్పఁబడిన. కాంచనగిరి భాతి = బంగారు కొండ (మేరువు) వలె. కవచసంవృత = కవచముచే చుట్టుకొనఁబడిన. వర్మిక = పుట్టలో నున్న = నిదురించు. దుర్వార = అడ్డగించుటకు వీలుకాని. అహికైవడి = పామువలె. కోశంబుల్ = ఒరలో. వాలు = కత్తి. ఆర్పి = బొబ్బరించటగావించి. పేర్పి = విజృంభించి. జగత్ + అవనున్ = లోకమును గాపాడువానిని అలంః ఉపమ. వృత్త్యను ప్రాసము 22. జవరేఖన్ = వేగము యొక్క కాంతితో. దిక్ + తటములు = దిశలయంచులు. 24. సమిత్ + కామంబున = యద్దమందలి యాశతో. వీటిన్ పోషణ = కళంకమగునట్లు. వెన్ను + ఇచ్చి = వీఁపు జూపి. యద్ద భూమిలో వీఁపుజూపినను, పూరిని నోటిబట్టినను బలహీనులు, శత్రువులకు లొంగిన వారనియు పూర్వ మగూడ. వైగుణ్యంబు - చెడుగుణము (అవకీర్తి) 25. మాదవ - లక్ష్మీవతియగు కృష్ణా; బలి దండన్ - పాతాళమందలి బలిచక్రవర్తియొద్ద. అగ్రజన్మ - బ్రాహ్మణుని యొక్క హరిక = నాగలియొక్కయు. అశ్లాట + అచ్చుతుల్ = గుఱ్ఱములపైఁదిరుగువారి రూపములు. ఆలంః అంత్యానుప్రాసము. 27. దనుః = వింటియొక్క. గుణలతా = తీగవంటి కొమ్మల యొక్క. అహరి = ఆగుఱ్ఱములయొక్క. రింఖ = కాలిగిట్టలనుండి. ఉద్దత = వైకెగుర గొట్టఁబడిన. ధూళి = దుమ్ము. వాత + అశితోన్ = గాలిని యెరగాఁగొను కాళియుఁడను పాముతో. శ్రీకృష్ణుడు పోరానర్పి చంపిన రక్కసుల నీవద్యమున బేర్కొనెను. అలంః అంత్యానుప్రాసము.

తా|| బాణములా దూఱువు. నావింటి నారీశజ్జములులావు. గుఱ్ఱముల దెక్కల దుమ్ము గప్పుదు. అయ్యో! నగుబాక్లకు లోనై వర్షేత్తుచున్నావు. ఇంతవాఁడవు మున్నేవిచముగఁ గాళియునితో, కేళితో, కువలయాపీడమను నేనుఁగుతో, బాణారముష్టికులను చుల్లారతో, జరాసంధునితో, కంసునితో, బోరితివయ్యా;

వాతాళి (కాళియుఁడు) :- శ్రీకృష్ణుడు గోపాలరతో వేపల్లె చుట్టు పట్టలఁ బడువులమేపుచుండెను. కాళిందియను చుడువున గాళియుఁడను సర్పముండెను. వాని విషముచే ఆచుడువున నీరము గ్రోలిన సర్పజీవులు చచ్చుచుండిరి. ఒకనాఁడు గోపాలుడు, పశువు లాజలములఁద్రావి మరణింప, శ్రీకృష్ణుడు వానిని బ్రతికించెను. పరోపకార పారీణుడై యా చుడువున దుమికి నాగరాజ వడగలపై నెక్కి నృత్యముచేసి దానిని బాదించెను. కంఠ గతప్రాణుడై కాళియుఁడు కృష్ణుని శరణుఁజొచ్చి యాచుడువును వధలి రత్నాకర ద్వీపమునకు వెడలెను.

తేజి :— కంసునియానతిచే గోకులమున నెద్దుదాపమున బ్రవేశించిన రాక్షసుడు శ్రీకృష్ణుని జంపఁ జోయి వానిచే మడిసెను.

కరీ:- కంసుడు కృష్ణుని జంపఁ బూనిన యత్నములన్నియు బూదెసాలయ్యెను. కట్ట కడకు అల్లుండ్రను జూడవలెనని మదురాపురికిఁబిలిపించెను, కృష్ణ జలరాములకుఁ గంసు ని కావట్లము తెలియును. నగరి మొగసాలఁగువలయాపీడమను నేనుఁగును వీరిని జంపఁ బంపెను. కాని కృష్ణుడా యేనుఁగును వధించెను.

మల్లారు:- అదేసమయమున గంసుని దర్బారు ముందు జలరామ కృష్ణులపైఁ జాణూ రముష్టికులను నిద్దఱు మల్లాలను మల్లయుద్దమునకుఁ బంపెను. శ్రీకృష్ణుడు సునా యాసముగ వారిని జంపెను.

జరాసంధుఁడు:- మగధరాజగు బృహదృధుని కొడుకు, సంకతిలేనిరాజునకుఁ జండ కౌళికముని వరమున నిద్దఱు రాజులకు రెండర్థ శరీరభాగములగు పిండములు వుట్టినవి. పాఱివేయఁబడిన యాపిండములు జరయను రక్కసిచేఁ గూర్చఁబడి సజీవుడైన జరాసంధుఁ డుద్భవించెను. ఇతఁడు యుద్దముల జావని వరముబొంది దుర్మాధుడై రాజమ్యుల బాధించు చుండెను. కంసుఁడికని యల్లుడు. హంస దీభకయవను లికని మిత్రులు. నడునే దుసారలు కృష్ణునిచే నోబువడి వదునెవిమిదవసారి కృష్ణుని యొడించెను. కడపట శ్రీకృష్ణుడు భీమునిచేఁ జంపించెను.

కంసుఁడు:- కృష్ణుని మేనమామ. మదుర రాజ్యాధిపతి. మహాక్రూరుఁడు. కృష్ణునిచేఁ జంపఁబడెను.

22 అగ్గలంబు = అరికము. అడరి = విజృంభించి. కేడించి = తొలఁగి; కికురుపెట్టు = మోసగించు. నరోవరములు = కొలనులు. సవ్య + అవసవ్య. సంజరకన్ = కుడి, ఎడమపై పుల పోవుటలు. ఇటుముల = మఱుగులందు. తాటు = దాఁగును (నక్కును), ఎగవంగన్ = తఱుమగా. జగత్ + అవసుఁడు = లోకములఁగాపాడినవాఁడు.

30. అలం : వృత్త్యను ప్రాసము. 31. వగములు = కొండలు. మగిడి = తిరిగి వక్షవివక్ష = ఆత్మీయులు, శత్రువులు, 32. అలం: విరోధాభాసము, ఉపమ, యమకము. 33. దారిక = చీల్చఁబడిన. శత్రుభవనున్ = విరోధియింటిని గలవానిని. అపార = ఎక్కువగు. మహత్ = గొప్ప, వేగ = వేగముచే. విజిత = జయింపఁబడిన. సవసున్ = వాయువును గలవానిని. అలం: అంత్యానుప్రాసము.

35. తమఃపూర్వము = చీకటితోవిండినది.

36. పుడువ + అదమ = మొగవారిలోవచ్చుఁదా. అలమునేయలేక = యుద్ధమొనర్చలేక దుర్లభ = కష్టమగు. కంఠకద్రుమ = ముండ్లచెట్లు. అఖీల = భయంకరమగు. మహత్ = గొప్ప. శిల = తాళ్ళతో. సహిత = కూడినట్టి. భీకర = భయంకరమగు. కుంజర = పినుఁగులు. భగ్ద, సింహ, కార్జుల, తరణి = నివసగులచే, సంకలిత = కలసిన.

దుర్గపథంబున = పోరానిమార్గమున. సనిద్రుక్రియన్ = నిద్రపోవు వానివలె. చాగి = నేలకువ్రాలి.

తా|| సరాధమా: నాతో పోరలేక యీ కష్టమగు ముందలచెట్ల లోపలఁబడి భయానకమగు శిలలతో, గజబద్ధ సింహ శార్దూల తరజులతోఁగూడిన దుర్గమ మార్గమున బర్వెత్తి యీ కొండగుహలలో నిద్రపోవువానివలె నటించిన విన్ను గడిల నియ్యను.

38. కులిశ సదృశము = వజ్రాయుధముతో సమమైన. ప్రతిస్పందంబు = మాటునవ్వడి.

39. కనుఁదమ్ములు = తామరలనంటికన్నులు. కిన్న = కినుక (కోపము); సాయక = కత్తిచే, చిన్న = నలుకఁబడిన, విరోధి = శత్రువులయొక్క. కంఠవసున్ = రంఠములగుంపుగలవానిని దృష్టి = చూపులను. సమ + ఇద్ద = మిక్కిలిప్రకాశవంతమగు, విగ్రహ = పోరునందు. ఉత్పన్న = పుట్టినవగు. మహత్ + అగ్నికిలముల = గొప్ప అగ్నిజ్వాలల చేత అలం: అంత్యానుప్రాసము.

తా|| యవసుఁడు తన్నుఁగా శ్రీకృష్ణుడు లేచి నీలిగి కనులు మెల్లనవిచ్చెను. కోపముమెండుగాఁగ దెనలువరికించి కత్తిచే విరోధుల కంఠమును నలుకువాఁడు శ్రీభవసుఁడిగు యవసుని తేలికగా దన దృష్టిమహాగ్ని జ్వాలలచే భస్మము జేసెను.

భాగవతము

శ్రీ కృష్ణుడు కాలయవసుని జంపుట.

కావ్యవిమర్శ.

కవి:- శ్రీకృష్ణుఁడు కాలయవసుని జంపుట అను విషయమాండ్ర భాగవతములోనిది. ఈ భాగవతమును దెనిఁగించినది మహాభక్తుడైన విష్ణుర పోతన యను కవి శంధ్రుఁడు. ఇతఁడు వియోగి బ్రాహ్మణుఁడు; తల్లి లక్కమ; తండ్రి కేసన; కొడుకు మల్లన. ఇతని వాసస్థలము వివాదగ్రస్తమైనది. కొంతోరుగల్లందురు. మఱికొందఱు కడవమండల మందలి యెంటిమిట్ట యందురు. శ్రీనాథుఁడితని బావమఱియింప జగత్ప్రసిద్ధియేగాని చారిత్రకముగా నిజముగాదు. కాని కొంతవఱకు సమకాలికుఁడనవచ్చును. గోల్కొండ ప్రాంతమున రాజకొండ దుర్గాదివతియు, వేంకటగిరి రాజాలమూల పురుషుఁడును నగు సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు (క్రీ. శ. 1422-1447) ఇతని సమకాలికుఁడే. ఇతఁడే భాగవతమును దన కంకితమీరేదని భూమిలోఁ బూడ్చించిన మహానుభావుఁడు. ఇందుచే బోతన బద్ధుడైనవ శతాబ్దివాఁడని తేలినది.

ఇతఁడు నిరాశంబుడైన కర్షక కవి. రామభక్తుడు. ఒకచేతఁగలము నొకచేత హాలమును బూని మందారమకరంద మాధుర్యములగు జ్ఞానరాకుల, దాన్యరాకులఁబండించి నాడు, శ్రీనాథ పోతన్నలకు సంబంధించిన గాదలలోని వత్సమెటులున్నను వానిచే బోతనకుఁ గల త్యాగము, దైవభక్తి, పాండిత్యము, నిరాశంబరత్వము విశదమగుచున్నవి. ఇతనికి "సహజపాండిత్య" యను బిరుదము గలదు. చిన్ననాఁడు బతుల మేపుకొనుచుండఁ జిదానంద యోగి యితనికి రామమంత్ర మువదేశించెననియు నందుచే నితనికి పాండి

త్యము గల్గెననియుజెప్పుదురు. ఇతఁడు రాజులకుఁ దన కావ్యమంకిత మీనొల్లక వారి యెడ ననాదరముతో నుండెననుటకు—

“ఇమ్మును జేకర్వరాదములకిచ్చి పురంబులు వాహనంబులఁ
సొమ్ములు గొన్నిపుచ్చుకొని చొక్కి శరీరముజాసి కాలుచే
సమ్రేట వ్రేటులం బడక సమ్మతితో హరికిచ్చి చెప్పె నీ
బొమ్మెర పోతరాజొకఁడు భాగవతంబు జగద్దితంబుగఁ.
బాలరసాలసాల నవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకం
గూళలకిచ్చి యప్పుడుపుఁ గూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైన నేమి? గహనాంతరసీమలఁ గందమూల కౌ
దాలికులైన నేమి? నిజదాశసుతోడరహిషరజ్ఞామై.”

ఈ పద్యములే నిదర్శనములు.

శిధిలమైన యితని గ్రంథభాగముల నితని శిష్యులు వెలిగండలనారయ, బొప్పరాజు గంగయ, ఏమ్మూరి సింగనలు పూర్తిజేసిరి. ఇతని గ్రంథములు భోగిసీదండకము, భాగవతము, వీరభద్రవిజయము, నారాయణశతకమందురు. కాని వీనిలో తైలినిబట్టి పూర్తిగా నారాయణశతక మితనిగాదని తోచుచున్నది. వీరభద్ర విజయమును గొంత సందేహము గనే యున్నది. భోగిసీదండక మితనిదిగాదను వాదమున్నది.

కావ్యము:- భారతీయ సాహిత్యమున నుత్తమ గ్రంథములు రామాయణ భారత భాగవతములు. ఇంతకుముందు పాతములలో భారత రామాయణములగూర్చి తెలిసికొంటిమి. ఇప్పుడు భాగవత ప్రాశస్త్యము నెన్నవలయు. భాగవతము పదునెన్నిది పురాణములలో నొక్కటి. పురాణమనఁగా సర్గము, ప్రతిసర్గము, పంశము, మన్వంతరము, పంశానుచరితమును వైదులక్షణములతోఁ గూడినది. ఇందు దైవ మహిమేగాక పూర్వరాజులు, దేశచరిత్ర వ్రాయఁబడియున్నది. భగవంతుని లీలలు వర్ణింపఁబడిన ముఖ్య గ్రంథము భాగవతము. వేదములు, ఉపనిషత్తుల సార మిందిమిడియున్నది. అర్థము గాని వేదాంతవిషయములు హరికథలద్వారా నిందు పొందుబాటుఁబడియున్నవి.

“అతిరహస్యమైన హరిజన్మకథనంబు
మనుజుఁడెవ్వఁడేని మాపురేవు
చాలభక్తితోడఁ జదువుదా సంసార
దుఃఖరాశి జాసి తొలఁగిపోవు”

నటులఁజేయునది భాగవతము. భక్తియోగము, అద్వైత సిద్ధాంతము భాగవతమున స్పష్టముగఁ దెలుపఁబడియున్నది. ఇందలి వేదాంతవిషయ కాఠిన్యమును బట్టి—

“భాగవతము దెలిసి చలుకుట చిత్రంబు
కూలితైన తమ్మిచూలి తైన
విబుధ జనుల వలన విన్నంత గన్నంతఁ
దెలియ వచ్చినంతఁ దేటవఱు.”

నన్నాఁడు పోతన. భాగవత భాగవతములకు స్కంధములనిపేరు. ఇవి పండెండు. ఇందు ప్రధానమైనది శ్రీకృష్ణ చరిత్రను దెల్పు దశమస్కంధము. ఈ భాగములోవిధి మన పాత్యభాగము.

కవిత:- పోతన కవిత బ్రాహ్మణిక సంశోభితము. దీర్ఘసంస్కృతసమాసభూయిష్టమైనను భావములు సులభములై, లలితములై యుండును. మూలభాగవతమున కిది వ్యాఖ్యాన ప్రాయమై విపరీతాత్మకముగనుండును. అందుచే దెనుగు భాగవతమున బిడ్డ సంఖ్య పెరిగినది. శబ్దాలంకారములతో నింపినను తెలుగు నుడికారము, పలుకువనందు కమ్మగనుండును. ఇతనికంత్యానువాసము, యమకమన్న నతిప్రీతి. కీ.శే. కట్టమంచి వారీశనిది “లింగులింగు మను జంగలగంటైలి” యన్నను ముద్దు ముద్దు మాటలయినను గంభీరార్థములను మనోహరముగఁ జీతించు సేర్పుగలవాడు. సంగీత సాహిత్యములు మేళించిన యితని పద్యములు వీనులకు విందులు. పండిత పామరులు చదివి విని యానందింపఁబడునది భాగవతము. ప్రహ్లాదచరిత్ర, గజేంద్ర మోక్షము, వామనచరిత్ర, కృష్ణలీలలు, దుక్కిణీ కల్యాణము మున్నగునవి మిక్కిలి రసవత్తర ఘట్టములు. పోతన కవిత్యమున నుభయరేఖ మైతి, ద్రుతసందియను దోషములున్న వండురు.

కథాసారాంశము.

కలహ విద్యయందారిజేతననారదుఁడు కాలయవనుని కృష్ణునిమీఁదఁ గయ్యమునకుఁ గాలుదవ్వఁజేసెను. కలహబీజము లంకురితములయ్యెను. మూఁడికొట్ల మైచ్చులతోఁ గాలయవనుఁడు మధురపై దండెత్తెను. శ్రీకృష్ణ బలరాములు విశ్వకర్మచే నముద్రమధ్యమున నొకవగరమును నిర్మింపజేసి మధురాపురిజనుల నందు సురక్షితముగఁ జేర్చెను.

ఒక్కఁడే నిరాయుధుఁడై శ్రీకృష్ణుఁడు యవనునికెదురేగెను యవనుఁడు నారదుఁడు చెప్పినపురుషుఁడకఁడేయని గుర్తించెను. హరిని పట్టఁజేసెను. కాని యతఁడు చిక్కులేడు. ముందు వెన్నుఁడునఱుగెత్త, వాని వెన్నంటి యవనుఁడార్చుచుఁ దఱుముచుండెను. కొండలు కోనలెన్నియో ద్రిప్పినఁడు కృష్ణుఁడు. తుదకొక్కతైలగుహలో నిదరించుచున్నట్లు లభింపఁయించెను. చేజిక్కినవి యత్సాహమున గాలయవనుఁడటకేగి కృష్ణుని నిందించుచుఁ గాలదన్నెను. శ్రీకృష్ణుఁడు లేచి నీల్గి మెల్లన కన్నులుదెఱచి యగ్నిత్యాలలతోఁ గాలయవనుని భవ్యముగావించెను.

ప్రశ్నోత్తరములు.

1. శ్రీ కృష్ణుఁడెట్లు కాలయవనుని జంపెను?

2. కాలయవనుని మృతికి నారదుఁడేవిధమున గారణభూతుఁడయ్యెను?

యవనుఁడు జరాసంధ మాగధుల మిత్రుఁడు. దుర్మార్గుఁడగురాజు. శ్రీకృష్ణుని విరోధి వర్ణములోనివాఁడు. వానివేలితో వానికన్నులే పొడిచినట్లు నారదుఁడొకసారి యాదవా! నీవు సమస్త రాజన్యుల జయించితివి. యాదవుల నేలగెల్వవు; వారిని మఱచితివా? లేక వెఱచితివా? లేక నీకుదర్శమేలేదా? యాదవులలో మేటి, జరాసంధాదులందోలిన వాఁడొకఁడున్నాఁడు అతనినంటి వీరుఁడింకొకఁడు లేఁడు వానిని గూర్చి నీవువినలేదా? యని వానివిరెచ్చఁగొట్టెను. యవనుండామాటల కాతురతో “నాధదా! ఆ వీరుఁడెవరు? ఏయావువాఁడు? ఏపాటిభుజశక్తిగలవాఁడు? నాతోనని నిలువఁగలఁడే? చెప్పుమా యని యడిగెను

అందులకు నారదుడు నిలమేఘచ్ఛాయ నుడువాడు ఉన్నతదీప్తబాహుడు, దిక్కులన్నిట మెఱయుగాడు అతనిని పట్టనేర్పినను లోఁబడెడు అతనింతింతవాడనలేమనగ, యవనుడు లక్ష్మముచేయక యిట్లనియె “యాదవుడనగానెంతః ప్రళయాంతకునైన యుద్ధమున ధీకొనగల వీరుడను. నాధనస్సునుండి వెడలిన బాణాగ్నిజ్వాలలచే వానిని భస్మముజేసెదను యవనునికీవిధముగ యుద్ధప్రోత్సాహము గల్గినది. నారదుని కలహబీజములు బాగుగ మొలకలెత్తినవి. కాలయవనుడు మూడుకోట్ల మైచ్చవీరులతో మధురపైదాడి వెడలెను.

ఈ యపారవైన్యమును బలరామకృష్ణులు గాంచిరి. యవనుడు పరమదుర్మార్గుడు. వీనిననుసరించి నేఁడోరేపో మాగురునిదళములు రాగలవు. ఈదుష్టులు ప్రజల, బంధువుల జంపెదరు లేదా చెఱబట్టి హింసల పాలుగావింతురు. కాన వీనివారినుండి ప్రజల రక్షింపవలెను అని వారు తర్కించి విశ్వకర్మచే సముద్రమధ్యమున నొకనగరమును నిర్మింపజేసిరి. అచటికి యోగప్రభావంబున కృష్ణుడు మధురానగర జనులనందఱిని జే మముగఁ బంపెను. నందనవనమును దాటివచ్చు ఐరావతమువలె, మేరుపర్వత గుహనుండి వెలువడు సింహమురీతి, తూర్పున నుదయించు ప్రభాకరుని మాడ్కి శ్రీకృష్ణుడు నిరాయుధుడై మధురనుండి యవనుని వైపు వచ్చుచుండెను.

విరోధి నిరాయుధుడై తనకదికేవచ్చుట కాలయవనునకు మహదానందమాయెను. చేఁజిక్కెఁగదాయని యిట్లు పరిహసించెను. ఏనుఁగులులేవు; గుఱ్ఱాలు, దండు దళములు లేవు; ఆయుధముంతకుముందేనున్న. అదిగో నగరద్వారముదాటు హరిని చూచితిరా? ఈ నగరిపై గయ్యమునకువచ్చి చాలదినములయ్యెను. నిరాయుధుడై మున్నెన్నడిట్లు వీఁడు రాడు. ఈనాఁడు నన్ను ఓడించుటకో లేక ప్రయోక్తులకోయిటకు వచ్చుచున్నాడు” అంత కంతకుఁ జాల సమీపించినాడు కృష్ణుడు. అకృతిని నారదుడెఱిఁగించిన వాడీ తఁడేయని యా మూఁడుదప్పటికి గుర్తించెను. బ్రహ్మాది మహా మహాలకుఁ బట్టరానివానిని నే నిదేవత్తెదనని గుఱ్ఱమును ముందునకు గఱిలించి గర్జించెను.

కాలయవనుడు పట్టరాఁగా క్షణములో పట్టదప్పి పటువేగమున కృష్ణుడు ముందునకుఁ బఱువెత్తెను. కాలయవనుడు వెన్నుంచెను. “యదుఁకోత్తమా! కంసాదులను జంపినవాడవు. నీతోఁబోరవచ్చితివి. ముందునకు పోఁబోకుమా! నీదోటిప్రఖ్యాతరాజవరుడు శత్రువులకు వెన్నిచ్చి కళంకము దెచ్చుకొందురే? ఓమారవా! నిన్నీనాఁడు తప్పక బంధించెదను. నీటిలోఁజొచ్చిన, బాతాళమున బలిదండనిల్వినను, కొండలెక్కినను, దొంగవేషములు వేసినను నిన్ను వదలను. అంతేగాదు నీవలె నేనును నిరాయుధుడను. నీకింత భయమేల? బాణములుదూఱవు. దనుష్టంకార్పద్యములు వినవు. నగవులపాలై యేల పర్యైతైదవు? బలదైర్యశాలివి. ఇట్టివాడవు ముందు కాశియునితో, కేకతో, కువలయాసీదముతో, చాణూరముష్టికులతో, జరాసంధునితో, కంసునితో నెట్టులఁ బోరినాడవయ్యా?” యని పరిహసించుచుఁ గాలయవనుడు వచ్చుచుండెను.

శ్రీ కృష్ణుడేమాటల సరకుచేయలేదు. “వేగిరపడకు రమ్మ రమ్మ” ని యవి కాహ్వించెను. లోఁబడినట్లు లభినయించి కృష్ణుడు కుప్పించిదాటును. పరుగుపట్టలేమని భావించి వానిదగ్గఱనిల్చును. ఈ విధమున వనములు, కొండలు, కోవలు ద్రిప్పించెను. కాని పట్టనడలేదు. కట్టకడకు కృష్ణుడొక కొండగుహఁజొచ్చెను. లోపల నిద్రబొవు వాని పలె గుఱునెట్టుచుండెను. అధికరోషంబున వానిజేరి కాలయవనుడిట్లు నిందించెను. “పురుషాదమా! నాతోధీకొనలేక పఱుగెత్తినచ్చితివి. ఈగుహలో దొంగనిద్ర పథినయించిన

పాఠకులకు మనవి.

113 నుండి 116 పుటలవఱకు సంఖ్య మాత్రమే పొరబాటున విడుదలచేసినది. కాని నోబుమాసము పూర్తి గ, వరుస క్రమముగ నున్నది.

హ ర వి లా స ము

కిరాతాష్టనీయము

అర్థాదులు.

1. మాటలు + టెన్. తప్పు + అనక = మాటలు అగును, తప్పునక: ధనంజయుడు = అష్టనుడు; అభవున్ = శివుని; ఏకనిష్ఠన్ = ఒకే ఉనితతో (దీక్షతో).
2. భసిత = బూదెతో; ఉత్ + దూశిత = పైన దుమ్ము గావింపఁ (పూయ) బడిన; నిర్మల + అవయవఁడున్; పంచ + అక్షరీ = సమశ్శివాయ యనెడి మంత్రమును; సంతత = ఎల్లప్పుడు; అభ్యసన = నేర్చుటతో (జపించుటతో); వ్యాప్తి = వ్యాపించిన; పరాయణుడును = ఆసక్తిగలవాఁడును; ఆనుసంధాతయున్ = చింతనము చేయు వాఁడును; మస్మణ = చిక్కని; స్నిగ్ధ = నున్నని; తరణి చరమయ = సీపంగి తోలుతోఁగూడిన; కంధ = బొంతగల; భద్ర = శుభములనిచ్చు.....అసమ = సమయముగాని; స్థేమన్ = శరీరబలముతో; కిరీటి = అర్జునుఁడు.....దీక్ష = వ్రతముయొక్క; ఆరంభమున్ = మొదలొంటిని.

తా॥ భస్మమలఁదిన నిర్మలాంగుఁడును, పంచాక్షరీమంత్రము నెల్లప్పుడు నేర్చుటతోనాసక్తుఁడును, శివుని చింతన జేయువాఁడును, శివంగితోలు భద్రాసనమున గూర్చున్న కిరీటి గొప్ప బలముతో పాశుపత దీక్షఁబూనెను.

3. ప్రథమ = మొదటి; సంధ్యారాగ = సంజవేళ ఎఱుపు కాంతియొక్క; పరిపాటి = క్రమమురు; మిన్ను + పిటి = ఆకాశ గంగలోని; కనక = బంగార; పంకజ = తామరలయొక్క; కోరకములు = మొగ్గలు; కందు + పాడిన = నలుపు పోయిన; మించు = ప్రకాశించు; విధుమండలము = చంద్రమండలము; దరము + బని = భయపైన; తఱిపి = నిండు యోవనపు; దివిన్ = ఆకాశమున; కూట = పర్వతముయొక్క. అత్త మిల్లన్ = అస్తమించఁగా; మృదుల = మెత్తని; భస్మరజన్ = బూచి దుమ్ముయొక్క; శయ్య = పడకనుండి.

కృత్తికా నక్షత్రము : అశ్విన్వాది యిరువదియేడు నక్షత్రములు చంద్రుని భార్యలని పురాణ ప్రసిద్ధము. ఆమావాస్యపోయిన మఱుదినమునుండి చంద్రుఁడు వరుసగా నొక్కొక్క నక్షత్రస్థానమున సంచారము చేయును. ఇట్లు 2½ నక్షత్ర భాగములే

మేషాది 12 రాకులు. పూర్తిగా రోహితీ నక్షత్రము వఱకు బోయిన నొక్క చంద్ర మానమగును. అర్జునుడు తెల్లవాఱుజామున రేచునప్పటికి క్షుక్లవక్షమున తదినాటి చంద్రుడు ముందే యస్తమింప నికమిగిలిన యానాటి కృత్తికానక్షత్ర మప్పటి కస్తమింపనదని భావము.

4. కవికేతుడు = కోతి పెక్కెముగాఁగల అర్జునుడు; ప్రపాత = కొండ చఱియనుండి పతయాప = పడుచున్న; నిర్ఘ్న = నెలయేటిలో; స్నాతుడు + ఐ = స్నానముజేసిన వాడై; తపన + ఉదయవేళన్ = సూర్యుడుదయించు సమయమున; వ్యాళధరున్ = చివుని.

పాము:- సర్వప్రదాకుర్బుజగో భుజంగోహిర్బుజంగమః

అశీవిషో విషధరశ్చక్రవ్యాళ స్సరీసృపః

కుంధలీగూఢ పాచ్చక్షు శ్రవాః కాకోదరఃపణి

దర్శికరో దీర్ఘపృష్ఠో దందళాకో విలేళయః

ఉంగః పన్నగో భోగీ జిహ్వగః పవనాళనః — అమ.

5. పాకళాసనసుతుడు = దేవేంద్రనందనుఁడగు నర్జునుడు; అపధానుంబు = పరధ్యానముచేత; అర్ధ + ఇందు కోటియన్ = చంద్రరేఖను కిరీటముగఁగల్గిన శివుని; సంగవ (సంగమ) కాలంబున = సంధ్యాసమయమున; హిమవాః = మంచునీటి యొక్కయు; కాల + అగురు = నల్లని అగురుగడ్డి; గంధసార = చందనము; సురభి = వాసన; లవణి = లవలియను తీగెలయొక్క; సర్జరస = యక్షధావము యొక్క; ధూప = వాసననిచ్చు పొగవస్తువులయొక్క; ధూమంబులన్ = పొగలతో.

తా|| అర్జునుడు చంద్రరేఖరుని యొకే లక్ష్మ్యముతో సంధ్యాసమయములందు మంచు నీరు, కర్పూరము, కస్తూరి, కాలాగురు, చందనమాది వాసన ద్రవ్యములతో లవణి సర్జరస ధూపములతో బూజి నేయును.

6. నిర్జరరాజసూనుడు = దేవేంద్రనందనుఁడగు నర్జునుడు; మనన్ + వీధి = మనఃపుయొక్క మార్గమున; సదా = ఎల్లప్పుడు; అధ్యానీతన్ = తలంపుతో; మంచుం కాలంబు; పంచద్రహ్మ = ఐదుగురు ద్రహ్మలతోను; షట్ + అంగ = యజన, యాజన, అధ్యయన, అధ్యాపన, భాన, ప్రతిగృహములను ఆఱుఅంగములతో కూడిన; దీక్షనహిత = దీక్షాక్షరములతోఁగల; ప్రాసాద = ఇంటియందలి; పంచ + అక్షరి = 'పమక్వివాయ' అను నైదక్షరముల మంత్రముయొక్క; చంచత్ = ఒప్పుచున్న; మంత్ర పరంపరా = మంత్రముల వరుసలయొక్క; పరమ = గొప్పదగు; నిష్ఠా = నియమమునందలి; తత్పరత్వంబునన్ = అసక్తితో; సేవించున్ = పూజించును.

తా॥ అర్జునుడు మంచుకొండ యెల్లడగు శివుని మనస్సున మధ్యాహ్నకాలమున ధ్యానించును. అతడు పంచబ్రహ్మ షడంగ వీజనహితముగు పంచాక్షరీమంత్రము నుచ్చరించుచు మహానిష్ఠతో బూజి నేయించునెను.

7. ఆ+ఇంద్ర+అత్మజుడు = ఆ అర్జునుడు; వైయామూజిన = పులితోలు యొక్క ఖండమధ్యమున; తేవన్ = ఒప్పదముగ; బద్ధ = ఉంచబడిన; పర్వ+ఆననుండు = వద్యాకృతిగల ఆననమువేసినవాడు; శిఖర+ఇంద్ర = శ్రేష్ఠమైన పర్వతమండు; అరూఢ = కలిగిన; చిల్విద్రుమః = మారేడుచెట్టుయొక్క; ఛాయ = నీడలో; నిర్మల = శుభ్రమైన; పాషాఢప్రదేశంబునన్ = జాగ్లగల స్థలమున; అభవున్ పూజినేయు.

తా॥ అర్జునుడు సాయంసమయములందు ధూర్జటి వీధిమగఁ బూజించును. ఇంద్రకీల పర్వతముమీద మారేడుచెట్టు నీడలో చంద్రకాంతపు తాళ్ళపైన పులిచర్మమును పఱచి దానిమధ్య నొప్పదముగఁ బద్ధానమున సంధ్యానలుఁడైన శివుని యర్పించును.

8. పార్థుడు = అర్జునుడు; సంస్కృత+అర్థుడు+ఐ = శ్రేష్ఠముగు కోరికగలవాఁడై; అర్థ నిశ = నడురేయి; గురు+ఉపదేశ = పెద్దలుపదేశించినట్టి; పదపి = మార్గముందలి; పరిశుద్ధ = పవిత్రమైన; సమ+అర్చనావిధి = పరిపూర్ణ పూజాపద్ధతితో; కాంచన కోరకంబులఁ = బంగారు తామరతూండ్లచే; శుక్రప్రసవంబులఁ = దిరిసెనపు పూలతోను; కందర = గుహలయొక్క.

తా॥ అర్జునుడు శ్రేష్ఠముగు కోరికతో మేరువు గుహలలో శివుని యర్చరాత్రివేళ పూజించును. భక్తితో గురూపదేశ ప్రకారము తగిన పూజాపద్ధతితో బంగారు తామరతూండ్లు, దిరిసెన పూవులు కొండ గోగులతో నర్పించును.

9. పాశు....ధరుడు+ఐ = పాశుపతాస్త్రమును బడయుటకై చేయు నియమమునందు చాక చక్రముగలవాఁడై; కాలకంధరుఁ = నల్లని మెడగల శివుని.

10. గిరి = పర్వతమయొక్క; కూట = శిఖరమందలి; ఉత్సంగ భాగంబునఁ = మధ్య భాగమున; వికచ = వికసించిన, 'కోరకముల్ = మొగ్గులు; కుక్కుర = కుక్కలయొక్క; పృకర = గుంపుయొక్క; ఉదంచిత = విజృంభింపఁబడిన; కంఠనాఁ = గొంతు గొట్టుమునుండి వచ్చిన; కుహలీ = కుహల్ అను వాడ్యమువంటి ధ్వనులు. పర్వతము:- 'మహేంద్ర శిఖరి శ్రౌతృదహార్య ధరపర్వతాః

అద్రిగోత్ర గిరిగ్రావావలకైరి శివోచ్ఛయాః' అమ.

11. కేసరులు = సింగములు; పినరులు+ఐ = కునకకత్తె; జల్లగొని = వాన జల్లువలె గుంపుగాఁజేరి; పారమేయయాధములు = కుక్కలగుంపులు; ఉద్ధతముగ = గర్వముగ, అలం: సారము.

12. ప్రకటలీలక = వెల్లడియగు విధముగ; ఉదాత్తంపు పదేశిక = వేదముక్కుల నుచ్చరించు ఎత్తుస్వరపద్ధతిని; అనుదాత్త = అనుదాత్తమును తగ్గుస్వరము; స్వరితములక = స్వరితములను స్వరములచేతను; పృచయము = అనుదాత్తమున విశేష స్వరము; హేషజము = శబ్దము.

13. శృంఖలలు = సంకెలలు (గొలుసులు); తృయీకునకంబులక = ఋక్ యజుస్సామ వేదములను మాఱు రూపముగల మూడు కుక్కలను; సూరెలక = ప్రక్కభాగములందు; ఇరువక్కియ = రెండువైపుల; లీల = వినోదార్థమగు; కపటవై హారిసు + ఐ = మోసముగ విహరించువాడై.

14. వికట = చక్కనైన; పాటల = తెలుపు ఎఱుపు రంగులు కలిసిన; జటా = జడల యొక్క; మకుటిక = కిరీటముయొక్క; జంజాఱు నెఱులు = చింపిరి వెంట్రుకలు; చాడు = అందమైన; సూదాహు = చంద్రునియొక్క; శకల = రేఖయొక్క; అవతం సంబు = సిగబంతి; పెదగోప్ప = వెనుక త్రిప్పికట్టినముడి; పీఠకె = అడుచుట్ట (పిట్టయొక్క); కనుచిచ్చు = కంటియొక్క చిచ్చు; గైరికద్రవ = కొండలలోని కావు దాకువుల ద్రవముయొక్క; తిలకము = బొట్టు; భుజగహారము = పాముల నరములు; గుచ్చినరులు = మణుల పేరులు; శంకరండు—శుభముచిచ్చు శివుడు; అగజ = వర్షతదాజ పుత్రియగు పార్వతి; ఓంకార దివ్యదావము = ఓమ్ అని ధ్వనించు పినాక మరు శివుని మహాత్తరమగు విల్లు; వివ్వచ్చు = అడ్డునునియొక్క అలం; సముచ్చయము, వృత్త్యనుప్రాసము.

18వ పద్యములోని పది వర్ణనమిట జూడవలెను.

16. జలధర = మేఘములవంటి;చంద్రకళ = చంద్రరేఖలయొక్క; యుగళి = జంటలో; సమాన, దంష్ట్రలు = కోరలు, భిదుర = వక్షాయుధముతో, ఉపమాన = సాటియగు; ముఖసంపుట = మొగముయొక్క దొప్పలతోఁగూడిన; పోత్రము = పంది మూతి; పుల్ల = వికసించిన; మేచక = నల్లని (చీకటివంటి); ఉత్పలదలవర్ణ = నల్ల కలువరేకుల వంటి రంగుగల; కర్ణములు = చెవులు; పాటల = పాటలవర్ణముగల; వస్తుల = గుండ్రని; లోచనంబులు = కన్నులును; కలిగి, కఠోర = భయంకరమైన; కంఠ = గొంతుయొక్క; ఘన = గొప్పనియగు; ఘర్జర ఘట్టన = ఘురుఘురుమును గట్టనలయొక్క; హేష = ధ్వని; జన్మమై = పుట్టుకతో.

‘స్వాదుత్పలమ్ కువలయమ్’

—అమ.

తా॥ మణ్ణువంటి నల్లని శరీరమును, చంద్రరేఖల జంటకు సమానమనఁదగు రెండు కోరలును, వక్షాయుధముతో సాటివచ్చు మూతి ముట్టియయును, విస్తరించిన.

నల్లకలువరేకులవంటి నల్లని చెవులును, పాటల వర్ణముగల కన్నులనుగలిగి భయంకర మగు ముర్తురమను గట్టర ద్వనుల పుట్టుకలో నొక వంది వచ్చెనని భావము.

17. ముట్టియఁ = మూఁతిముట్టెతో; తటమూల = కొండచటియభాగములందలి; మహిప్రభ వంబులు = భూమినుండి పుట్టినట్టివగు చెట్లను; గ్రొచ్చి = కూల్చి; భూరుహాపండముఁ = చెట్లగుంపును; మట్టుచు = తొక్కుచు; క్రాయచుఁ = కక్కుచు.

తా॥ ఇంద్రకీల వర్షతపు చఱియలోని పుట్టలను కూల్చివేయుచుండెను. చెట్లను చాపకట్టుగాఁ దొక్కుచుండెను. చూటిమాటికి దిగంతముల పుట్టనజేయుచుండెను. నిడుదలైన కన్నులనుండి నిప్పులు గ్రొక్కుచుండెను. అలం : అతిశయోక్తి.

18. పురందరనందను = ఇంద్రనందనుఁడగు నష్టనునియొక్క; నిశాకరద్వజ = చంద్ర ద్వజుఁడైన శివునియొక్క; దందడి = తఱచుగ; గిరిజల = గిట్టయొక్క; కందుక ములు = బంతులు; గురువాఱంగఁ = గురికఱాం నేలకాఁగా. అలం : ఉపమ.

వంది :- 'వరాహస్పాకరోఘ్నస్త్రిః కోలఃపోత్రీ కిరిః కిటిః
దంష్ట్రీఘోణీ స్తర్జిరౌమా క్రోదోభూధార ఇత్కపి' — అను.

19. వానవహుతి = అర్జునుఁడు; గాడిపాఱఁ = నాటిపోగా; శరభుతపేదనఁ = దాణము దెబ్బవలని బాధతో; మూక + అసుర నూకరంబు = వందిరూపముననున్న మూకా సురుఁడు.

తా॥ శివుఁడు వినాకదావమున బాణముల వదలెను. అర్జునుఁడు గాండివమున వజ్రవహున బాణముల నేసెను. వందిరూపమున వచ్చిన మూకాసురు నీ దాణములు ప్రక్కల నాటి పోయినవి. బాణములు గుచ్చుకొన్న దెబ్బకు రక్కసుఁ డిటునటు చిరుగాడెను.

20. విలయవేళ = వ్యయకాలమందలి; ఘన = గొప్పదియగు; ఘనాఘనముక్రియఁ = మేఘమువలె; అభవ = శివునియొక్కయు; శరపాత = బాణములు పడుటచే; సంక్షి భితము = మిక్కిలి కలఁతఁజెందినది. అలం : ఉపమ.

21. తీర్థతర = మిక్కిలి పొడవైన; హర = శివునియొక్క; వర + అశుగ = శ్రేష్ఠమగు బాణముయొక్క; నిర్భాత = విడుగువంటి; నిపాత = పడుటచే; జాత = పుట్టిన; నిబిడ = ఎక్కువగు; వృధఁ = బాధచే; కోరిడము = వంది; కూలెఁ = చచ్చెను.

22. పుర + అరి = మూఁడు పురముల రూపముననున్న రక్కసుల శత్రువుగ శివుఁడు; నిలు కడ (వి) — నిల్చు (క్రి); వంకేల = కుడిచేత; వలవల x దావల; జెట్టి = మల్లఁడు (కూరుఁడు); ప్రావృషేణ = వర్షకాలమందలి; వయోవాహ = మేఘముల యొక్క; స + అటోపముగా = వేగిరపాటుతో; స + అవష్టంభంబుగా = గర్వముతో.

మేఘము :- 'అభ్రంమేషో వారివాహః స్తనయిత్పుర్వలాహకః

ధారాధరో జలధరస్తటిత్వాన్వారిదోంబుభృత్

ఘనశీమూత ముదిర జలముగ్ధామ మోనయః'

—అమ.

అలం : అనుప్రాసము.

24. తరళ+అక్షి = మెఱయు కన్నులుగలది; కిటికా = వందిని.

25. ఏటలవికా = ఏటనకందు దూరమున; ఓటమి = పరాజయము; కాటు+ఎఱుకనకా =

గాయముమొక్క గుప్తుచే; చీటంబున = ఆటయందలి.

26. సత్త్వహింస = జంతుహింస; కల్మష+ఆత్మ = పాపి. అలం : నిదర్శన.

27. నారసమునకా = బాణముచే; వెండియు = ముత్యము; రంధ్రానుత = ముందుకొనుక (భర్త పోయినవెనుక వుట్టినవాడని దూషణ).

బాణము :- 'వృషత్కబాణవిశిఖా అజిహ్మాగ ఖగాశుగాః

కలంబ మార్గణ శరాః పత్తిరోప ఇషుర్వయోః'

—అమ.

'ఆశిబాణో శిలీముఖ'

28. అనిసరము (రూ) అవసరము; శవము (ప్ర) — నబిము (వి); పర+అటవికి = ఇతర బోయయొక్క; ఆయత = విశాలమైన, చావవల్లరి = తీగవంటి పింటినారిమండి వెలిసిన; నిదిత = రట్టమైన; శర = బాణములచే; హతంబు+అగు = చచ్చినదగు; నిశాత = వాడియైన; శిలీముఖము = బాణము.

29. నీవు మునివిగాన చావునుండి తప్పించుకొంటివి. నీకేమి వేట పంతుమా? ఇతర బోయనిచే హతమైన జంతువును గొట్టితివి. నీనుగ్గుపై విసరిన నీ వాడిబాణమెట్టి వెట్టిదోగదా.

30. సెగ్గే = నింద్యమే? శబర = బోయవాడ.

బోయడు :- 'చండాల ప్లవమాతంగ దివాక్తిరి జనంగమాః

నిషాద శ్వపచా వంతేవాసి చాండాల పుల్కసాః'

బేధాఃకరాతశబర పుళింద మేచ్ఛజాతయః. —అమ.

31. కందువుగాక+ఆ ఫలము = దాని ఫలితమును చూడెదవుగాక; కందువుగా, కాఫల మనియు నవ్వయింపవచ్చును.

32. తడవు+దొడెం = అలస్యము కాఁజొచ్చెను; అటవి = అడవియందలి; పంక్తి = వృక్షదులు వృక్షమగుచోట్ల; వాగ్విరాదము = మాటవట్టంపు; వాక్+వివాదముని సరియైన రూపము. ఇది శ్రీనాథుని స్వచ్ఛావ్రయోగములొనిది.

33. జోటి = త్రీ; కుక్కురకోటి = కుక్కలగుంపు; దాటి = దండయాత్ర.

తా॥ దోయరాజా! అలస్యమైనది. మధ్యాహ్నము కాలభోవుచున్నది. మాకిది శివార్చన వేళ. ఏకాంతముగా నుంచవలయు. నీవును మిక్కిలి యలసినావు. కోపము వలదు. శాంతి గైకొనుము. వాగ్వివాదమేల?

34. గజ్జల + ఆడు = మదించినవాడు; మోహంబున = మూర్ఖములౌ.

35. తాటియంత = తాటిచెట్టుంత; జ్యా = వింటినారియొక్క; కిణ = రాపిడిచేగల్గిన కాయలచే అంకితము = గుర్తులుగలదిగాఁ చేయఁబడినది.

36. భామ = త్రీ; ఉబ్బు = సంకోషించు; నిస్సీమంబే = హద్దులేనిదే; నిగుడింపుమా = ప్రసరింపుమా.

తా॥ నిన్నుజూచి నా హృదయమేమో పరాధీనమగుచున్నది. నానామ యెద ఉబ్బుచున్నది. నీ భుజిలమంత గొప్పదైనచో, గొంతనేవు నాపైన శక్తిని జూపుమా. బాణములు వేయుచూ:

37. అంబలమునకా = మొనయందు; నెదాడు (దా) - నేదాడు.

38. ఉపద్రవము = కీడు, అనుసంధానముల్ = కూర్పులు (కంఠికలు); అవార్జంబుగకా = పోగొట్టుటకు వీలులేనట్లుగా.

తా॥ శివార్చన యొక్కడకుపోదు రెమ్ము. తపస్సున కుపద్రవములేదు. కొంచెముపేపు ద్యానమును నిర్వచేవా? నా యెదుట నాశ్చర్యమగు నీ భుజిలవరాక్రమ మహోత్సవమును జూపుమా.

39. సృగదరము = బాణము; అరి + పోయుము = అల్లెత్రాటి నడిమిభాగమును సంధించుము; ప్యాక్ + పృతార = ముందటి పోలికయొక్క; కౌతుక = ఉత్సాహమునకు; అధీన = లోబడిన; హృదయమందు; వీర + ఆహవములు = వీరులొనర్చు యుద్ధములు.

40. గుణ = అల్లెత్రాటియొక్క; జలధర = మేఘముయొక్క; నిల్ల = ఏనుగును పొడుచు కోల; గంధద్విపంబుకా = మదపు చేనుగును; అంబరము = ఆకాశము; భల్లంబులు = బాణములు.

అలం : ఉపమ.

41. కలదర్శవిద్యేష్టి + మన్మథ విరోధియగు శివుడు; గాండివ = గాంధీవ ధనుస్సునుండి; పృష్ఠముక్త = విడువఁబడిన; నిఘర = కఠినమైన; మహాకాండ పృథాంధంబులన్ = గొప్ప ధైర్యమగు బాణములను; ప్రతిబాణ = ఎదురుబాణముయొక్క; ఘట్టనమునన్ = కొట్టుటచే; ఖండించెకా = తురించెకా; అతండు = అర్జునుడు... శాత = వాడియైన...

తా॥ శివుడు కిరీటీయొక్క గాండీవమునుండి వదలబడిన కఠినమైన శ్రేష్ఠమైన బాణములను ప్రతిబాణములచే ఖండించెను అందుల కష్టముఁదాశ్చర్యమునొంది నెబ్బా! పుశింద జాతిలో మేటివాఁడా! అని పొగడుచుఁ దన భుజబలాహంకారముతో మంల వాది బాణముల నతనిపై వైచెను.

42. క్రూర+అజీన్ = భయంకరమగు యుద్ధమున; హేలాగతిఁ = తిరస్కార పూర్వకముగ; విజయ = అర్జునునియొక్క; అశ్రువాతమాఁ = బాణసంపయమును; వ్రేల్చిడిన్ (వ్రేలు+మిడిన్) = చిటికలో.

43. శితికరుడు = నల్లని కంఠముగల శివుడు; బహుశ = విస్తారమైన.

44. హరరులు = శివుడును; ఘట = గుంపుచేత; సీరంద్రయైన = దట్టమైన; నభమున = ఆకాశమున; కారుకొనియె = క్రమ్ముకొనియె. అలం : అతిశయోక్తి.

45. నభః కటాహము = పెనుమువంటి ఆకాశము. అలం : అతిశయోక్తి.

46. ఓహరిహారి = అవిచ్ఛిన్నముగా (ఆహవ+అంగణభూమిన్ = యుద్ధముయొక్క ముందు భాగమున)

47. శరధులు = అంబులపాదులు; శరధులు = నీటి స్థానమైన సంద్యములు.

అలం : ఉపమ.

48. కలహక్షోణఁ = యుద్ధభూమిలో; పినాకపాణి = శివుడు; కుహన = మాయగల; కొటిల్య = మోసముగల; శిల్పించునఁ = 64 కళలకు సంబంధించిన యుద్ధకళలముచేత; శార = శారద్యతుఁడను ఋషి; కుంభసంభవ = ద్రోణాచార్యునియొక్క.

49. ఘటవిలోచన = మొగిమున మూడవకన్నుగల శివునియొక్క; మాయాఘటనమునఁ = మాయాప్రయత్నముచేత; ప్రగల్భక = ప్రతిభ.

50. నాయుపుచ్చటలకఁ = నా బాణములయొక్క పరుసలకు; కాండక్షీణత = గుంపుతిగ్గుట; చిట్టలు = అశ్చర్యము; మయిమైఁ = అనాయాసముగ; గంగాధరుఁ = శివుని.

తా॥ నా ధనుర్విద్యా పాండిత్యమెటుఁబోయెనో? నా బాణములకు బలము తగ్గును గదా! ఇది యాశ్చర్యమగు విషయము. ఈ బోయఁడివిధమున బోవునా యని మిక్కిలి గర్వించి యున్నందు శివునిపై బాణమువేయసాగెను.

51. మృదుఁ = శివుని; కిష్కదీప్త అర్జునుఁడు; అదవఁ = కొట్టుటకు; ఉడుకక = ఎడతెగక (కొలఁగక); గుబ్బలికుమారి = పర్యటనందన (పార్వతి).

52. వజ్రచు = పాటు; మందాని = అకాశగంగ

‘మందాని వియద్గంగా స్వర్ణదీ మరదీర్హికా’

—అమ.

అవతంస = శిరోభూషణముయొక్క; కుసుమ = పూలయొక్క; మూర్ఖంబు + ఐ = మూలమైన; శరేణు = చంద్రరేఖ, నెట్టియంబు = చుట్టకుదురుగ; విగ్గణ = గట్టిగ; అలికనేత్రము = నొసటిమీది కన్ను, ఆరణ్యమానము = మరోజ్జమై; అగణ = పార్వతి; దైగమ = భయము; మోశిశృంగాటకంబు = సిగయొక్క చదురము (నానా త్రోవలుగలియు స్థలము); తాడింపక = కొట్టఁగా. అలం : అతిశయోక్తి.

53. భుజాదండ = కఱ్ఱవంటి భుజముచేత; కలిత = పొందఁబడిన; చండ = భయంకరమైన. గాంధీవ; తాడిత = మోదఁబడిన; ఐంశవరకు = శివునియొక్క; వృథు = పెద్దవియగు, జటామండలమున = జడల భాగమున; పిండుగట్టి = గుంపై; మిన్ను + ఏటి = మందాకిని యొక్క; తరఁగింపి = అలల గుంపు; తాండవంబు ఆడెక = నటనమొనర్చెను.

అలం : వృత్త్యనుసారము, అతిశయోక్తి.

54. మల్లసంగ్రామకేశి + బాహుయద్ధముయొక్క అతియొక్క; సంభావనములక = సమ్మానములచేత

55. నియద్ధ = బాహుయద్ధమునందలి; ఉపతాయిక = ఒకానొక మల్లయద్ధ బంధము ఉదా|| “ఉపతాయిలో, దనకొదవిన తోరహస్తము సూపి” — విరాటవర్చము; ఉపలాస్యముగక = లాస్యమును సృత్యవిశేషముగ.

సృత్యభేదములు :- “తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం సృత్యం చ సర్వే” - ఆమ.

56. తోరహస్తము, సీసము = ఇవి మఱికొన్ని మల్లబంధ విశేషములు. కడిమి సలిపి = పట్టుదలచూపి; యూరులు = తోడలు; సరభసమున = వేగముగ; హస్తించి = చూడి; సిక్వాస పసనమునకు = బయలువిడచు గాలికి.

57. దొక్కరము = మల్లబంధ విశేషము; పృకోష్ఠ = ముంజేతితోచేయు; పీడన = బాధ మిక్కిలి కను = మూడవ కన్ను (శివుని చిచ్చుకన్ను).

58. తాచుచు = చెక్కుచు; పటచు = శ్రమనొందుచు; ఏచుచు = విజృంభించుచు; ఉడుకుచు = తపించుచు; బాహాబాహిక = పరస్పరము చేతిచేతితో; ప్లాచీపతి సుతుడు = తూర్పుదిక్పతియగు నింద్యతనయుడు (అర్జునుడు).

అలం : అంత్యానుసారము.

59. విష్టంకించి = చూర్కొని, డీకొని; శశి + అంక శేఖరుడు = కుండేటిని మచ్చగాగల చంద్రశేఖరుడగు శివుడు; అవష్టంభంబులు = గర్వములు (ఉద్ధతులు); తైవారంబు = ప్రోత్సహము; డిష్టాంత + అంతక = చావును గలుగఁచేయువాడు (యముడు); ముష్టి = నిడికిటి పోటు.

తా॥ శంకరాష్ట్రములు భీకాని వారి భుజాగర్భశక్తులు సిద్ధపారములు సునింపగా వీరికిటిపోయి
యధ్యక్షులకేసిరి. పోయినచే లేనిటుల యమునివలె భయంకరమూర్తులై ముక్తియుద్ధ
మొనర్చిరి.

60. ధౌత్యం = పెదవి (హ) అవుడు; నిమగ్నతేజః = బాహుమగ్నతేజః.

61. పేరణము = అంగీని; ఆస్థోటింధో = చూడెను; వృష + అంకురం = ఎద్దును
ధృజముగాగల శివుడు; అతండు = అర్జునుడు; అశక్త = దాచక.

62. నిజ = సనయొక్క; బాహు = భుజములయొక్క; గాఢ = కఠినమైన; పీఠ = బాదచే
పరిశ్రాంతండు + బ = మిక్కిలి యూరటదొంగినవాడై; అహిరా = సర్పరాజు
(శేషుని) యొక్క; స్వ + వాహని = అకాశగంగతో కలనిన; వేణితో = జుట్టుముడితో;
దంత = ఏనుగుయొక్క; త్వక్ = చర్మముయొక్క; పరిగ్రాన పల్లవముతో = చిగురు
వంటి దోపతితో; తామ్ర + జటాపంక్తితో = ఎఱ్ఱని జవల వడనతో.

అలం : స్వభావోక్తి, అంత్యానప్రాసము.

తా॥ అంతః శివుడు తన భుజములదాదచే నూరటదొంగినవాడై యర్జునునియెదుట చూచితో
సర్పహారములతో, గంగగల వేణితో, గజచర్మ వస్త్రముతో, ఎఱ్ఱని జవలవడనతో
బ్రత్యక్షమాయెను.

63. లంబలులు = చేమోల్లులు; ప్రణామము = నమస్కారము; కిన్తి = వినయము.

64. ప్రణవము = ఓమ్ అను నక్షరము.

65. పరబ్రహ్మ = పరమాత్మ; నిఖిల, అజ + అంత, పతివి = సమస్తమగు గుర్తింపరావలసిన
ప్రకృతికి భర్తవు; శ్రీ = కీర్తి; విభవ = సంపద; ఆరోగ్య; ఆయుః; ప్రాప్తి =
నేర్పు; ప్రాభవము = దొరతనము — వీనియొక్క; ఏకఫలదుఃఖపు = అసమానమై;
ఫలితమునిచ్చువాడవు.

దక్షిణదేశ వివిధ వాఙ్మయములలోని యొక యపూర్వరచన ఉదాహరణ వాఙ్మయము తెనుగున గలదు. ఉదాహరణమనగా భాషయందలి యేడు విభక్తులు, సంబోధ విభక్తితో, గలిసిన స్తుతిరూపకమైన చిన్న కావ్యము. భక్తికిని ప్రబోధించు మన కావ్యములలో ముఖ్యముగై వకావ్యములలో నీ యుదాహరణములు 12వ శతాబ్దమునకుముందే యున్నవి. మనకు దొరకు మొదటిది పాల్కూరికి పోమనాథుని 'జనవోదాహరణము'

ఉదాహరణ కృతులలో, బలుతెగలు గలవు. హరవిలాసమున గాననగు నీ యుదాహరణము 'విద్వజ్' యనబడును. "సంబుద్ధితోడ వివమ విభక్తులతోడ బలికిన కృతీయు విద్వజ్ యనంగ" అని అప్పకవీయమున దీని లక్షణము తెప్పబడినది. ఈ యుదాహరణ

మున వందమీనిభక్తి లేదు మిగత విభక్తులు ఏమి. అవి విషమ విభక్తులు గలవి. కాన నది 'విద్య'.

66. చాల + ఇందుకూ = చేత చంద్రురేఖను దరించినవాడా; మంటికా = బ్రతికితిని.

67. వాచ + అగోచర = మాటలచే తెలియరాని; వివేక = జ్ఞానమునందు; వైయాత్యునిచే = దిట్టతనముగలవానిచే; అర్హికా = భక్తితో.

68. అహన్ + నిశా = వగలురాపురిందు, వేదంధ = పీనుఁగుముక్క, కరటివైరి = గజా సురుని విరోధియగు ఈశ్వరా.

69. నిశ్శాబ జనున = వత్సమునైన మొలగల (దిగంబరుడు) శివుడా; కైటభ + ఆరాతి = విష్ణునిచే; హాటకగర్భ = బ్రహ్మచే; వంద్య = సులింపఁబడవాడా; జూట = జడ ముడియొక్క; వాటికా = వసుసచే; వికట = వంకరయైన; గగనగంగానద్రవంతిక = ఆకాశగంగానదిని గలవాడా.

70. శర్వా = శివా; అజనకు = బ్రహ్మకు; ఈయనువు = ఈవిధము.

71. శశిశ్రవఃకుండలా = పాములను + చెఱిపోగులుగాఁగలవాడా; కైల + ఇంద్రజి + వల్లభ = పుష్పలిరాజగు హిమవంతుని కుమార్తెకు భర్తయగువాడా; దక్ష + అర్హర = దక్షిణి యజ్ఞమును.

72. భోగభృత్ = పడగలనుధరించు పాములను కుండలములుగల శివా; ఉదగ్రతకా = భయంకరముగా; ముష్టిపుట్టనకా = విడికిటి పోటులచే; నొంచితికా = బాధించితికా.

73. స + అష్ట + అంగ + ప్రణామంబు = ఎనిమిది యంగములకూడితతోజేయు వందనము.

74. అభవ = జన్మమే లేనివాడా; ఈష్టిలము = కోరఁబడినట్టిది.

75. కాంభవి = పార్వతి; మందస్మితంబు = చిఱునవ్వు; కందశింపకా = మొలువగ; వాసర + అవసాన = పొర్చుడుగ్రంథమువేళయొక్క; కరటిదనుజి = గజాసురునియొక్క; కుంభ కూట = కుంభస్థలముయొక్క ప్రైభాగమునందలి; కూటపాకలజ్వర = ఈ పేరుగల జ్వరముచే; శిరస్ + తోడింబును = తలను నొప్పించినదియును; సమీరంబును = గాలి యును; హృద్యోతన = సూర్యునియొక్క; హవ్యవాహంబును = నిప్పును; స + ఉప సంహారంబు = మరలించుటతో; సంకలకంబు = మర్మముతో; సమానస్సులు = మిక్కిలిదానైనవారు; అక్షయ = ఎప్పుడు తగ్గవి; తూజీరము = అంజలిపొది.

పూర్వ గాథలు .

శ్రీపురానురులు :- దేవతలను బాధలుపెట్టుచుండిరి. వారు శివునివేడగా శివుడు రక్క సులపై దండెత్తెను. భూమిరథముగ, వేదములు గుఱ్ఱములుగ, సూర్యచంద్రులు

చక్కములుగ బ్రహ్మ సారధిగ జేసికొని రుద్రుడు వారితో యుద్ధమొనర్చెను. ఆ రక్కసు లొక్కచోట కలసిననే వారికి చాపని వరముగలదు. అందుచే నీళ్లరుడు వారి నొక్కచోటచేర్చి చంపెను.

గజాసురుడు :- ఇతడు దేవరలకు కీడు చేయుచుండెను. శివుడు వానిని జంపవచ్చెను. అప్పుడతడు “దేవా నీ చేతితో చ్చావుగోరి యిద్దానర్పిని. నన్ను చంపి నా చర్య మును ఫరింపుక”ని వేడెను. శివుడట్లే యొనర్చెను.

జలంధరుడు :- మన్మథుని జంపింపును శివుని నేక్కాగ్ని సముద్రమున బడెను. అందుండియే జలంధరుడు సముద్రమున బుట్టెను. అప్పుడొక బ్రహ్మాండ శబ్దమయ్యెను. అది విని బ్రహ్మ యేమని విచారించి, విషమునుచుండెని వానికి జలంధరుడని పేరు పెట్టెను. శివునిచేదప్పు నికని కితరులచే జాపుదనియెను. అతడు ఇంద్ర విష్ణు వుండు, దేవతలను బాండుచుండెను. నానరుడు పార్వతిని గైకొనరాదాయని వానిని బురికొల్పి దానికా వెట్టివాడట్లే శివుని పార్వతినిమ్మని కలువంపెను. శివుడు కడప వానిని కడతేర్చెను.

అంధకాసురుడు :- బ్రహ్మచే పురుషులమౌండు ని. అంధకంబులబట్టి కప్పించు వాడు. పార్వతివిగూడ తెండని భటులబంపెను. శివుడితనిని చంపెను.

కావ్య విమర్శ.

కవి :- మనము జదువఁదోవు ‘కిరాత్తానీయమ’ను పద్యభాగము హరవిలాస కావ్యమునొది. దీని రచయిత శ్రీనాథ కవి. ఇతడు శైవుడైన పాఠశాల నియోగి బ్రాహ్మణుడు. పద్యపురాణమును వ్రాసిన కమలనాథుని మనుమడు కాన పండిత వంశ మునకు జెందినవాడు. ఇతని తండ్రి మారన, తల్లి భీమాంబ.

ఇతని జన్మస్థలమునుగూర్చి పెక్కు వివాదములు గలవు. స్థూలముగా నితని నివాస స్థానము కొండవీటిమీదు యనవచ్చును. ఇతడు కర్ణాటకని కొందఱి మతము. కాని యితని రచనలు, దేశాటనమునుబట్టి యాంధ్రుడే యని నమ్మదగదు. ఇతడు పోతనకు బంధు వనుట సక్యదూరము. ఇతని దగ్గఱ బంధువులలో నాచికేతూపాత్యానమును వ్రాసిన దగ్గవల్లి దుగ్గన యితని భార్య తోఁబుట్టువు. రాజమహేంద్రవర నృపతి వీరభద్రారెడ్డి మంత్రియగు బెండపూడి యన్మయామాత్యుడు మిత్రయొకడు.

శ్రీనామము చిన్నారహస్యారి చిలుకపాయమునుండి కవరమున నారంభించెను. ఇతని కావ్యములు 1. పండితరాధ్య చరిత్ర. 2. మహత్కర్మాచరిత్ర. 3. శాలివాహనగాధాసప్త శంక. 4. శృంగారద్రావిడము. 5. భీమఖండము. 6. కాశీఖండము. 7. హరవిలాసము. 8. సందనాంతము. 9. పల్నాటిపీఠ చరిత్రము. 10. క్రిడాధిరామ మనునవి. పల్నాటి పీఠ చరిత్ర క్రిడాధిరామ గ్రంథకర్తృత్వమునుగూర్చి యభిప్రాయ భేదములు కలవు. కాని యవియు శ్రీనాథ కర్తృములే. క్రిడాధిరామమునే వీధినాటకమని కొందఱుందురు. మఱికొందఱు తీర్చి చాటువులుగల యొక గుఱివీ గ్రంథమును వీధినాటకమందురు. కాని నిజమైన వీధి నాటక రచయిములుగల నాటకము లేనేలేదు.

శ్రీనామము మహాపండితుడు, సర్వశాస్త్రజ్ఞుడు, అపారమగు రోకానుభవముగల వాడు. దేవాలయములన్ని నానారాజుల సంకల్పించి రాజభోగమునుభవించెను. వీరభద్రా రెడ్డి యాస్థానము విద్యారాధిపతిగా గొలుపు చేసెను. కర్ణాటరాజ్యమున దిండిమట్టము టండుభక్తి పునఃగొట్టించెను. విద్యానగర రాజ్యమున పౌరధర్మరాయల సభలో కనకాభిషేకగౌరవము బొందెను. ఆంధ్రవల్లభుడగు మైలాపరెడ్డిని, సర్వజ్ఞ సింగమనాయని దర్శించి రాజమునులించినాడు. పల్నాటిసీమలోని వల్లెపట్టణతిరిగి యాదేశావారములను చాటువులలో జీవము పోసినాడు. దక్షిణమున గంచినాటకు పర్యటించెను. కంచిలో గొప్ప ఓడవ్యాపారి అవని తెప్పయనెట్టి. అరణ్యం కొండవీటి ప్రభువు కొమరగిరిరెడ్డి యాస్థానమున సుగంధ ద్రవ్య భాండాగారాధ్యక్షుడు. అరవికే మన ప్రస్తుత పరసీయముగు 'హరవిలాసము' సంకీర్ణ మిచ్చెను. ఇరణ్యం కవిసార్వభౌముడిను బిరుదాంకితుడు. అనాటి ప్రభువుల మన స్తత్త్వమునుబట్టి తన కావ్యముల శృంగారమున నింపెను. శైవులైనను నితరమతములయెడ నితని సహనము గలదు. ఇతని కావ్యరచన—దేశాటనములఁబట్టి యుత్తర క్రీ.శ. 1384-1405 సం॥ మధ్యకాలమున ద్వితికియుండునని భావించదలగును. ఇతఁడంత్యదశలో మిక్కిలి దీనిస్థితికి లోనియ్యెను. ఆంధ్రసాహిత్యమున శ్రీనాథునివంటి ప్రతిభగల కవి లేనేలేడు.

కావ్యము :- హరవిలాసము సంఖ్యార్థ శైవగ్రంథము. సిరియూ చరిత్ర (1, 2 అశ్వా.) కొన్ని పురాణములనుండియు; గౌరీకల్యాణము (3, 4 అ.) కాశీదాస పురూరసంభవమునుండియు; పార్వతీ పరమేశ్వరుల దారుకా వనవిహారము (5 అ.) హాలా హల ధక్షణము (6 అ.), కిరాతార్జునీయము (7 అ.) ననునవి భారవి కిరాతార్జునీయము నుండియుఁ దెలిసిగింపఁబడినవి. ఇట్టి యేడాశ్వాసముల గ్రంథము. కాంచీపురమునందే గ్రంథరచనము సాగినది. దీనివెనుక వ్రాసిన గ్రంథము కాశీఖండము. ఈ కిరాతార్జునీయ కథ భారతారణ్య పర్వముననుగలదు. దానినినైతమితఁ డనునరించినటులున్నది.

కవిత :- శ్రీనాథుని కవిత రాచకేవి గలది. భాష లక్షణబద్ధము. ఎక్కడనో వాగ్వివాదము, ఒకముతకము, స్త్రానము మున్నగు స్వతంత్రప్రయోగములు కొన్ని యున్నవి. శైలి సంస్కృత సమాసమయమై యేద్రత్యముతో నుండును. ఎన్నివేల గ్రంథముల మధ్యను చక్కగ దెలియవచ్చు శైలి యితనిది. ఇతని హరవిలాసము తెలుగు నుడికారములకు నిధి. అన్నింటికన్న ఆంధ్రభాషలోఁ జలవిధముల నొయ్యారముగ సీసమునువ్రాయు నేర్పు శ్రీనాథునిదే. ఈక్రింది యితని సీసపద్యముల మనమొరవడిగ నుంచుకొనవచ్చును.

1. చిన్నారిపొన్నారి చిలుకమాకటినాఁడు రచించితి మరుర్రరాట్టరిత్ర.
2. దీనారటంకాలఁ దీర్ఘమాడించితి దక్షిణాదీశ ముత్యాలశాల.
3. కవిరాజు కంఠంబు కొఁగిలించెనుగదా పురవీధి నెనురెండ పొగడదండ.
4. కాశికా విశ్లేషకుఁ గలపె వీరారెడ్డి రత్నాంబరములే రానుఁడిచ్చు.
5. లోలాహ్నునకువీకు లోలోన నేమేని పోటుపుట్టుదుగదా మాటమాట.
6. గొడ్డుంగి పూచేనె కురికిమేడించిన కమ్మని తహ్తూరి మేన గలయనలది.
7. సౌగంధ కిల్లడదాన పోగకన్నులదాన వజ్రాలంటి పల్వరుసదాన.

ఇతని కవితలో నపారకపదములు లేవు. సందర్భమునకుఁదగిన చిత్రరచనా శిల్పమిటసొత్తు. కావ్యమున సంభాషణలెదుట జరిగినటులుండు. ఉదాహరణమునకుఁ గిరాతార్జునుల సంభాషణము జూడవచ్చును.

“కమ్మని తెల్లబాస నుడికారపు సొంపు, రసంబుపెంపు, సా
 త్రిమ్ముల బాపవర్జన, సుధామయ సంస్కృత మంజు వాక్కిపూ
 తమ్ములదాటి, భావముల రమ్యతయుఁ గవిసార్వభౌమ! నీ
 సొమ్ములు” — ఈ స్తుతి ‘కవిరాజున’నకెంతయుఁ జెల్లును.

క థా సా రాం శ ము .

అర్జునుఁ డింద్రకేల పర్వతమున దేవేందుని యానతి ప్రకారము శివునిగూర్చి కవము జేయుచుండెను. భీష్మాది కురువీరుల జయింప బాకునకమును బడయుటే నతి మోరవీర భవమునకుఁ గారణము. ఆ సమయమున శివుఁడర్జునుని బరిక్షింపనెంచి మూకాసురుని వంది పూసమున బండ్ల పెదముల నెఱకుకొల గావించి తానొక ట్లయివాడియి, హింపితి చెంచెత

యయి, భూతగణములు వేటకాణయి వెంటనంట పందిని తఱుముచు నష్టముని సమీపించెను. ఆ పంది భయంకర ఘర్షణ ద్వయములతో, కన్నులతో నిప్పులుగొక్కుచు పోవుచుండెను. హఠాః; సహజ ఇద్దఱా పందిపై వాణముల వైచిరి. అర్జునుని చెప్పితో నది గొట్టున నేల గూలెను. కిరాతరూపముననున్న శివుఁ డర్జునునితో గర్వించి యిట్లనియె. “నే వేటాడు పందినేల వేసితివి; నేనీ యాటవిక చక్కవర్తిని. దీనిని జంపి మా యుత్సాహమును జంపి తివి. తపసివైయిండియు నీకీ వేట యెందుకు? మాచే చచ్చిన పీనుఁగును చంపిన మొన గాఁడవు!” అని యధిశేషింప నష్టమునకును గోపము వచ్చెను. ఇరువురకు మాటపట్టింపులు జరిగినవి.

పరస్పర బలప్రతాపమును బ్రదర్శింప నిచ్చుగించిరి. హరాష్ట్రములు భయంకరమగు నత్తయుద్ధము గావించిరి. శివునిమాయచే నర్జునుని యత్తవిద్యాప్రగల్భత చెడెను. కాని యర్జునుఁ డోపినుతకు మహాపరాక్రమమున శివునిపై వాజపర్షము గురిపించెను. కొంత తవవునకు శివుఁడర్జునునితో మల్లయుద్ధమునకుఁ దలపడెను. వివిధగతుల వీరవిక్రమ ముద్భి యుద్భయొనర్చిరి. కోపమున గిరిటి శివుని యురమున బిటికిఁ బొడిచెను. వెంటనే శివుఁడు సాక్షాత్కరించెను. పార్వతి శివగణములు ప్రత్యక్షమైరి. అర్జునుఁడు కృతాహ్లాదై శివుని స్తోత్ర మొనర్చెను. తనతప్పుల మన్నింపఁ జూర్చిందెను. శివుఁడర్జునుని తపమునకు మెచ్చి పాశుపతాస్త్రము నొసంగెను.

ప్ర శ్లో త్త ర ము లు .

1. కిరాతార్జున కథను సంగ్రహముగ వ్రాయుము.

అర్జునుఁడే విధమున పాశుపతాస్త్రమును బడసెను?

ఈశ్వరుఁ డర్జునుని యెట్లు పరీక్షించెను?

అర్జునుఁడు శివసాక్షాత్కారము నెట్లు పొందెను?

తొల్లి యర్జునుఁడు దేవేంద్రునానతి నింద్రకిల షర్వతమున శంకరునిగూర్చి తపమొనర్చు చుండెను. వీష్ణుడి కురువీరుల సులభముగ గెల్చుటకై పాశుపతాస్త్రమును బుహఁగోరి ఘోరపీఠతపమున నిమగ్నుఁడయ్యెను. అతఁడు నెలయేళ్లు దానమాడి రుద్రుని నభి భక్తి నిష్ఠ లతో త్రిసంధ్యల, అర్ధవికల ద్యానమొనర్చును. వంచాకీరీ మంత్రమును జపించును.

ఒకనాఁడు కిరిటి శివార్చనకై ఆకులు, పూవులు గోయచుండఁ గొన్ని వేటకుక్కల ‘బొబ్బ’ ధ్వనులు వినఁబడెను. కొంతసేవటికే వేదత్రయమూర్తులగు కుక్కలు కరభనింపఁ

శార్దూలములకంటె పొగరుమిగిలి వచ్చుచుండెను. అటువెనుక కిరాతవేషధారియైన శివుడు తన యిరువైపుల శివగణములు వనవరులై కొలువఁ, బార్వతి చెంతెలకాగా నిల్చునుండునట్టి పోషనముకు వచ్చిరి. ఇంతలో నీలమేఘముదోలు వందియొకటి చిన్నుల నిప్పులు గ్రుచ్చుచు నావైపున బిలువైతెను. అది పుట్టలను గెళ్లగించుచు, చెల్లును సములముగఁ బెల్లగించుచుండెను. ఆ పందిరూపమున నున్నవాడు మూకాడుఁడు. శివుడు వినాసదాపమున నర్జునుఁడు గుండీపదాపమున వజ్రసమాన దాణములను విడచిరి. వాణచేదనను వంది యటు నిటు తిరుగాడెను. కొంత శివుని దాణముతో నది క్రిందబడి మరణించెను.

కిరాతవేషధారియగు శివుఁడర్జునుని సగర్వముగా నీవెవఁడవురా? నాయెదుటఁబాటు వందివేసిరివి. ఈ యింద్రాక్షిలవర్వకమేలు అటవిక చక్రవర్తిని. నన్నెఱుగవా? నేను నా ధార్య బిరుదుగ్గియుం బంపుచు నీ పందినేయ వచ్చితివి. పందెమున నాధార్మ్య నోదీంప నుంటిని. ఇంతలో నాచోని యానందయువంతయుఁ జెఱిచిరి. నీవు బుద్ధివైయుండియు ధనువు బట్టితివి. శాంతిపరుఁగు మీకు జంతుహింసయేల? దొంగనన్దాసి? నా పందినేయుటకు నీవెవ్వఁడవురా? ఇప్పుడు దీనిని బంపినది నేను. నీవు చచ్చినదానిని బంపితివి. పీయఁగిపై పోయిన నీ శరమెంత వెఱ్ఱిదో? నీవు మునివిగాన బ్రతికితివి" అని రెట్టించి పలికెను.

ఆ మాటలకు రోషించి కిరీటి "పైబటు హ్యరజంతువును జంతుట నింద్యమూ; శబదా: నీ వంకరమాటలు కట్టిపెట్టి నీ త్రోవను బొమ్ము. నీవు పందినే కోరెదదో? పందెమునే గెల్చెదదో? ఆ ఫలమునే పొందుదువుగాక! ఈ మాటలేల; మధ్యాహ్నమైనది. నాకు శివార్చన కేకాంతము కావలయు. వేటచే మీరందఱు శ్రమించితిరి; పాపమీ యాశ్రమమున గొంత విశ్రాంతి గై కొనుఁడ"ని పరిహసించెను. ఈ మాటలకు గిరాతునకు రెట్టించిన రోషముగల్గి మోముదము త్రిప్పి "పందితో మాకేమి ప్రయోజనము? మాతో నధిపేషించితివి. ఇది తిప్పు. అయినను దపసివిగాన క్షమించితివి. తాటిచెట్టుల వింటిని దరించితివి. నీవేమి అపనివమూ? నీ తపనీతనము బూటకము నిన్నుజూచినదే నా హృదయము పొంగుచున్నది. నీ దాహ బలమును జూపఁగలవా? నన్ను చెందనియెంచక నాతో గొంతవేపు యుద్ధముజేసి నన్ను మెప్పించితివా నిన్ను పెనానండున"ని యర్జునుని పోరునకుఁ బురికొల్పెను.

సరహరులు గుహర్జునులు గావించిరి; బాణముల విడచిరి; ఒకరి బాణముల నింకొకరు బండించిరి. పరిస్థుము గవ్వించి భయంకర యుద్ధము గావించిరి. బాణములు తప్పఁబడి నభయంకర బంధురమయ్యెను. మాయచే శివుఁడర్జునుని శక్తిని దగ్గించెను. అర్జునున కెక్కువ వజ్రునిల గల్గెను. గుండీపమునుండి వెడలిన దాణములు శివుని ప్రత్యంగమును బ్రాధించెను. శివుని శిరమునగల మిన్నేటి తరఁగలలో బటలు తాండవమాడెను. వింటి యుద్ధ మున శివునకు వినూపేత్త మల్లయుద్ధమువకుఁ దలవడెను. అరునుఁడును నందులకు ధీశీనెను.

వివిధ భంగిమములలో ముష్టియుద్ధమును ఘోరముగ నొనర్చిరి. ఉత్పతడపటి నష్టముఁడు తన పిడికిటిపోటున దూర్జటి తొమ్మున బొడిచెను.

శివుఁడు వెంటనే దమగులిగి నాగహారములతో, గంగగలపశితో, గజచర్మాంబరముతో, ఎఱ్ఱని జటలతో బ్రత్యక్షమయ్యెను. చెంచెత పార్వతిగ వనవరులు శివగణములుగ రూపొందిరి. పైన దేవత లంజలులొనర్చిరి. అర్జునుఁ డాశ్చర్యమున నానందబాష్ప లోచనములతో భక్తినిండార శివస్తుతి గావించెను. “జయ సర్వేశ్వరా! ఈశా! రక్షింపవే. కొండ కిరాతుఁడవని యనరానిమాటలన్నాను. బాణములు విడిచిరి; పిడికిటఁ బొడిచితిని. అనేక విధముల ద్రోహమొనర్చితిని. నా తప్పులు తమింపవే”యని సాష్టాంగ నమస్కారము గావించెను.

భక్తవత్సలుఁడగు శివుఁడర్జునునిమెచ్చి యతఁడు కోరిన పాశుపతాస్త్రమును దివ్యాస్త్రము నిచ్చెను. దాని ప్రయోగోప సంహారవిధులఁ జక్కగా నుపదేశించెను. కిన్నర కింపురుషాదులు దివ్యాయుధము లొసంగిరి. పైవిధమున నష్టముఁడు శివసాక్షాత్కారమును బడసి పాశుపతాస్త్రమును, మఱికొన్ని దివ్యాస్త్రములను బడసెను.

2. పందినిగూర్చి నరహరులకుఁ గల్గిన బాణ మల్ల యుద్ధ మును వర్ణింపుము.

కిరాతార్జునుల కలహమునుగూర్చి వ్రాయుఁడు.

కిరాతార్జునులేల యుద్ధము గావించిరి?

కిరాతార్జునుల సంభాషణము.

అర్జునుఁ డింద్రకిలమున బాశుపతము బడయ శివునిగూర్చి తనము జేయుచుండెను. శివుఁడు వానిని జరిక్షింపసెంచి కిరాతవేషమున గిరిటియున్న వనమున కేతెంచెను. వెంటి శివ గణములు మాఱురూపున వనవరులుగఁ, పార్వతి చెంచెతవలె, వేదత్రయము వేఁటకుక్కలవలె నుండిరి. మూకానుఁడు పందియై పాటుచుండెను. దానిని నరహరులిద్దఱు బాణములఁ గొట్టిరి. వజ్రసమానములైన వారి బాణములు నాటివని. పంది వేదనచే నటనిటు తిరుగాడుచుండెను.

అభివార్ధనుల బాణపాతమునకుఁ బంది ప్రళయవేళ మేఘగర్జనలు గావించెను. కడకు శివుఁడద్దాని నేలఁగూర్చెను అప్పుడు శివుఁడు నగర్వముగా “ఓరీ! నాయెదుటఁ బాటు పంది వేసితివి. పివెనడపురా? నన్నెఱుఁగవా? నేనీ యింద్రకిలమునేలు వనభర సార్వభౌముఁడను నేను నా భార్యయు వేఁటయందానక్షలముయిడిసినిజంకుఁ బూరిన బూనితిమి. నుద్ద్య పిన్దు

వచ్చి మా యత్నాహమును జెఱచితివి గదరా! నీవు తపసివైయుండియు ధనుఁగు బట్టితివి శాంతివరులకు జీవహింసఁజేచా; నాచేతఁ జచ్చిన దీనిని మరల జంపుటఁ జెయ్యఁజనుమేమి? నీవు తపసివిగాన ంగితికితివి" యని యర్జునుని బరుషముగ మాటలాడెను. అర్జునుడిందులకు రోషించి యడవిలో వైబడివచ్చు దుష్టమృగమును జంపితిని. ఇందులో దోషమేమి? నీకుంటి మాటలు కట్టిపెట్టి వచ్చినతోరనఁ బొమ్ము. మాటలేలా? మాకు శివార్చనకు వేశయగుచున్నది. ఏకాంతము గావలయు. మీరు చేతులఁ జాల అలసితిరి. ఇందుక మా యాశ్రమమున విశ్రాంతి గైకొనుఁడ"ని పరిహాసముగఁ బల్కెను.

కిరాకుఁడీ మాటలకు మండిపడెను. కాని మెల్లగా యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పెను. "నన్ను తక్కువజాతివాడనని యెంచకుము. నిన్నుజూచి నా హృదయము పొంగు చున్నది. నీ బాహుబలమును జూపఁగలవా? యుద్ధమున నన్ను మెప్పించిన నిన్ను సెవానందు" ననెను. అర్జునున కుత్సాహము గల్గెను. గాంధీవగుణ ధ్వని గావించెను. శివుని పానాని నానిని సారించెను. కఠిన బాణములు వరస్పర మొకరిపై నొకరు వర్షమువలె గురిపించిరి. ఈవిధముగ బందిమూలమున శివార్జునులకుఁ గలహము గల్గెను. శివుని బాణముల మధ్య నట్లు నుడును. నర్జునుని బాణములు శివుఁడును ఖండించిరి. హ్యారములగు వాడి బాణములు గగనతలమంతయుఁ గ్రమ్మెను. చీకట్లు దట్టముగాఁ గప్పెను. ఇట్లు కిరాతార్జునులవిచ్చ న్నముగాఁ జోరుగావించ. మామూఁకైతో శివుఁడర్జునునకు శరశూన్యము గావించెను. శరద్వృత ద్రోణాచార్యులకక నేర్పిన విలువిద్య నర్జును నిష్ఫలమయ్యెను.

తన ప్రగల్భరచెకఁ గా నర్జునుఁడు బొమ్మలు ఘడిచెను. కోపమున గుర్రులుఁబడెను. శరీరమంతయుఁ దెమటలు గ్రమ్మి నవి. "బౌరా! నాకు బాణములు క్షీయించుట? నా యత్న విద్యా పాండిత్య మెటుపోయినది? కానిమ్మ"ని గర్జించి రెట్టించిన రోషమున గంగాధరుని బాణభూతముల నొప్పించెను. తీవ్రమగు నరుని బాణపాతములజూచి భర్తకెక్కడ నాపద గల్గినోయని పార్వతి గడగడ వచుకొనుచుండెను. శివునిలోని గంగ, చంద్రలేఖ, పెనుఁబాము, పెగలకన్ను వాడి నశించుచుండెను. ప్రమదగణములు భయపడుచుండిరి. అంత తీవ్రముగ వర్షునుఁడు బాణముల వేయుచుండెను.

కిరాకునకు బాణయుద్ధమున వినుపుబుట్టినది. "నీ జెట్టిబిరుదము జాతము రావయ్యా!" యని మల్లయుద్ధమునకు శివుఁడర్జునుని యాహ్వానించెను. ఇద్దఱు ముష్టియుద్ధమునకుఁ దల వడిరి. ఉపతాయలో నృత్యమాడినటులొప్పిరి. అర్జునుఁడు తోరహస్తములో శివుని తొకలు పీడించెను. శివుఁడర్జునుని నీసాన హస్తించి గాలి విడచుటకు పీలులెఁ బరువు గల్గించెను. పార్శ్వఁడు శివుని శంఖమూలమును దొక్కరమున బట్టెను. ముంచేతితోఁబొయన ముక్కంటి కుఱాఁడవత్తు వెలివచ్చెను. ఈ విధముగా కిరాతార్జునులు తాడుచు, పొడుచుచు, క్రింద

బడుచు, విజృంభించుచు, తపించుచు, బాహుబాహి యుద్ధమొనర్చిరి. ధీరాని ఘోరమూర్తులయి, యోవరవరో తెలియనిరీతిగా ముష్టియుద్ధము జేసిరి. సమవిషమములను వ్యూహయుద్ధమున చెమర్చుక, పెదవిగొడుక సరిసరిగాఁ బెనఁగిరి.

కొంతసేవటికఁ బాఱుఁడు పిడికిటిపోటున భూతి యెదరాఁ బొడిచెను. శివునిఁ దృప్తిపఱచెను. అప్పుడు బాహుపరాక్రమమునకుమెచ్చి సాజెక్కరించెను.

అప్పుడు ని గుణశీలములఁ దెల్పుము.

అప్పుడును మహావీరుఁడు; అకుంతిత దీక్షపరుఁడు; గురుదైవభక్తుఁడు; అప్రవిద్య ముగ్ధుఁడగు విభారదుఁడు; కష్టముల నెదుర్కొని భరించు సహనశీలి; తనకు మించిన కార్యములైన సాహసమున జేయఁగలఁడు. ఎన్నికష్టములైన భరించి పట్టుబట్టి కార్యమును సాదించువాఁడు.

ప్రస్తుత కీరాతార్జునీయ కథాధాగమున నప్పుడుఁ బుత్రిమూర్త్యాత్మరుఁడగు రుద్రునే తన భుజమున నెదుర్కొనెను. శివుఁడు సాజెక్కారమైనపుడు తానెవరితో నమర మొనర్చినది తెలియవచ్చినది. కాని విజయము సంపాదించునంతవఱకు శత్రువునకు లొంగు శక్తులే నెఱాననునంత బలవంకకృమాదులఁ బ్రదర్శించిన మహావీరుఁడు. వాండవులు కొరపులచే పలుచాఢలు వడిరి. కడిచు మాయజూదమున నోడి పండ్రెండు వృష్ణములరజ్యవాసము, నొక యేడజ్ఞాతవాసమునకు లోఁబడిరి. అరణ్యములలో దిక్కులేని దీనులవలె నేల భ్రష్టములను తనిపింపవలెను; శత్రువుల బయించు మార్గమే లేదా; యను పాదవృక్షము కల్గినది విజయునకు. దీనికై ఇంద్రునిగూర్చి తపమొనర్చెను. దేవేంద్రుఁడు పాట్లనకు మార్గాంతరము జూపెను. దానిప్రకారమే యప్పుడుఁ దింద్రునికలమున శివునిగూర్చి పాకునతాత్ప్రమును బ్రకటఁ దనము చేయ మొదలుపెట్టెను. పాకునతాత్ప్రమున కొరవవీరుల ను భయఁగ బయింపవచ్చును.

ఈ యత్నమును బడయుటే యితని మహత్తర కార్యము. దీనికై క్రూరమృగ నంకులము, భయంకరమగు నింద్రునికలవర్షతమున దపమునకుఁ బూనినాడు. పులులు, ఎల్లంపులు, భయమెఱుంగని దైర్యశాలి. నెలయేళ్లఁ దానమాడి పండాక్షరీమంత్రం బ్రవీక్షింపఁగల శివుని త్రిసంధ్యల, నర్హవిశల నిశ్చల ధ్యానమున జీతన జేయుచుండెను. కాలకంఠుని గూర్చి యితఁడొనర్చిన కఠోరమైన వీరతపమే యితని యకుంతిత దీక్షకు సాక్ష్యము.

కీరాతుఁడు నా పందినేలఁ జంపితివని పరిహాసముజేసినను, దన తనమునకు విప్పుకొరకై నను వెంటనే జితేంద్రియుఁడు కాన

“తడవేదెంచె పుళిందరాజ చను మధ్యాహ్నంబు బాహులమున

య్యెడు నీవేశ శివార్చనంబునకు మాతేకాంక్ష మొనఁగెను

ఇటు నన్నాడు. తన తపోదీక్ష మానలేదు. వనరీశుని పాకునతాత్ప్రమును బ్రకటఁ

మాటః ఇతఁడు పిదప, దైవమునెడ మహాభక్తిగలవాఁడు. ధర్మజ తృప్తు లీతని నెంతగా మన్నింతురో దీనినిబట్టియే తెలియును. శివార్చనవేళయైనదటః “పైవచ్చు క్రూరజంతువుఁ జేవెరపున నేయుతుండు నెగ్గే శివుమా” యని వందిని జంపినాఁడు. మరల, వెంటనే మనసును దవమువైపు తిప్పినాఁడు. ఇదియెంతయు సతని దైవభక్తిపై గల రక్తిని జూపును. కొంతలో దొరకు కస్తూరి, కాలాగురు, చందన, అగరు ధూమములు శివునికి సేకరించును. కాంచన కోరకములు, కొండగోగుల శివుని బూజించును. భయముచేత కొండగుహల నభవుఁ బూజించు. ఏమి యితని దైవభక్తి:

కిరాతరాజు తన సిబ్బందితో నెదుట నిల్చినాఁడు. వందినిగూర్చి వాగ్వివాదములు వడెను. కిరాతుఁడు యుద్ధమునకుఁ బిత్తెను. అంతమందితో తానొక్కఁడు విరోధము దెచ్చికొనుట మంచిదా? కాదు. కాని యిరఁడు సహజ వీరుఁడు; దైర్య సంపన్నుఁడు. సాహసీ. మాటకుమాట నిచ్చినాఁడు. శివుని యాజేపముల కన్నిటికిఁ జక్కని జవాబు లిచ్చినాఁడు.

“కాంతివరుండు నేలరా సత్త్వహింసః”

యని శివుఁడాజేపిన నర్హుఁడు “పైవచ్చు క్రూరజంతుఁ జేవెరపున నేయుతుండు నెగ్గే చెవుమా?” యని సరియైన జవాబు చెప్పినాఁడు. సాహసించి కిరాతుతో నత్తవిద్య, మల్ల విద్య గావించెను. శత్రువు మెచ్చుకొను బాహు విక్రమ ప్రావీణ్యమును బ్రకటించెను. కడకు సంతోషముతో శివుఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను.

యుద్ధమున నొక్కొక్కసారి తనకత్తి కగ్గిపోవుచున్నదని యతనికిఁ దెలియును. కాని దైర్యమున దనకుమించిన యా యుద్ధములఁ బట్టడలతో నిలిచి విజయమును జేఁబట్టినాఁడు విజయుఁడు. కష్టములన్నిటికోర్చి కడకు పాశుపతాస్త్ర సంపాదనమును తన కార్యమును సాధించినాఁడు. అర్జునుఁడీ యీ గుణముల మనకాదర్శప్రాయుఁడు.

సందర్శనహిత వ్యాఖ్యలు.

1. ఎవ్వడవుఁడోరి: నా వందినేయ సీవు?

ఈ వాక్యము హరవిలాసమున గిరాకాల్పనీయుములోనిది. ఇంగ్లీషున గిరీటి పాశుపతాస్త్రము బడయఁగోరి శివునిగూర్చి తపము జేయుచుండెను. శివుఁడతని బరీక్షింపవలెననెను. వందిధూపమునున్న మూకానుఁడు దఱుముకొని చెంచువలె శివగణంబులతో శివుఁడేతెంచెను. ఆ వందిని సరహరులు గొట్టరి. సరుని బాణముచే నా వంది హతమయ్యెను. ఆ సమయమున శివుఁడీవిధమున బిత్తెను. నేనీవందిని తఱుముచున్నాను. నన్నెఱుఁగివా? ఈ యింద్ర కీల పర్యవేషము ఆటవిక చక్రవర్తిని. నా వందినివేయుటకు నీఁ వెనడవని యుద్దేశించెను.

2. శాంతిపరులకు నేలరా సత్త్వహింసః? —26 ప.

సందర్భము పైదానికి వలె.

తావసులు శాంతిపరులు. అట్టివారికి జంతుహింస తగదని భావము.

3. ప్రయోజన మేదీ రండాసుతః ! దీనిపై శరము నిగుడింపక? 27 ప.

సందర్భము మొకటిదానికి వలెనే. నేనే యీ వందిని జంపితిని. మరల నీవు బాణము వైచితివి. చచ్చినదానిని జంపుటలోఁ బ్రయోజన మేమి లేదని భావము.

4. ఏదో కందువుగా కావలము : —31 ప.

ఈ వాక్యము హరవిలాసములోనిది. ఇంద్రకిలమున శివుని గూర్చి యర్జునుఁడు తపము జేయుచుండెను. వానిని బిరీక్షింప శివుఁడు కిరాకునివేషమున వంది నొకదానిని దలుముచు నట కేతెంచెను నరహరులిద్దఱు వందిని గొట్టిరి. కిరీటిణాఁమున బంది హతమయ్యెను. ఆ సందర్భమున గిరాకుఁడు గినిని యర్జునుని దక్కువగా మాటలాడెను. అర్జునుఁ డందులకు రోషించి జవాబు విచ్చు సందర్భములోని దీ వాక్యము. ఓయీ ! శబర పౌమ్ము. ఈ వంకరటింకర మాటలేల ? వందియే కావలెనో ? వందెమో కావలెనో ? ఆ పలమును పొందుదువు గాక ! వృథామాటలేల ? ఇష్టమైన నాలో పోరుమని యర్జునుఁడు వల్లెను.

5. శాంతి గైకొనుము వాగ్వివాద మింకేటికిక? —32 ప.

శ్రీనాథ హరవిలాసమందలి దీ వాక్యము. వందికొఱతై నరహరులు వివాదపడిరి. ఆ సందర్భమున వందియో, వందెమో కోరుకొమ్మని యర్జునుఁడు వీరాలాపములాడెను. ఇంకనుగిరాకుని “దస్సినాఁడవు. మేము శివార్చనమొనరింప మహ్యహ్నమైనది. నీవు విశ్రాంతి తీసికొమ్ము”ని గేలిగా మాటలాడెను. ఆ సందర్భములోనిదే యీ వాక్యము.

మాటలు మాటకీ వివాదమేల ? అదవిరోఁ డిరిగి యలసిివి. కోపమేల ? శాంతిగా నుండుమని భావము

6. దాంబికలు నీదు తబిసితనము : —37 ప.

ఈ మాటలు శ్రీనాథ హరవిలాసకావ్యములోనివి. కిరాతార్జునులు వందితై తగవు లాడిరి. ఒకరినొకరు ఎగతాళి చేసికొనిరి. ‘మీరందఱు అలసివాడు. ఈ యాశ్రమమున విశ్రాంతి గొన్తుఁడ’ని యర్జునుఁడు పరిహసింప. శివుఁడు “ఈ వెడమాట లేల ? : ఈ వంది యొక ప్రయోజనమా ? కాని నీవు వేఁటపంకము దప్పితివి. వైగా మమ్ముల నాడేసి చితివి. నీవు

తపసివి కాన బ్రతికితివి నిన్ను శిక్షింపను. సౌమ్యుని చెప్పు సందిర్పమున కిరాకుడి వాక్యము బలికెను.

నీ వేషమేమో మునిచేషము. కాని తాటికెట్లంత పిల్లు నీ గర్వమును జూపుచున్నది. ఇది కేవలము బూటకము. దాంచి మైన తపసుని భావము.

ఈ క్రింది పద్యముల ప్రతిపదార్థములు. తాత్పర్యము లతిముఖ్యములు :

2. 5. 6. 7. 8. 16. 17. 28. 36. 38. 41.
48. 50. 59. 62.

చందస్సు.

తాళ లయానుబద్ధమగు పద్యలక్షణములఁ దెల్పునట్టిది చందశాస్త్రము. అక్షరముల నన్నింటిని గురు లఘువులని రెండు విధముల విభజించియున్నారు. గురు లఘువుల వక్కఁగా గుర్తించుట ముఖ్యము.

గు రు వు లు :— దీర్ఘచ్చులు (అ, ఈ, మొ॥), దీర్ఘచ్చులు గల హల్లులు. (కా, గో మొ॥). పూర్వానుస్వారయుక్తాక్షరములు (కం, దం మొ॥), విసర్గముతోఁగూడిన వర్ణములు (దుః, సః మొ॥), పొల్లులతో గలసిన హల్లులు (కః, నః మొ॥), సంయుక్త ద్విత్వాక్షరములకు ముందున్న అక్షరములు (రక్త, అత్త, .. వీనిలో ర, అ. గురువులు.)

ల ఘు వు లు :— వై నియమములకు మిగిలిన యక్షరములు * లఘువును మాత్రయందురు. మాత్రయన చిత్రికవేయునంతకాలము. రెండుమాత్ర లొక గురువు. లఘువునకు గుర్తు = 1; గురువునకు గుర్తు = ౨.

గ ణ ము లు :— గురులఘువుల సమ్మేళనమున గణములగుచున్నవి. వీనిని సూర్య, చంద్ర, ఇంద్రగణములని వ్యవహరించెదరు. విద్యార్థులకు గణలక్షణములు, పద్య లక్షణములు కలతస్థములగుట అత్యవసరము గాన లక్షణపద్యముల నిది నుదహరించెనను.

సరసగణములు : గురువులు మూడిద మగణము
పరగంగా నాదిగురువు భగణంబయ్యెకా
ధరమధ్యగురువు జగణము
సరసగుణా యంత్యగురువు సగణంబయ్యెకా.

నగణంబు మూడు లఘువులు
యగణంబున కాదిలఘువు యమతనయనిభా
రగణంబు మధ్యలఘువగు
తగఃంబున కంత్యలఘువు దాక్షిణ్యనిధి.

* ఒత్తక్షరములు (ధ, భ మొ॥); వట్టవనుడిగలయక్షరముల (కృ, వృ మొ॥) కు ముందున్న అక్షరములు: సమాసముగాన్ని విడిపదములపై వచ్చు ద్విత్వసంయుక్తాక్షర ములకు ముందున్నదియు లఘువే. ఉ॥ అది ప్రాప్తిం చె. ఇచట ప్రా. కు ముందు 'ది' లఘువే. అద్రుచు, ఎద్రుచు మొ॥ వానిలో మొదటియక్షరములు లఘువులు.

విషమ గణములు: లలమునకు రెండు లఘువులు

వలనొప్పగ లఘువు గురువు పగణంబయ్యెన్

గలమయ్యె గురువు లఘువును

జలకాకై గగ మనంగ జనుగురు యుగమున్.

నల, నగ, సల, భ, ర, తలు నా

ఇంద్ర సూర్య నెలమిని నీ యాఱుగణము లింద్ర గణంబున్

గణములు : గల, నగణము లీ రెండును

జలకా ప్రగణంబయ్యె జగదాధారా :

యతి — ప్రాసములు

పద్యముల బ్రతిపాదమున నియమితస్థానమున నాదియక్షరమునకు మైత్రియక్షరమును వాడుటను యతి యందును. ఉదా॥ రాముఁడేరీతి లంకకు ర్తాగలండు ? ప్రతి పాదమున రెండవయక్షరము ప్రాసము. ప్రాసమున హల్లే ప్రధానము కాని యచ్చు గాదు. ఉదా॥ ర, రి, రు, రొ- ఈవిధమున నాయవచ్చును. యతులు స్వర, వ్యంజన, ఉభయ, ప్రాస యతులని నాల్గవిధములు,

యతి మైత్రి గల అక్షరములు

1. అ ఆ ఐ ఔ
2. ఇ ఈ ఎ ఏ ఋ య
3. ఉ ఊ ఒ ఓ
4. క ఖ గ ఘ — క్ష
5. చ ఛ జ ఝ — ఙ్
6. ట ఠ డ ఢ
7. త థ ద ధ
8. ప ఫ బ భ మ్
9. వ ష వి ష వ
10. ల శ ష
11. స ణ న్
12. ర ల శ
13. అ య హ్
14. శ ష స — క్ష.

పద్య లక్షణములు.

ఉత్పలమాల :

భ	ర	న	భ	భ	ర	వ
౦ 1 1	౦ 1 ౦	1 1 1	౦ 1 1	౦ 1 1	౦ 1 ౦	1 ౦
ఏనెఁ ది	నాక చా	పమున	నీకుఁడు	గాండివ	కాయకం	బున

లక్షణము : ఈ పద్యమున భ ర న భ భ ర వ అను గణములున్నవి. 'ఏ—ఈ' అను నక్షరములకు 10 వ చోట యతి.

చంపకమాల :

న	జ	భ	జ	జ	జ	ర
1 1 1	1 ౦ 1	౦ 1 1	1 ౦ 1	1 ౦ 1	1 ౦ 1	౦ 1 ౦
విసుత	మహాభ	లం బు	భవించి	తివండు	ను జాటి	చెప్పునూ

చంపకమాలకు న జ భ జ జ జ ర అను గణములుండి 11-వ యక్షరమునకు యతి చెల్లును. "వి—నిం"కి యతి మైత్రి. చంపకమాల మొదటి రెండు లఘువుల నొక గురువుగా మార్చిన ఉత్పలమాల యగును.

కార్దూలము :

మ	స	జ	స	త	త	గ
౦ ౦ ౦	1 1 ౦	1 ౦ 1	1 1 ౦	౦ ౦ 1	౦ ౦ 1	౦
నీకె యే	ను దపం	బు చేసి	తి మహా	చిష్టాగ	రిష్టస్థి	తికా

కార్దూలమున మ స జ స త త గ అను గణములుండును. 13-వ యక్షరమునకు ("నీ—ని") యతి మైత్రి.

మత్తేభము :

స	భ	ర	స	మ	య	వ
1 1 ౦	౦ 1 1	౦ 1 ౦	1 1 1	౦ ౦ ౦	1 ౦ ౦	1 ౦
విడు కో	వం బిదె	కాంతి గై	కొనుము	వాగ్వివా	ద మింకే	టికికా

మత్తేభమున స భ ర స మ య వ యను గణములుండును. 14-వ యక్షరమునకు "వి—గ్వి" యతి చెల్లును. ఇందలి మొదటి రెండు లఘువుల నొక గురువుగా మార్చిన కార్దూలమగును.

లయగ్రాహి :

భ	జ	స	స	భ	
౦ ౧ ౧	౧ ౦ ౧	౧ ౧ ౦	౧ ౧ ౧	౦ ౧ ౧	౧
యయజ	దదాక్షి	వలరా	యదీటు	రేచివ	టు
జ	స	స	భ	య	
౦ ౧	౧ ౧ ౦	౧ ౧ ౧	౦ ౧ ౧	౧ ౦ ౦	
తోయ	కిము రే	ర్పి యిపు	దేయగఁ	దొడంగెన్	

లయగ్రాహికి భ జ స స భ జ స స భ య యను గణములుండును. ప్రతి తొమ్మిదవ యక్షరమునకు మూడువోట్ల ప్రాస యతి యుండును. (కోయ-రాయ-సాయ-దేయ) మొల్లరామాయణమున నీ పద్యమున రెండు గీతల నొక పాదముగా భావింపుడు.

కం ద ము :

నల	నల	భ		
౧ ౧ ౧ ౧	౧ ౧ ౧ ౧	౦ ౧ ౧		
మనమున	బిగి గల	వారలఁ		
స	గగ	నల	నల	స
౧ ౧ ౦	౦ ౦	౧ ౧ ౧ ౧	౧ ౧ ౧ ౧	౦ ౧ ౧
జనునే	నమ్మం	గ విడుపు	చతురవ	చనమున్

కందమున గగ, భ, జ, స, నలము లను గణములనే వాడవలయును. మొదటి పాదమున ౩ గణములును, రెండవ పాదమున 5 గణము లుండవలెను. ఈ విధమున గ్రహమున ౩, 4 గణములకు లక్షణము. జగణము బేసిగణముగ నుండరాదు. రెండవ, నాల్గవ పాదముల కడయక్షరములు గురువులుగ నుండవలెను. అబవగణము నలమో, జగణమో కావలయును. పాదముల మొట్టమొదట యక్షరములన్నియు గురువులుగనో, లేక యన్నియు లఘువులుగనో యుండివలయును. రెండవ నాల్గవ పాదములలో నాల్గవ గణము మొదటి యక్షరమునకు యతి చెల్లును. పై పద్యమున నీ లక్షణములన్నియునున్నవి.

తే ట గీ తి :

మా. గ.	ఇం. గ.	ఇం. గ.	మా. గ.	మా. గ.
స	భ	ర	స	గల
౧ ౧ ౧	౦ ౧ ౧	౦ ౧ ౦	౧ ౧ ౧	౧ ౦
అరయ	నొక్కవి	బావు మే	ఁని త	అరచి

1 సూ. గ. 2 ఇం. గ. 2 సూ. గ. క్రమమున తేటగీత ప్రతిపాదమున వచ్చును ఇవట న భ ర న గల మను గణములీ క్రమముననే యున్నవి. యతి న్నావ గణా ద్యక్షరము (అ. అ).

అటవెలఁది :

సూ. గ.
న
111
ప్రగము	సూ. గ.
గల
01
గల్గె	సూ. గ.
గల
01
నేని	ఇం. గ.
భ
011
ప్రాయునె	ఇం. గ.
ర
010
గూర్మై
సూ. గ.
గల
01
ప్రూన	సూ. గ.
గల
01
నగ్ని	సూ. గ.
గల
01
యన్న	సూ. గ.
గల
01
మాడ్కి	సూ. గ.
గల
01
నుండు

అటవెలఁదికి 3 సూ. గ. 2 ఇం. గ. మొదటి పాదమునను, 5 సూ. గ. రెండవ పాదమునకు నుండును. ఇదేమాదిరి కడమ రెండుపాదములలో నుండును. ప్రతిపాదమున న్నాల్గవ గణాద్యక్షరమునకు యతిమైత్రి. (వ. పా.) వైవద్య దళమున నిదే లక్షణమును బికింపుడు.

సీసము :

ఇం. గ.
ర
010
నీల జీ	ఇం. గ.
ర
010
మూత న	ఇం. గ.
నగ
1110
న్నిభళి	ఇం. గ.
నల
1101
రమువాడు
ఇం. గ.
భ.
011
తామర	ఇం. గ.
ర
010
సాభనే	సూ. గ.
న
111
త్రముల	సూ. గ.
గల
01
వాడు

సీసమున నింద్యగణములాలు, సూర్యగణములా రెండు పృథిపాదమున నుండును నాల్గు పాదములెనుక తేటగీతయో, నాటవెలఁదియో చేర్చబడును. ప్రతిపాదమున 1, 3, 5, 7 గణాద్యక్షరములకు యతిమైత్రి. (నీ-న్ని, తా-త్ర). నాల్గుపాదములకు మించిన పద్యముల మాల (సీసమాల) లేక మాలికలందురు. గీత సీస ద్విపదాదుల ప్రాసయతిని యుపయోగించెదరు.

అలంకారములు.

అలంకారములు కావ్యభూషణములు అవి శబ్దాలంకారములు, అర్థాలంకారము లని రెండు విధములు.

శబ్దాలంకారములు

(1) వృత్త్యనుప్రాసము : ఒకటి లేదా కొన్ని హల్లులు తిరిగి తిరిగి వచ్చి నచో వృత్త్యను ప్రాసము. ఉ॥ వచ్చె విచ్చచ్చు వరకపోవముకదకు. —హ. వి.

(2) చేకానుప్రాసము : ఎడముదని రెండుహల్లులు మరల మరల వచ్చుట చేకానుప్రాస మనఁబడును. ఉదా॥ కుంభహుట హుటపాకల జ్వరశిరస్తోదంబును —హ.వి.

(3) లాటానుప్రాసము : తాత్పర్యము మాత్రము బేదిది, అర్థము వేఱు కాని పదములు గలది లాటానుప్రాసము. ఉదా॥ తొరఁ గెడి టన్నుఁదోఁగి రోఁగి —మొ.రా.

(4) యమకము : అచ్చులు గలసిన హల్లులు తిరిగి తిరిగి వచ్చుట. ఉదా॥ మనమాలి పఱచు వెఱపుమాలి యధిప —భాగ.

(5) అంత్యానుప్రాసము : పదాంత్యమున వచ్చిన యక్షరములే వచ్చుట. ఉదా॥ కేళిలో కరితో మల్లరతో జరాశనయుతో —భాగ.

అర్థాలంకారములు

(1) ఉపమ : ఉపమానమునకును (ప్రోలికకు గై కొన్న వస్తువు). ఉపమేయ మునకును (వర్తింపఁబడు వస్తువు) చక్కని సామ్య మెవలసి నుండునో యచ్చట ఉపమా లంకారము. ఉదా॥ ఏనుంగులు దీనుంబుల పట్టిఁ దగిలి నెట్లన పట్టువడినక్రియన్ —భార.

(2) రూపకము : ఉపమేయములో సుపమాన మారోపితమైన రూపకము. ఉదా॥ అనమాయ గర్భకుక్తిని రూపుగని... ముక్తాగ్రగణ్యత వహించె —ఉ. రా.

(3) అతి శబ్ద యోక్తి : ఉన్నదానిని విపరీతముగా వర్ణించుటశబ్దయోక్తి. ఉదా॥ హరినరాజుగముల వీ రంధ్రమైన నభమున గాఢాంధకారముగవైను — హ. వి.

(4) నిదర్శన : ఉపమాన ఉపమేయ వాక్యార్థముల నొకటియే యైనట్లు వర్ణించుట. ఉదా॥ తన పాహునము దానే పొగడుకొనువాఁడు గుణహీనుఁడు. రావణుఁ డీడ్చినరైను. కాన నాకని మాటలు వినరాదని నీక చెప్పుచున్నది.

(5) లోకోక్తి : లోకమందలి ప్రవాదమును అనుకరించి చెప్పుట. ఉ॥ నా హృదయ గయ్యమునకుఁ గాలుదుప్పఁ గడంగెను. దీనిని దయ్యాలకు బలివెట్టెద —మొ.రా.

(6) వ్యతిరేకము : ఉపమానముగన్న ఉపమేయముగ విశేషమున్నట్లు వ్రాయుట. ఉదా॥ చూడు. “సురకాంతల్ సరిరాదు....” —మొ. రా.

(7) విషమము : సహజ సామ్యములు, ధర్మములు కాని రెండు వస్తువుల వర్ణించుట. ఉదా॥ చూడు. “బడలు ధరియించి తపసుల....” —మొ. రా.

(8) దీపకము : ప్రస్తుతమునకును అప్రస్తుతమునకును వాని గుణసామ్యమును తెప్పించో దీపకము. ఉదా॥ సీమొగమున కోడిన పద్మములు నీటిలో మునిగెను. కంద్రుడు మేఘములలో మునిగెను.

(9) కావ్యలింగము ఒక యర్థమును సమన్వయపరిచినచో దానిని చక్కగా సమన్వయింపఁగల గావ్యలింగమని పేరు. (లింగమన హేతువు). ఉదా॥ దానవులు మానవులను గెలువఁగలరు. మానవులను దిను దానవులను మానవులెల్లు గెలువఁగలరు? —మొ.రా.

(10) అర్థాంతరన్యాసము : విశేష సామాన్యములఁ బరస్పర మొకదానిచే నింకొకటి సమన్వయింపఁబడుట. ఉదా॥ తురుక్షేత్రమున ధర్మజుఁడే గెల్చెను. ధర్మమునకు జయము సిద్ధమే.

(11) యథా సంఖ్యము : వరుసక్రమమున జెప్పిన వానికి సమన్వయము గూర్చుట. ఉ॥ మంచి తలఁపులు, పలుకులు ఎంబరు, పలుకరు.

(12) స్వభావోక్తి : అన్ని గుణముల స్వభావసిద్ధమును హృదయంగమమును నగు రచన. ఉ॥ నిజదపెన్నెటివేటి బడలుగా మలిన జీర్ణాంబరము గట్టిన నీత —మొ.రా.

(13) సారము : పూర్వ పూర్వమునకంటె సుతరోత్తరమును గొప్పగా వర్ణించుట. ఉ॥ శరభమృగములకంటెఁ గేవలకంటె —హ. వి.

(14) అర్థాపత్తి : ఇట్టిదే యిట్టిదైన దాని సంకశేమి : (తైముతికరీతి) యను విధమున భావమును దెల్పుట. ఉ॥ యదపుఁ దెంకవాయు : ప్రయోగకకునైస యుద్ధమున గాదనను. —భాగ.

(15) సందేహము : భావమును దెలియని రీతిని సందేహముగా దెల్పుట. ఉ॥ యదపుఁడు పోరాటమునకే వచ్చెనా : ప్రియోక్తులకా : శ్రీగోవిందా : —భాగ.

(16) క్లేష : పెక్కు అర్థములు వచ్చునట్లు వ్రాసినట్లే యిది. ఉ॥ రాజు తన భయ ప్రయుక్తుఁడా :

వ్యాకరణ విశేషములు.

I. సంస్కృత సంధులు.

1. సవర్ణ దీర్ఘ సంధి : అ, ఇ, ఉ, ఋ ల కవేష్వములు పరమైనచో దీర్ఘ మౌదేశమగు.

ఉదా. రోష+అగ్ని = రోషాగ్ని.
అవని+ఈశ = అవనీశ.
శిఖరి+ఇంద్ర = శిఖరీంద్ర.
మృదు+ఉక్తి = మృదుూక్తి.
వితృ+ఋణము = విత్థ్నాణము.

2. పరరూప సంధి : సారంగాదుల పరరూపము బహుళము.

ఉదా. సార్+అంగము = సారంగము.
కుల+అట = కులట.
సీమ+అంతము = సీమంతము.

మార్తాండుడు, మార్తండుడు, వింలీష్ఠ, వింబోష్ఠముల బహుళము.

3. గుణ సంధి : అకారమునకు ఇ ఉ ఋ లు పరమైనచో ఏ ఓ అర్ (గుణము) ఆదేశమగును.

ఉదా. ముని-ఈశ్వరా = మునీశ్వరా.
శైల-ఇంద్రజా = శైలేంద్రజా.
మేచక-ఉత్పల = మేచకోత్పల.
తాపన-ఉత్తమా = తాపనోత్తమా.
సప్త+ఋషి = సప్తర్షి.

4. వృద్ధి సంధి : అకారమునకు ఇ ఈ ఎ ఏ ఐ లును, ఉ ఊ ఓ ఓ ఔ లును పరమైనచో వరుసగా ఐ ఔ (వృద్ధులు) లేకాదేశమగును.

ఉదా. గుణ+ఏకవనతి = గుణైకవనతి.
సకల+ఐశ్వర్య = సకలైశ్వర్య.
కురగ+ఓఘము = కురగౌఘము.
రస+ఔషధము = రసౌషధము.

6. యకాదేశ సంధి : ఇ థ ఋ లకు ఆ నవ్వమున వరమైన గ్రమముగా య, వ, ఋ లు ఆదేశమగును.

ఉదా. ఆలి+కగ్ర=అత్కగ్ర.

గురు+అజ్ఞ=గుర్వాజ్ఞ.

మను+అంతరము=మన్వంతరము.

మాతృ+అనందము=మాత్రానందము.

II. వ్యాకరణ విశేషములు.

6. చూరు+చూరలు=చూరు చూరలు.

సూ. ద్వంద్వంబునం బదంబునై బిరుషంబులకు గ న డ ద వ లగు.

ఉ. చూరగాయలు.

7. యుద్ధంబు+చేత=యుద్ధంబునేత.

సూ. ప్రథమమీది పదషములకు గ న డ ద వ లు బహుళముగా నగు.

ఉ. ఆదిపత్యమునెయు, శవంబు బొలుచు, అది వొలిచుంగ. పుష్కమునెను.

8. సంకటము+పెట్టంగ=సంకట పెట్టంగ.

సూ. పద్యాదులు సకమగునిపుడు మువ్వమునకు తోపపూర్వమిందువులగు.

ఉ. తల్లడవను, భయవను, కోపవను.

9. ఆ+కార్కము=ఆక్కార్కము.

సూ. త్రికంబుమీది యనంయుక్తాక్షరమునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు.

ఆ+కార్కము=ఆక్కార్కము.

సూ. ద్విరుత్తంబగు హల్లు పరమైనపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘమునకు హ్రస్వమగు.

ఉ. ఇమ్మడువు, ఇమ్మెయిళ. ఎప్పురుసున, అప్పుడమితేడు, అచ్చోటన, ఇప్పది, అయ్యెడక, అయ్యది, ఇప్పాన, అవ్వరాహము.

10. ఆ+ఇరు=ఆయరు.

సూ. సంధిరానిదోట స్వరంబుకంటె బరంబయిన స్వరంబునకు యదాగమంబగు విమృట త్రికనంధి సూత్రములచే అయ్యరు.

11. నెఱవగలు=నెవ్వగలు.

(i) సూ. క్రొత్తకర్ణమున కార్యక్షర శేషంబునకుం గొప్పి యెడల నుగాగమంబును, గొప్పియెడల మీది హల్లునకు ద్విత్వమును నగు.

(ii) సూ. అన్యంబులకు సహిత మిక్కార్కంబు కొందొకదో గనబడియోటి.

ఉ. నెమ్మనము, నెమ్మది.

12. దీరకుండుము — దీరకుండు.

సూ. మధ్యమ పురుషమువర్ణమునకు హలవసానంబులు పరంబులగునపుడు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. మెలగు, విడువు, వహింపునావుడు, చేయు. వర్జిలు.

13. ఓదకుము + ఓదకుము = ఓదకోదకుము.

సూ. ఆమ్రేడితము పరంబగునపుడు మధ్యమ ముఖజ్ఞాలకు లోపంబు విభాషనగు.

ఉ. ఉండుండుము, పోహిమ్ము, పోరుపోకు, రమ్మరమ్ము.

14. మాటికి మాటికి — మాటిమాటికి, మాటికిమాటికి.

సూ. ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తిలోపంబు బహుళంబుగా నగు.

సూ. ఇంచుక నాడిక్కాదుల సంక్యమాక్షరలోపంబు.

15. చేసితివి — చేసితి.

సూ. భూత తద్ధర్మార్థక క్రియల వకారమునకు లోపంబు పితృయంగా నగును.

ఉ. అయ్యెడి, చూచితేని, దొంగిలితి, చూపుదుగాక.

16. వచ్చుదునె — వత్తునె.

సూ. చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు.

ఉ. చూతము, నిద్రపుత్తు.

17. బిలుపు + శరి = బిలుపుటారి.

సూ. కర్మరాయమునం దున్న కచ్చు పరంబగుచో టుగాగమంబగు.

ఏమి + ఒక్కటి = ఏమొక్కటి.

ఏమ్మాదుల యిత్తునకు సంధివైకల్పికము.

18. అగుచుకంటె — అగుకంటె.

సూ. కొఱకు, కంటె, పొంటెలు పరమైన భావార్థక ఉపవర్ణమునకు లోపంబు విభాషనగు.

19. దయ్యములకు — దయ్యాలకు

సూ. య — ల — న య పరంబగునపుడు మువ్వర్ణమునకు లోపంబును, తక్కుర్వాచ్చునకు దీర్ఘంబును విభాషనగు.

20. నీ భాగ్యము — నీదు భాగ్యము.

సూ. వీ — నా — త న శబ్దముల కుత్తరవదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు.

నాదు బొకకు, నాదు నీరి.

21. వేరుకకాదు — వేరుక కాలు, వేరుకకాండ్రు.

సూ. క్కానత్యయముమీఁది బహువచన లకారమునకు లఘ్వంబు లేఖంబులును, లఘు రేఖమునకుముందు బిందుపూర్వక డకారంబును నగు.

22. కండలు+కండలు = కడికండలు.

సూ. అందమగు ప్రవృత్తులు యథాప్రయోగంబుగా గ్రాహ్యంబులు.

ఉ॥ చెచ్చెర.

23. వలయు+ఆహారములు = వలయు నాహారములు.

సూ. ఉదంత తద్దర్బాన్తక విశేషణమున కచ్చుపరమైన నుగాగమంబగు.

ఉ. నమ్మెచునట్టి, తలరిచునంతలో, క్రమమృదునప్పుడు

24. శిశువు+ఎడఁ = శిశువునెడఁ.

సూ. షష్ఠీ సమాసమునందుకార ఋకారముల కచ్చుపరమగునపుడు నుగాగమంబగు.

ఉ. దామునానతి.

25. చెడుగు+తనము = చెడుగుఁతనము.

(i) సూ. ఉదంత శ్రీసమంబుకను, పుంపులకును, నదంత గుణబాచకంబుకను, తనంబు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

26. చెడుగుఁ+తనము = చెడుగుఁదనము.

(ii) ద్రుతప్రకృతికముపై పరుషములకు సరళములగు.

చెడుగుఁ+తనము = చెడుగుందనము.

(iii) సూ. ఆదేశసరళములకుముందున్న ద్రుతమునకు విందు సంక్షేపణ విభాషనగు.

ఉ. బల్బుఁబిల్బు, అనుగుందమ్ముని, బృతుకుందెరువు.

27. మువ్వెము+తావి = మువ్వెంపు తావి.

(i) సూ. కర్మధారయంబుల మువర్ణమునకుంబుంపులగు.

మువ్వెంపు+తావి = మువ్వెంపుఁతావి

(ii) సూ. సమాసంబుల నుదంతంబులగు శ్రీనమ 25 (i) వలె.

మువ్వెంపుఁ+తావి = మువ్వెంపుఁదావి.

(iii) సూ. ద్రుతప్రకృతికముమీది పరుషములకు సరళములగు.

మువ్వెంపుఁ+దావి = మువ్వెంపుఁదావి.

(iv) సూ. ఆదేశ సరళములకు ముందున్న 25 (iii) వలె.

ఉ॥ కుచ్చపుఁ బిల్కులు.

28. వెల్ల+చామరము = వె చామరము.

(i) సమాసంబున ప్రాతాదుల తొలియచ్చుమీదివర్ణముల కెల్లలోపణ బహుళంబుగావగు.

వె+చామరము = వె చామరము.

(ii) ఆచ్చికపదముల వర్ణవికారంబులు పెక్కువిధములు.

వి + చామరము = వింజామరము.

(iii) బుప్తశేషమునకుఁ బరుషములు పరమగుచో నుగాగమంబగు.

విం + చామరము = వింజామరము.

(iv) ద్రుతప్రకృతికముపై పరుషములకు సరళములగు.

కెంజాయ, ముంజేయి, లేజిగురు.

29. కన్ను + నీరు = కన్నీరు.

సూ. పదాంతములయిన ను-లు లక్రింది న-ల లకును, ఉకారమునకును లోపంబు బహుళంబుగానగు.

ఉ. మున్నీరు.

30. మూడు + కంటి = ముక్కంటి.

సూ. బహువ్రీహీని సమాసాంతకార్యములుం గానంబడియెడి.

31. వచ్చిన + వాడు = వచ్చినాడు.

సూ. తచ్చబ్ధివకారమునకు లోపంబగు.

ఉ. చుట్టినాడు, తెచ్చినాడు.

32. ఆచరింతురు + ఏ = ఆచరింతురే.

సూ. ఏదాడు లనుప్రయుక్తమగునపుడు ముఖ్యనకు పుజీ రుజీ యగు.

ఉ. కీర్పవే, ఎఱుంగవే, వినవే, కఱిరే.

